POLSKIE TOW. KRAJOZNAWCZE—ODDZIAŁ w BRZEŚCIU n/B.

ROCZNIK POLESKI
1927.

BRZEŚĆ nad BUGIEM 1926

NAKŁADEM BRZESKIEGO ODDZIAŁU POLSKIEGO TOWARZYSTWA KRAJOZNAWCZEGO

Druk. „Brygada" Brześć.

ROCZNIK POLESKI

1927.

205

1

POLSKIE TOW. KRAJOZNAWCZE.—ODDZIAŁ w BRZEŚCIU n/B.

ROCZNIK POLESKI
1927.

BRZEŚĆ nad BUGIEM 1926

NAKŁADEM BRZESKIEGO ODDZIAŁU POLSKIEGO TOWARZYSTWA KRAJOZNAWCZEGO.

P R Z E D M O W A

Dwa lata wnet miną od założenia w Brześciu n. B. oddziału Polskiego Tow. Krajoznawczego.

Szczupłe grono członków założycieli podejmowało swą pracę licząc, że zdoła do zadań Towarzystwa porwać szersze kręgi społeczeństwa, że ożywi i wzmoże przynajmniej w Brześciu, na Polesiu, zainteresowanie tą częścią kraju.

Nadzieje te w znacznej mierze zostały — jak wykazuje sprawozdanie — urzeczywistnione. Co więcej, przykład Brześcia podziałał zachęcająco na wiele innych miast województwa, w których w ciągu roku powstały (Pińsk, Kobryń) albo organizują się oddziały (Kosów, Sarny) miejscowe Tow. Krajoznawczego.

A ponieważ powodzenie obowiązuje, przeto Tow. Krajoznawcze, pragnąc nietylko swych członków ale i szerszy ogół zapoznać z swemi pracami, postanowiło, sposobem po wojnie przeważnie zaniedbanym, ogłosić drukiem sprawozdanie z pierwszego roku swej działalności.

Sprawozdanie takie, zdaniem naszem, nie może się jednak ograniczyć do suchych cyfr budżetowych, — w Towarzystwie naszem, dość ubogiem, niezbyt imponujących, ani do wyliczenia posiedzeń, zebrań i t. p. — i dlatego powstała myśl wydania „Rocznika Poleskiego", publikacji mającej na celu: nietylko świadczyć o naszych pracach w ściślejszem znaczeniu słowa krajoznawczych, ale i o tem co na Polesiu, celem kulturalnego podniesienia kraju, w roku ubiegłym zdziałano.

Tak pomyślane wydawnictwo przekroczyło odrazu ramy sprawozdania jednego towarzystwa, rozrosło się do dużych rozmiarów i mogłoby rość niemal w nieskończoność, gdyby nie konieczność nałożenia z góry pewnych ograniczeń.

Zdajemy sobie oczywiście sprawę z niedomagań i niedokładności, jakie muszą być koniecznym udziałem tak dużego przedsięwzięcia zwłaszcza w roku pierwszym. Mimo to jednak z dużym pośpiechem — bo czas na przygotowanie materjałów był za krótki — przystąpiliśmy do niego pomni nietylko, że *in magnis voluisse satis est* ale i tego, że ta praca powinna raz być zapoczątkowana przez kogoś, kto najbliżej stoi, kto najbardziej jest powołany do rejestrowania stanu teraźniejszego i pamiątek Polesia.

Uważamy zaś, że nietylko statutowo, ale i na podstawie dotychczasowej pracy Towarzystwo Krajoznawcze jest jedynem, które w Brześciu takiego wydawnictwa podjąć się mogło... Być może, nawet napewno, w „Roczniku" naszym znajdą się braki i luki... Postaramy się uzupełnić je i naprawić w roku przyszłym, gdy — jak nie wątpimy — zwiększy się liczba współpracowników „Rocznika".

Tymczasem zaś podkreślić chcemy, że „Rocznik Poleski", jak nazwa sama mówi, będzie wydawnictwem poświęconem Polesiu. Pragnęliśmy przeto zrazu zamieścić w nim jaknajwięcej materjału informacyjnego, ale skoro w tym kierunku napotkaliśmy na nieprzezwyciężone trudności — trzeba było wyrzec się rozszerzenia tego działu, ograniczając się do zamieszczenia w nim kalendarza na r. 1927, spisu dokładnego miejscowości na Polesiu, oraz urzędów.

Większą część wydawnictwa zajął dział drugi: literacko-sprawozdawczy rozpadający się na dwie, dość jednak ściśle łączące się z sobą, części. Pierwsza: to sprawozdanie, dotyczące prac naszych, t. j. Tow. Krajoznawczego, druga to szereg artykułów o Polesiu — dotyczących różnych dziedzin, zawierających przeważnie wiadomości, których zdobycie i uporządkowanie sporo nastręczało trudności.

Artykuły te—to również nie planowa monografja Polesia. Trochę w nich przeszłości, trochę chwili obecnej, wszystko owiane ukochaniem tego tak mało znanego zakątka Polski jakim jest Polesie.

Jeśli przyczynią się one z jednej strony do poznania dokładniejszego Polesia, jeżeli z drugiej chętnych do pracy natchną zapałem zrobienia... lepiej tego, co my dziś robimy — cel i zadanie „Rocznika Poleskiego" zostaną w zupełności osiągnięte.

* * *

Wydając z pewnem opóźnieniem „Rocznik Poleski" Komitet redakcyjny zaznacza, że zwłoka spowodowana została przeważnie trudnością zebrania wszystkich artykułów do umieszczenia w „Roczniku" przeznaczonych, co wynikło znów stąd, że autorowie, pracujący przeważnie w różnych zawodach, przy najlepszych chęciach nie zawsze mogli znaleźć czas na wykończenie obiecanej pracy. Ponadto i druk na prowincji dzieła ilustrowanego, a dość dużych rozmiarów, nastręczał pewne trudności, które przezwyciężywszy — oddajemy dziś w ręce Czytelnika nasz „Rocznik Poleski", rezultat wysiłku i pracy zbiorowej, składając równocześnie podziękowanie tym wszystkim, którzy dopomogli nam w doprowadzeniu zamierzonego dzieła do końca.

Komitet Redakcyjny.

DZIAŁ SPRAWOZDAWCZY
i LITERACKI

SPRAWOZDANIE

Sekretarjatu Zarządu Brzeskiego Oddziału POLSKIEGO TOWARZYSTWA KRAJOZNAWCZEGO z działalności Oddziału w roku 1925-ym.

Okres sprawozdawczy obejmuje czas od chwili powstania Towarzystwa w dniu 11 listopada 1924 r. aż do końca roku 1925, t. j. jeden rok kalendarzowy, gdyż właściwa działalność rozpoczęła się dopiero po 1-ym stycznia 1925 roku.

Oddział zorganizował w tym czasie 9 wycieczek krajoznawczych, w których wzięło udział 440 osób, oraz 4 odczyty których wysłuchało 800 osób, a mianowicie:

A) WYCIECZKI

L. p.	Data	Dokąd	Ilość uczestników
1	25.I	Do Twierdzy	120
2	5.IV	„ Wistycz, Janowa i Białej Podlaskiej	40
3	1.V	„ Siechnowicz i Wysokiego Litewskiego	21
4	20 V	„ Włodawy, Jezior: Pulmo i Świteź	30
5	30.V	„ Pińska i Horodyszcza . .	119
6	14.VI	„ Zbirogów (pow. Kobryński)	25
7	1.VIII	„ Białowieży	60
8	15.VIII	„ Wilna i okolic	17
9	13.IX	„ Kodnia	8

B) ODCZYTY

L. p.	Data	Prelegent	Temat	Ilość słuchaczy
1	20.I	inż. W. Lubrowicz,	Czy Polesie jest godne uwagi.	50
2	7.III	Prof. R. Horoszkiewicz	Krótki zarys historji Polesia.	240
3	31.III	Dr. Jakimomowicz	Życie ludzi przedhistorycznych w Polsce.	210
4	11.X	Prof. A. Jancewski	Egipt i Palestyna.	300

Za czas sprawozdawczy wpłynęło do Sekretarjatu 115 pism, wyekspedjowano 307.

Odbyło się w tym czasie jedno zgromadzenie członków Towarzystwa, 15 posiedzeń Zarządu i 5 posiedzeń komisji redakcyjnej „Rocznika“. Przy udziale i poparciu Oddziału wyszło 13 numerów czasopisma „Kresy Ilustrowane“, na wydanie którego uzyskano za pośrednictwem Oddziału zapomogi od Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego tudzież od Magistratu m. Brześcia n.B. w ogólnej sumie 2200 zł.

Oddział prenumerował czasopisma „Poland“, „Kresy Ilustrowane“ i „Dziennik Urzędowy P. U. W.“; do archiwum Oddziału wpłynęło: 19 monet z XVII wieku, plan Brześcia z roku 1864-go, 11 przeźroczy widoków Polesia, 13 klisz fotograficznych widoków Polesia i 153 odbitek fotograficznych Polesia.

Na członków zapisało się i uiściło wpisowe i składki półroczne 97 osób.

Prezes (—) *Fr. Księżopolski*

Za Sekretarza (—) *Piotr Komocki*

DZIAŁALNOŚĆ BRZESKIEGO ODDZIAŁU POLSKIEGO TOW. KRAJOZNAWCZEGO w ROKU 1925.

Tak poważna placówka kulturalna, jak Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, powstała w Brześciu stosunkowo bardzo niedawno, bo dopiero w końcu 1924 r.

Z inicjatywy dyrektora Poleskiej Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych p. inż. Franciszka Księżopolskiego, zostało w dniu 11 grudnia 1924 r. zwołane zebranie organizacyjne, w którem wzięło udział 38 osób, reprezentujących najbardziej żywą i energiczną część inteligencji miejscowej wszystkich zawodów. Na tem to zebraniu uchwalono założyć Oddział P. T-wa Kr. i powołano Zarząd, w liczbie 12 osób, z p. inż. Fr. Księżopolskim na czele.

Świeżo obrany Zarząd natychmiast przystąpił do pracy organizacyjnej, a już po upływie miesiąca został wygłoszony pierwszy odczyt przez członka Zarządu inż. Wiktora Librowicza pod tytułem „Czy Polesie godne jest uwagi". Odczyt zgromadził jednak stosunkowo niewielką ilość osób, mianowicie 50 Natomiast urządzona w pięć dni po odczycie pierwsza wycieczka do Twierdzy Brzeskiej pod kierownictwem członka Zarządu ks. prof. Szczerbickiego miała bardzo duże dla stosunków brzeskich powodzenie, gdyż zgromadziła aż 120 osób.

Dalsza działalność Zarządu rozwijała się w wielu kierunkach. Przedewszystkiem należało pomyśleć o stosunkach z prasą. W warunkach brzeskich nie można było marzyć o założeniu własnego organu, poświęconego wyłącznie sprawom krajoznawstwa. Więc z jednej strony Oddział starał się rozpowszechnić wszechpolskie pismo krajoznawcze („Ziemia"), co jednak nie szło bardzo pomyślnie, gdyż rozchodziło się nie więcej jak 10—11 egzemp., z drugiej strony Zarząd wszedł w kontakt z redaktorem—wydawcą p. Mondalskim, który, będąc członkiem Zarządu

W twierdzy brzeskiej — Zabytki dawnych fortyfikacji.

W twierdzy brzeskiej. — Koszary.

(Zdjęcie wykonane podczas uroczystości poświęcenia sztandaru 9 pulku saperów.)

Oddziału, w wydawanych przez siebie czasopismach, prowadził kącik krajoznawczy.

Rychło całe czasopismo „Kresy Ilustrowane" okazało się właściwie całkowicie poświęconem sprawom krajoznawczym, poza oficjalnym kącikiem, gdzie umieszczane były sprawozdania Zarządu. Niestety, ciężkie warunki materjalne, w których egzystować, a raczej wegetować zmuszona jest inteligencja w dobie obecnej, a zwłaszcza na kresach wschodnich — nie sprzyjały przedsięwzięciom tego rodzaju.

Czasopismo borykało się z biernością oraz niechęcią społeczeństwa i tylko zapomogi, wyjednane za pośrednictwem Oddziału P. T. K. od Ministerstwa Oświaty i Wyzn. Rel., oraz od Magistratu m. Brześcia n.Bug. w łącznej kwocie 2200 zł., uchroniły chwilowo pismo od zagłady. Apel do społeczeństwa całego Polesia o zasilanie czasopisma artykułami, fotografjami, lub przynajmniej dorywczemi wiadomościami o charakterze krajoznawczym — nie pozostał, bez skutku, atoli o wiele mniejszy dał plon, niżby należało.

W twierdzy brzeskiej.—Zawody 9 p. saperów na Bugu.

Pińsk. — Klasztor pojezuicki.

Natomiast znaczniejszem powodzeniem cieszyły się wycieczki krajoznawcze, przez Oddział urządzane. Ogółem odbyło się 9 wycieczek, w których wzięło udział łącznie 440 osób, zatem na jedną wycieczkę przypada 49 osób, co dla

warunków kresowych jest cyfrą znaczną i świadczącą o wielkiem zainteresowaniu.

Z wycieczek można uważać za najbardziej udane wycieczki: do Twierdzy, do Pińska, do Białowieży i do Wilna. Wycieczka do Twierdzy zapoznała publiczność z mało znaną a świetną przeszłością Brześcia n/Bugiem, który ongiś był rzeczywiście „nad Bugiem“, na miejscu dzisiejszej Twierdzy, posiadał aż 13 kościołów i klasztorów i został dopiero w połowie ubiegłego stulecia przeniesiony na miejsce obecne, zaś na miejscu dawnego grodu polskiego wybudowano twierdzę rosyjską; kościoły i klasztory częściowo zburzono, częściowo zaś zamieniono na koszary, szpitale i t. p.

wycieczkowiczów przyłączyły się liczne samochody prywatne.

Wycieczka do Wilna i okolic, aczkolwiek nieliczna, wobec znacznych kosztów, pozostawiła u wszystkich jaknajlepsze wspomnienia, przeważnie dzięki wyjątkowej uprzejmości p. dyrektora archiwum, prof. Studnickiego, znawcy zabytków grodu Jagiellonów. Chociaż rozwój ruchu turystycznego należy uważać za bardzo pomyślny, to jednak zaznaczyć należy, iż mógłby być wiele żywszym, gdyby nie te warunki materjalne, o których wyżej wspomniano. Członkowie T-wa są to przeważnie urzędnicy. Otóż dla urzędnika państwowego nawet skromny wydatek na podróż koleją do Wilna, Krakowa lub Gniezna

Pińsk. — Kościół OO. Jezuitów.

W wycieczce do Pińska i okolic wzięli udział nietylko mieszkańcy Brześcia i Pińska, ale goście z Warszawy, Łodzi i Częstochowy w ilości przeszło 100 osób. Zwiedzanie krętych rzek poleskich odbyło się przy dźwiękach orkiestry amatorskiej dwoma parostatkami z których wycieczkowicze mogli widzieć bezkres niziny poleskiej. Przy tej sposobności obejrzano także wspaniałe pomniki kultury polskiej na Polesiu — kościół po-franciszkański w Pińsku i kościół w Horodyszczu, tem ciekawy, iż oparł się stanowczo przerobieniu na cerkiew i wytrwał aż do godziny zbawienia.

Wycieczka do Białowieży odbyła się samochodami, przyczem do właściwego grona

przekracza jego... „zdolności finansowe“. Dlatego też wycieczki dalsze, a zatem droższe, mniejszą ilość uczestników skupiają.

Również wielkie powodzenie miały odczyty, których wygłoszono 4, przy udziale 800 osób, zatem przeciętna frekwencja wyniosła 200 osób.

Nie zapomniał Oddział o wciągnięciu do swej pracy młodzieży i nauczycielstwa, pamiętając, iż praca krajoznawcza jest najlepszym środkiem wychowującym młodzież.

Oddział T-wa za pośrednictwem Kuratorjum zwrócił się do nauczycielstwa z odezwą, a korzystając z uprzejmości redakcji krajoznawczego czasopisma dla młodzieży „Orli Lot“—zaopatrzył swój wniosek regulaminem dla kół krajoznaw-

czych młodzieży. Zwrócił się również o współpracę do harcerstwa. Niestety, jak dotychczas, skutków tego apelu nie widać.

Wielką uwagę przywiązywał oddział do sprawy fotografji, zachęcając swych członków do robienia zdjęć. Na wystawie rolniczej w Brześciu nad Bugiem zbiór fotografji Oddziału uzyskał nagrodę w postaci listu pochwalnego. Obecnie Zarząd utworzył kursa sztuki fotograficznej. Jeden z członków T-wa, utalentowany architekt, popisał się rzeczywiście ślicznymi i głęboko artystycznymi szkicami zabytków architektonicznych na Polesiu, zrobionymi przeważnie podczas wycieczek krajoznawczych

Oddział nie ograniczył swej działalności tylko, by tak powiedzieć, do własnego mrowiska. Nawiązując ścisły kontakt z Centralą, rozpowszechniając „Ziemię“ i „Orli Lot“, wysyłając swych przedstawicieli na zjazdy, nawiązując stosunki z innymi Oddziałami i instytucjami pokrewnemi, w tej liczbie z Państwową Komisją Turystyczną—łączył się z życiem Kraju, korespondował z naszym, jak Niemcy mówią „Hinterlandem“, to zn. Polską zarubieżną, z wychodźctwem, abonując „Poland“ — polskie pismo krajoznawcze w języku angielskim, wychodzące w Ameryce i dostarczając temu pismu wiadomości o Polesiu. Działalność młodego Oddziału została uznana, a prezes Zarządu wybrany został do Polskiej Rady Krajoznawczej. Ilość członków stale się powiększała i obecnie osiągnęła liczbę 100 osób, co o Brześciu, z jego bardzo cienką warstewką inteligencji, już dużo mówi, tem bardziej, iż

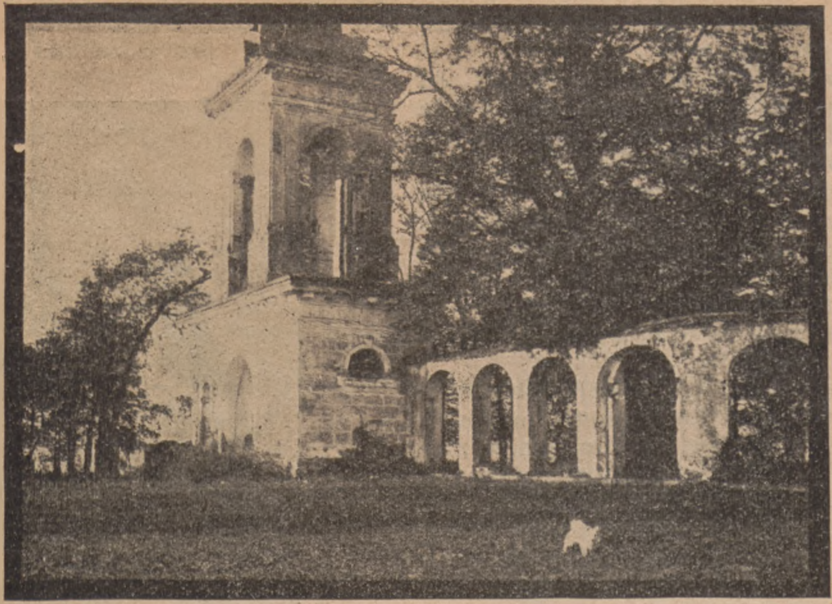
Kościół w Horodyszczu

Kościół pofranciszkański wraz z dzwonnicą (fot. z r. 1921).

Wnętrze kościoła w Horodyszczu

Horodyszcze. — Dzwonnica i brama wjazdowa

policzono tu tylko prawdziwych członków, to zn. akuratnie wpłacających składki.

Wreszcie obecnie Oddział przystąpił do wydania „Rocznika Poleskiego" na r. 1927, który ma zawierać obfity materjał statystyczny i szereg artykułów, charakteryzujących Polesie.

Sprawa wydania „Rocznika" jest bardzo poważną i przedewszystkiem wymagającą poważnych zasobów pieniężnych. Na szczęście znalazło się kilka osób i instytucji prywatnych, które

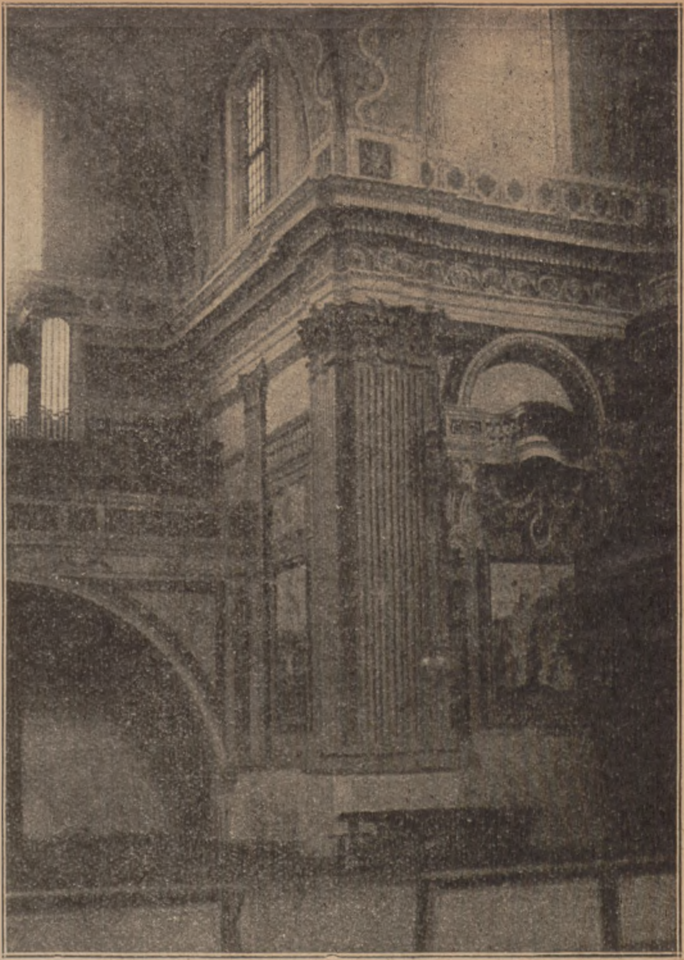

Pińsk. — Wnętrze kościoła pofranciszkańskiego

przyszły z pomocą, co nietylko ratuje sprawę, ale wskazuje, że działalność Oddziału nie pozostaje bez oddźwięku w społeczeństwie.

Atoli nie należy przemilczeć i tego smutnego faktu, iż działalność swoją rozwijał Oddział w warunkach zgoła nieprzychylnych. Gdyby nie stałe poparcie we wszystkich poczynaniach ze strony tutejszej Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych, wiele projektów Oddziału nie mogłoby zostać urzeczywistnionymi.

Nawet i te 15 posiedzeń Zarządu z trudem udało się zebrać, nie licząc licznych posiedzeń prezydjum i komisji, które przeważnie odbywały się w nielicznem gronie zapalonych zwolenników pracy krajoznawczej. Pociechą i otuchą w pracy jest temu gronu ludzi z inicjatywą pomyślny rozwój działalności Oddziału, który co raz więcej wysuwa się na pierwszy plan w życiu społecznem Brześcia n|B. i całego Polesia.

Wnętrze kościoła w Horodyszczu

Na rok 1926 Oddział zamierza nadal prowadzić wytężoną pracę w tych samych kierunkach, jakie zaznaczono wyżej, a pozatem zwrócić uwagę na nowe zadania, do zrealizowana których w r. 1925 nie zdołał przystąpić, a mianowicie do założenia bibljoteki krajoznawczej, wzbogacania archiwum i przekształcenia go na muzem krajoznawcze, a jeżeli warunki pozwolą, to i na pozyskanie własnego lokalu, ewentualnie na wybudowanie własnego gmachu. Również do zadań pracy krajoznawczej w r. 1926 zaliczyć należy rozpoczęte już w r. 1925 badania języka i narzeczy ludowych na Polesiu. Oddział już zwrócił się w tej wysoce ciekawej i mającej wielkie znaczenie kwestji do Rad Profesorskich wyższych uczelni polskich i w r. 1926 ma nadzieję doprowadzić swoje zamierzenia do skutku.

Z okolic Pińska

Henryk Weyssenhoff W puszczy

POLESIE JAKO JEDNOSTKA GEOGRAFICZNA

Ten lub inny obszar może być rozpatrywany jako jednostka z wielu rozmaitych punktów widzenia. Dany obszar możemy uważać za jednostkę albo fizyko-geograficzną, albo gospodarczą, albo etnograficzną (względnie narodowościową), albo, wreszcie, administracyjną; dla obszarów zaś większych — polityczną, względnie państwową. Mając na widoku Polesie zaniechamy zupełnie rozpatrywania kwestji polityczno-panstwowych, gdyż przynależność państwowa Polesia, zatem jego losy polityczne zostały ostatecznie ustalone traktatem Ryskim, później zaś uchwałami Ligi Narodów. Zwracając uwagę na pozostałe określenia jednostki, łatwo zauważyć można, że nie są one równorzędne, jedna od drugiej niezależne. Określenie granic administracyjnych obszaru możemy oznaczać zupełnie dowolnie, prostą decyzją władzy, do powzięcia tej decyzji powołanej. Skoro należyte zarządzenie się ukazało, już niema kwestji. Inna rzecz, czy wybór granic był słusznym. Zmiana granic tych również może być wprowadzona dowolnie i w każdej chwili stosunkowo bardzo łatwo. Z drugiej strony ustalenie tej lub innej granicy administracyjnej odbija się na stanie gospodarczym dość znacznie, zato wcale się nie odbija na składzie etnograficznym, tembardziej na własnościach fizycznych.

Inaczej już rzecz się będzie miała, gdy będziemy mówili o stanie gospodarczym obszaru. Będąc w znacznej mierze zależnym od należycie obranych granic administracyjnych, jeszcze w większej mierze od zastosowanej polityki ekonomicznej i ogólnej, ulega on zmianom powolnym i nie może być zmienionym radykalnie, gdyż zależy od warunków fizyko-geograficznych i etnograficznych.

Jeszcze powolniej zmienia się skład etnograficzny kraju, względnie narodowościowy. Po pierwsze zastosowanie odpowiedniej polityki ekonomicznej, kulturalnej, wyznaniowej i narodowościowej oraz odpowiednich zarządzeń administracyjnych, po drugie wpływ czynników gospodarczych, kulturalnych, socjalnych i t. p. zmieniają go w pożądanym, albo niepożądanym kierunku, lecz w każdym razie bardzo powoli. Potrzebne są stulecia, a czasem tysiąclecia, dla przekształcenia etnograficznego kraju.

Co do własności fizyko-geograficznych, to one prawie się nie zmieniają: aczkolwiek wysiłki techniki ludzkiej robią pozory szybkich zmian, są one jednak krótkotrwałe, pozostają tylko w czasie zaciekłej walki człowieka z przyrodą, a zmieniony w swych własnościach za pomocą techniki obszar nosi wyraźnie cechy swych istotnych własności fizycznych. Dopiero wpływy geologiczne, miljony lat trwające, wprowadzają zmiany i często zupełnie przekształcić mogą stan kraju. Natomiast własności fizyko-geograficzne niezmiernie mocno wpływają na stosunki gospodarcze, a nawet etnograficzne, tworząc psychologję narodów, ras i szczepów.

Z powyższego wynika, iż granice danej jednostki fizyko-geograficznej są już od wieków ustalone, pozostaje jeno je określić i znaleźć. To samo należy powiedzieć o granicach jednostki etnograficznej. Ustalone granice jednostki gospodarczej mogą być ewentualnie zmienione, wreszcie granice jednostki administracyjne my sami musimy ustalić w sposób najsłuszniejszy.

Ponieważ zarówno charakter zarządzeń administracyjnych, sama sztuka administracji, jej skutki pożądane jak i właściwa polityka ekonomiczna ściśle zależne są od stanu i charakteru gospodarki, oraz właściwości etnograficznych, to najwłaściwszemi granicami administracyjnemi będą tesame, jakie rozgraniczają jednostki gospodarcze i etnograficzne. Musimy jednak zwrócić baczną uwagę na okoliczność wyżej wskazaną, iż granice jednostki gospodarczej, same własności gospodarcze, ulegają zmianom, czasem dość szybkim, przyczem jednak zmiany te zawsze pozostają w ścisłym związku z własnościami fizyko-geograficznemi, od których są zależne. Mając więc na względzie tę zmienność warunków gospodarczych oraz ich zależność od warunków naturalnych, należy oznaczać granice administracyjne w ten sposób, aby one jaknajściślej odpowiadały granicom fizyko-geograficznym, gdyż warunki gospodarcze, często pozornie i chwilowo odrębne w granicach jednej i tejsamej jednostki fizycznej, albo jednakowe na obszarach fizycznie się różniących, z biegiem czasu, po usunięciu przejściowych przeszkód albo wpływów, przystosowują się do warunków przyrodzonych — wobec czego polityka gospodarcza do tego też celu dążyć powinna.

Ostatecznie tedy przy oznaczaniu najwłaś-

ciwszych granic administracyjnych, w celu osiągnięcia najlepszych skutków zarówno w dziedzinie materjalnego dobrobytu, jak też rozkwitu kulturalnego i najbardziej ułatwiających administrację kraju, należy uwzględnić granice fizyko-geograficzne i etnograficzne, jako jedyne niepodlegające zmianom granice, które do niczego się nie przystosowują, lecz przeważnie wymagają przystosowania i powinne być zawsze brane pod uwagę.

Dopiero po ustaleniu granic etnograficznych i fizyko-geograficznych, da się ustalić granica administracyjna, która w każdym punkcie będzie wypadkową tych dwóch składowych t. j. dwóch czynników: etnograficznego i fizyko-geograficznego; nawet granice fizyczne przy ich wyraźnem oznaczeniu, mogą mieć przewagę nad granicami etnograficznemi gdy jeszcze mniej, niż te ostatnie, ulegają zmianom, mają znaczny wpływ na układ charakteru ludności i tworzą szczepy, plemiona i rasy wtenczas, gdy zmienny skład ludności żadnego wpływu na orografję, hydrografję i t. p. nie posiada.

Tylko brak wyraźnych granic geograficznych, kiedy one wogóle nie mogą być ściśle określone, każe zwrócić uwagę na stosunki etnograficzne, jako na czynnik decydujący.

Z powyższego widać jak ważnem jest w każdym poszczególnym wypadku umieć odróżnić i określić jednostki fizyko-geograficzne. Od umiejętnego określenia charakteru i granic jednostki fizyko-geograficznej zależy w znacznym stopniu obranie właściwego kierunku w polityce, administracji i gospodarce na rozległych terenach.

Wracając do zadania niniejszego referatu—określenia Polesia jako jednostki geograficznej, należy zdać sobie przedewszystkiem sprawę z tego, czy Polesie jest jednostką fizyko-geograficzną, posiadającą cechy, jaskrawo je wyodrębniające do innych, przedewszystkiem z nim sąsiadujących krajów, czy nie.

Dla wyjaśnienia tego celu, ustalimy przedewszystkiem, co właściwie określa obszar jako jednostkę geograficzną.

Tu należy mieć przedewszystkiem na względzie jego budowę geologiczną, jako podstawę jego innych właściwości, gdyż właśnie od budowy geologicznej zależy w znacznej mierze jego orografja i hydrografja, oraz gleby, a co zatem idzie—roślinność i zwierzęta.

Pod względem geologicznym Polesie przedstawia się jako płaska olbrzymia kotlina, dno i krawędzie której stanowią pokłady kredowe, w środku podwójnie pofałdowane. Pokłady kredowe tej kotliny zostały później zapełnione utworami trzeciorzędowemi i osadami okresu lodowcowego. Utwory lodowcowe stanowią górną warstwę skał zapełniających kotlinę kredową. Taka budowa miała wpływ decydujący na wszystkie inne właściwości fizyko-geograficzne Polesia, za wyjątkiem jakości jego klimatu, prawie od budowy geologicznej niezależnego. Odwrotnie klimat, a w szczególności opady atmosferyczne, w związku z budową geologiczną, ukształcił ostatecznie teren Polesia i stworzył obecne jego warunki przyrodzone i charakterystyczne cechy.

Główną cechą klimatu Polesia jest obfitość opadów wynosząca średnio 594 mm. rocznie. Obfitość ta jednak nie przedstawia przez się nic nadzwyczajnego i li tylko w związku z jego budową geologiczną stworzyła charakterystyczny krajobraz Polesia.

Powiedzieć tedy można, że krawędzie kotliny kredowej, zapełnionej utworami trzeciorzędowemi i lodowcowemi są granicami Polesia jako jednostki nietylko geologicznej, ale i wogóle fizyko-geograficznej.

Ponieważ granicami zachodnią i wschodnią Polesia polskiego ściśle już określonemi i wszystkim dobrze znanemi są: rzeka Bug na zachodzie i granica Państwa na wschodzie,—zwrócimy uwagę na granicę południową i północną. Ku południowi krawędź kredowa podnosi się od Sarn, wyraźnie zaś kreda występuje na powierzchnie ziemi dopiero w okolicach Równa. Pomiędzy Sarnami a Równem przechodzi również granica głazów zwałowych. Stąd wynika, że geologiczna linja graniczna Polesia musi być przeprowadzona pomiędzy Sarnami a Równem. Na północy krawędź kredowa przechodzi w kierunku wschodnio północnym, sięgającym m. Dobry Bór o 15 klm. ku południowi od Słonima, kieruje dalej na południo-wschód i przecina granicę państwową około Lubieniec na szerokości 53°.

Wyżej określona granica południowa kredy prawie że jest jednocześnie granicą południową głazów zwałowych bieżącą przez Wahiacze, Bereżną, Cokuł i Janówkę prawie wzdłuż równoleżnika 51°, od Janówki zaś kierującą ku południowi do Włodzimierza Wołyńskiego i dalej, gdzie już granica głazów i granica kredowa jedna od drugiej nie zależy.

Jednak budowa geologiczna, jakkolwiek stanowiąca podstawę całokształtu własności fizycznych Polesia, nie ujawnia się wyraźnie na powierzchni ziemi dla wszystkich przekonywująco, potrzebuje studjowania i ważność jej, jasna dla fachowca, może być przez ogół kwestjonowaną. Rozpatrzymy więc cechy Polesia najbardziej charakterystyczne, a mianowicie: orografję (stosunki wysokościowe) i hydrografję.

Pod względem orograficznym Polesie przedstawia płaszczyznę posiadającą bardzo małe spadki, pozbawioną prawie zupełnie miejscowości pagórkowatych ale ograniczoną ze wszystkich stron, za wyjątkiem wschodniej, wyniosłościami, przyczem te ostatnie najwyrazistsze są na południu i nazywają się wyniosłościami Halicko-Wołyńskiemi. Z północy ograniczają Polesie wyniosłości Mińskie.

Płaszczyzna Poleska składa się właściwie z dwóch pochyłości, z których południowa pochyla się ku północy, północna ku południu, obydwie zaś jednocześnie mają spadek ku wschodowi. Linją styczności tych dwóch pochyłości płynie rzeka Prypeć. Północna pochyłość na linji wododziału Niemem — Prypeć traci spadek, dalej zaś na północy spada ku północy i znów ku południowi, nie opuszczając terenu właściwego Polesia i zachowując wszystkie jego własności. Dopiero na równoleżniku m. Dobry Bór stosunki wysokościowe nagle się zmieniają,

spadki się zwiększają i wyniosłości Słonimskie i Mińskie tworzą granicę Polesia. Każda niemal mapa uwydatnia wyżej wskazaną charakterystyczną miejscowość — wystarczy spojrzeć na nią, aby uświadomić sobie, gdzie są orograficzne granice Polesia.

Jednak, żeby być ścisłym, zwrócimy uwagę na przekrój niwelacyjny Słonim — Równo. Tu łatwo daje się zauważyć, że np. spadki terenu na Polesiu wahają się od zera (okolice jez. Borowickiego, pow. Kossowskiego oraz pomiędzy w. Sawicze, a okolicami Słonima) do 2.78‰ pomiędzy w. Sztanówką, a os. Łohiszynem, a nawet 6.21‰ pomiędzy Łohiszynem a Jasiołdą (pow. Piński), średni zaś spadek wynosi 0.166‰. Na obydwuch końcach przekroju niwelacyjnego spadki nagle się zwiększają i tak od rzeki Piny do Dobrego Boru mamy 0.208‰, a najdalej spadek nagle zwiększa się do 20.9‰, co zupełnie wyraźnie wskazuje orograficzną granicę Polesia, jako płaszczyzny, kraju małych spadków. Na krańcu południowym zmiana spadków staje się łagodniejszą, mianowicie od Strzelca do Niemcewicz równa się 0.21‰ od Niemcewicz do Stefani równa się 0.47‰ i od Zdwiża do Aleksandrji równa się 1.33‰. Biorąc pod uwagę wyżej wzmiankowane spadki: największy i średni w centrum Polesia, możemy łatwo przekonać się, że najbliższa południowa granica Polesia może być oznaczona co najmniej w Niemcewiczach (1? klm. ku południowi od Sarn), a nawet jeszcze dalej ku południowi. W takim razie krańcowy spadek 0.21‰ tylko na 0.02‰ będzie się różnił od spadku całej północnej pochyłości od Piny do granic wyniosłości Słonimskich i będzie o wiele mniejszym od licznych spadków, zaobserwowanych w centrum Polesia. Gdyby zaś za krańcowy spadek został uznany spadek 0.47‰, to południowa granica znalazłaby się przy Stefani na odległości 30 klm. ku południowi od Sarn. I to będzie granica nawet właściwsza. Dodać należy, że t. zw. współczynnik pagórkowatości t j. stosunek pomiędzy odległościami wzdłuż linji poziomej i wzdłuż rzeczywistej powierzchni terenu, równa się prawie zeru.

Jeśli zaś zwrócić uwagę nie na spadki lecz na wysokość absolutną nad poziomem morza, rozpatrywać Polesie jako nizinę, to koty typowych dla Polesia okolic jez. Borowickiego równają się 149—151 metrów np. m. kota Pińska — 132,92 m. jego okolic — 135,05 i 138,04 metra, wysokości zaś Łohiszyńskie pow. Pińskiego sięgają 165,99 m. Wododział Szczary leży na wysokości 152.337 m. Przyjmując za krańcową dla typowego Polesia wysokość 152,33 m. n. p. m.. znajdziemy jej północną granicę około Słonima, południową zaś ku południowi od Niemcewicz pow. Sarneńskiego, w odległości 13 klm. ku południowi od Sarn. W takim razie różnica pomiędzy najniższą (131,42) a najwyższą (152,33) kotą będzie równać się 20,91 metra, spadek zaś średni — 0.184‰ i w tym wypadku granicę spadków normalnych znajdziemy na północy około Słonima, na południu zaś znowuż przy Niemcewiczach. Przytem należy zaznaczyć, że zupełnie pomijamy o wiele większe spadki i wysokości (165,99), które spotkać można w centrum Polesia — jako przypadkowe, nie charakterystyczne. Gdyby je przyjąć pod uwagę, co zresztą zdaniem autora nie byłoby słuszne, granica południowa jeszcze znaczniej zostałaby posunięta ku południowi i dosięgałaby aż do Zdwiża i dalej ku południowi o 55 klm. ku połud. od Sarn.

Przyjmując warstwicę najbardziej do koty 152,33 m. n. p. zbliżoną, to zn. odpowiadającą 153 — ewentualnie 153 m. n. p. m., za graniczną dla Polesia, możemy na podstawie mapy wykreślić orograficzną granicę niziny Poleskiej, aczkolwiek granica Polesia, jako jednostki geograficznej (przyjmując pod uwagę własności terenu o większej wadze, jakoteż spadki) znajdzie się znacznie dalej na południe.

Zwróćmy teraz uwage na stosunki hydrograficzne. Pod tym względem charakteryzują Polesie: a) bardzo małe spadki z wynikającemi stąd: małą chyżością prądu, krętością biegu, rozlewami i t, p.; b) mała ilość dopływów głównych rzek; c) niestałe koryta i bardzo rozległe delty; d) wysoki procent zabagnienia (od 7% do 72%, średnio 25%,) przyczem błota nie są pochodzenia źródlanego, zasilają się wyłącznie z opadów atmosferycznych i wylewów rzecznych nie zaś z przypływu wód zaskórnych.

Ponieważ obserwacje szybkości wód rzecznych bardzo są nieliczne, nie mogą one być podstawą poważnych wniosków. Również współczynnik krętości biegu niełatwo ściśle obliczyć. Obliczenia te wymagają dłuższego czasu. Brakuje też statystyki rozlewów. Rozległe delty, samo przez się rozumie się, nie mogą służyć do określenia granic, gdyż znajdują się wyłącznie w centrum obszaru, przy ujściach dopływów Prypeci. Pozostają, jako uzasadnienie, małe spadki, (co zresztą z góry określa i małą chyżość i wielką krętość i mocne rozlewy) oraz liczba dopływów.

Spadki rzek poleskich wahają się od 0 05 ‰ (Jasiołda) do 0,4 ‰ (górne części Styru i Horynia). Wyłączając spadki wyjątkowe 0,05 i 0,07 (Styr) mamy spadki od 0.1 do 0,4 promille. Sama Prypeć posiada właśnie podobne spadki. Spadki takie są charakterystyczną oznaką rzek poleskich, raczej odcinków rzek, drenujących Polesie, gdyż części górne południowych dopływów Prypeci, oraz dolne części dopływów Niemna do właściwego Polesia nie naleza, mając znacznie większe spadki, wysokie brzegi albo tarasy brzegowe, wieksze chyżości prądu i t p. Pod tym względem całkowicie należą do Polesia rzeki Prypeć, Stochód, Słucz północna, Jasiołda, Cna, Morocz, Łań, Hrywda (dorzecze Niemna) Leśna i Muchawiec (dorz. Bugu). Częściowo zaś należą: Styr (od wsi Rowance na odl. 235 klm. od ujścia na wysokości 177,00 m. p. nm.) Słucz południowy od m Hoszcza (320 klm. od ujścia na wysokości 163,21 m. n. p. m.), i Turja. Około wskazanej miejscowości dają się zauważyć nagłe zmiany spadku np.: Horyń od źródła do odległości 21 klm ma spadek 2.70 ‰ : od 21 klm. do 330 kl. — 0,35 ‰, od 330 zaś do ujścia (t. j. od m. Deraszpo) 0,15 ‰.

W związku z małymi spadkami stoi kre-

tość biegu. Np. Muchawiec ma współczynnik serpentynności 1.513, tj. długość rzeki od źródła do ujścia jest 1,513 razy większa niż odległość od źródła do ujścia wzdłuż linji prostej.

Co do ilości dopływów, to tu nie można tak ściśle określić punktów granicznych, jednak zaznaczyć należy, że np. Horyń do Deraszpo przyjmuje 120 dopływów na rozciągłości 330 klm. górnego biegu, a na ostatnich zaś do ujścia 230 klm. tylko 30. Także Słucz południowa do Bereźna na 360 klm. przyjmuje 170 dopływów, na ostatnich 125 tylko 10.

Z powyższego wypływa, że w rzeczywistości rzeki nabierają cech charakterystycznych Polesia znacznie wyżej, niż na absolutnej wysokości 152 m. n. p. m. Nic dziwnego. Wysokość absolutna na Polesiu gra rolę podrzędną, mało wpływa na własności klimatyczne, innej znowuż roli wogóle nie odgrywa. Inna rzecz spadki, mające wpływ decydujący na chyżość, krętość biegu i t. p. Właśnie małe spadki rzek w związku z nieprzepuszczalnością pokładów gliny lodowcowej i kredy i ich poziomością oraz małym spadkiem terenu stworzyły charakterystyczny krajobraz Polesia.

Zastanowimy się nad tem, co w ostatecznym rachunku określa Polesie i najbardziej wyodrębnia je od terenów sąsiadujących?

Stosunkowo nieznaczną rolę odgrywa wysokość absolutna, bo i tereny przyległe nie mają wysokości wielkich, 20 —30 m. nie robią różnicy. Klimat, aczkolwiek miałby wpływ wielki, gdyby bowiem brakowało opadów, zamiast niziny błotnistej mielibyśmy w tych samych warunkach pustynię, jest jednak mniej więcej jednakowy na przestrzeni znacznie większej niż Polesie, posiadającej wszakże zupełnie inne właściwości. Pozostają: budowa geologiczna, spadki terenu i spadki rzek. Te właśnie czynniki stworzyły Polesie. Skutkiem ich wspólnej działalności powstała płaszczyzna, pokryta bagnami nieprzebytemi i torfowiskami*), posiadająca charakterystyczną roślinność błotną:--trzciny, kwaśne trawy i chorobliwe lasy, charakterystyczne gleby błotne o kształcie mineralno-próchniczym, lekkie, wilgotne, piaszczyste, ubogie w sole mineralne, oraz glinki, i piaski. Te własności odbiły się na charakterze narodowym ludności Poleskiej, na gospodarce, na dziejach Polesia. Woda tych błot nie posiada dostępu do rzek, które zresztą nie są w stanie tej wody odprowadzić i na wiosnę zalewają olbrzymie przestrzenie. Ta woda paruje bezużytecznie i przyczynia się tylko do fatalnego stanu hygjenicznego Polesia, kraju malarji i „kołtuna". Znowuż malarja nie ostatnią rolę odegrała w kształceniu charakteru „Poleszuka". Granica tych błot jest właściwą granicą Polesia, jako jednostki geograficznej, granicą wyraźną, wszystkim widoczną już na pierwszy rzut oka. Granica ta odpowiada nietyle wysokościom absolutnym, ile załamaniom spadków terenu i rzek. Dodać należy, że spadki i inne właściwości rzek mają wpływ poważny na ich stan żeglowny, więc odbijają się na gospodarce jaknajwyraźniej.

Również hydrografja i orografja terenu stworzyły opłakany stan gospodarki rolnej i leśnej, na gwałt wymagającej robót odwadniających. Roboty te powinne być planowo prowadzone według jednego projektu na całym obszarze Polesia geograficznego.

Właściwie więc granica Polesia musi być tak oznaczona, aby wyrażała jaskrawo stosunki wyżej wymienione. To jest granica olbrzymich błot nietylko w korytach rzek, ale i na wododziałach, granica małych spadków terenu i małych spadków rzecznych, granica nareszcie charakterystycznych gleb poleskich. Na południu to będzie granica północna „lessów". Niestety prace gleboznawcze jeszcze nie są ukończone i dokładnych danych co do gleb brakuje. Jednak z góry powiedzieć można, że to są granice krawędzi kredowej i utworów lodowcowych, jednocześnie znowu granice spadków i błot.

Tak oznaczona będzie najwłaściwsza granica Polesia, jako jednostki fizyko-geograficznej. Co do granicy Polesia, jako jednostki gospodarczej, to granica ta, zdaniem autora, jakkolwiek on nie posiada p o w a ż n y c h na to danych, nie powinna znacznie odbiegać od granicy fizycznej, gdyż gospodarka krajowa zależy od uprawy roli, — zatem od gleb, od stopnia wilgoci i warunków drenowania naturalnego i sztucznego, od charakteru lasów, od charakteru łąk, wreszcie od dróg komunikacyjnych, zatem od żeglugi i kolei żelaznych, które, mogą być prowadzone nowe dość dowolnie i zmienić cały obraz. Np. Kamień-Koszyrski zaledwie rok temu doczekał się połączenia przez Janów Poleski z koleją Brześć-Łuniniec; żegluga zaś związana jest mocno z siecią rzeczną.

Jednem z największych zadań gospodarczych na Polesiu jest utworzenie spółek wodnych i ich związków, od czego zależy przyszłość Polesia. Obecnie teren działalności spółek określa się właściwym wodociekiem i odnośnem bagnem. Gdyby granica administracyjna nie była jednocześnie granicą naturalną, tereny wielu spółek okazałyby się podzielone pomiędzy dwoma województwami, co w znacznym stopniu utrudniłoby ich działalność, więc i pod tym względem pierwszeństwo przy obraniu właściwych granic administracyjnych, należy do czynników fizycznych.

Na podstawie danych wyżej przytoczonych granice Polesia, jednostki fizyko-geograficznej, są następujące: (zaczynając obwód z kąta wschodnio-południowego): Horodnica, Ludwipol, Bystrzyce, Chotyń, Bereźne (wzdłuż biegu Słuczu południowego od granicy państwowej. Słucz na tym odcinku tworzy wyraźnie granicę Polesia).

Od Bereźni linja graniczna idzie prawie wzdłuż równoleżnika 51° przez Luboszy Wielkie nad rz. Zamczysko i dalej do Zbucza nad Horyniem. Tu granica idzie w kierunku zachodnio-południowym wzdłuż Horynia do Deražno,

*) błota te i torfowiska należą przeważnie do zw. błot trawiastych czyli nizinnych. Co do błot mchowych, czyli wyżynnych to prawie ich niema na Polesiu.

od Derażno ku Silno wzdłuż równoleżnika 50° 55', od Silno kieruje się ku północy przez Żurawicze do Kołków nad Styrem. Od Kołków na południo-zachód wzdłuż Styru do m. Nawóz, od Nawozu prawie wprost ku północy do Kaszówki na Stochodzie i dalej ku północy wzdłuż Stochodu do Hulewicz. Od Hulewicz wzdłuż równoleżnika 51° 15' do m. Uchowice na kolei żelaznej i dalej na zachód wzdłuż kolei żelaznej przez Kowel, Paryduby, krętą linją na zachód przez Horodno, Hołowno, Połapy do Opalina, stamtąd nagle kieruje się granica ku północy do Zabuża nad Bugiem. Od Parydub do Bugu granicę tworzy obwód źródlisk Prypeci. Dalej Bug tworzy granicę zachodnią do Brześcia i dalej do ujścia Pulwy. Od ujścia Pulwy do Wysokiego Litewskiego i dalej ku północy do Orli. Od Orli zaś kieruje się granica na wschód do Hajnówki i dalej ku północy do Narwi, przecina Narew, dochodzi do Zabłudowa, stamtąd zaś nagle zwraca się ku wschodowi wzdłuż drogi żelaznej przez Gródek i znowu na wschód ku południowi przez Bielewicze, Wiejki, Podozierany aż do Dobrej Woli, otaczając Puszczę Białowieską. Od Dobrej Woli znowu na północno-wschód przez Krynki do Laszewicz (53°), potem ku południowi do Nowosiołek (przez Pracutycze) dalej na wschód przez Nowy-Dwór i dalej na wschód wzdłuż równoleżnika 52° 50', aż do Rożan granica znowu kieruje się na północno-wschód przez Mielewicze do Sielewicz (53°) i dalej do Szydłowicz nad Szczarą, cały czas prawie wzdłuż równoleżnika 53°. Linją krętą przez Wielkie Łuki, Litowkę, Minicze, Medwiedicze i znowu na północno wschód do Klecka, pomijając na bardzo małej odległości Nieśwież i nareszcie do granicy państwowej, którą przecina na szerokości 53°.

Jako punkty oporne mamy: Ludwipol, Bereżnę, Dareżpo, Kołki, Nawóz, Kowel, Paryduby, Opalin, Zabuże, Brześć, Wysokie-Litewskie, Hajnówkę, Narew, Dobrą Wolę, Nowy Dwór, Rożany, Kleck.

Jako najbardziej szematyczne, najłatwiej nadające się do zapamiętania, określenie całego Polesia, wskazać można na jego określenie jako trójkąta Brześć—Mohylów—Kijów. W granicach obecnego Państwa Polskiego Brześć — Nieśwież—Ludwipol. Trójkąt ten nie pokrywa całego Polesia i całkowicie mieści się wewnątrz właściwego Polesia (za wyjątkiem Owrucza w obecnej Rosji Sowieckiej) jednak godnem jest uwagi, że województwo Poleskie, przedstawiające Polesie, jako jednostkę administracyjną, znowuż całkowicie mieści się wewnatrz tego trójkąta i całego polskiego Polesia nie obejmuje, pokrywając tylko 2|3 całego obszaru. Województwo Poleskie obejmuje 42278 klm. kw., Polesie zaś w granicach Polski ma powierzchnię nie mniejszą niż 70.000 klm. kw.

Inż. Wiktor Librowicz.

Koszary Korpusu Ochrony Pogranicza. do artykułu „O budownictwie na Polesiu".

NIEKTÓRE ZAGADNIENIA REGJONALIZMU NAUKOWO-GOSPODARCZEGO NA POLESIU.

(Kilka szczegółów statystycznych i wnioski ogólne. — Metody naukowo-badawcze w zastosowaniu do nieużytków Polesia. — Dotychczasowy stan badań terenów obniżonych Polesia. — Czynniki twórcze regjonalizmu naukowo-gospodarczego na Polesiu. — Struktura organizacyjna Zakładów Naukowo-Gospodarczych na Polesiu).

I. Kilka szczegółów statystycznych i wnioski ogólne.

Oficjalna statystyka zna następujące zużytkowania gruntów w Polsce:

*)	Cała powierzchnia w ha	Grunty orne w ha	Lasy w ha	Inne kategorje użytkowania gruntów (27,3%)		
				Łąki w ha	Pastwiska w ha	Inne grunty i nieużytki w ha
Polska	37,661,000	18,307,800	9.062.000	3,838,000	2,529,600	3.924,800
w%	100%	48,6%	24,1%	11,2%	6,7%	10,4%

„Grunty orne" i „Lasy" są to rubryki względnie wyraźne i mniej więcej dokładne; inne kategorje użytkowania są wręcz nieokreślone oraz w istocie swojej bardzo efektywnie różne. Są to łąki, pastwiska, nieużytki piaskowe i moczarowe i t. d. Stanowią one czwartą część obszaru Państwa. Wydajność jednego ha gruntów ornych naogół w Polsce jest nieznaczna, miejscami nikła.

Biorąc przeciętne dla żyta i ziemniaków, porównywuję niektóre Województwa z Poznańskiem, jako ze wzorem naszej kultury agrotechnicznej (100%).

*)	Poznańskie z ha w q	Warszawskie z ha w q	Poleskie z ha w q	Wileńskie z ha w q
żyto	14,9 (100 %)	9,8 (66 %)	9,4 (59 %)	6,9 (46 %)
ziemniaki	197 (100 %)	141 (71 %)	132 (66 %)	107 (54 %)

Ustalenie dochodowości gospodarstwa rolnego jest rzeczą skomplikowaną i nie da się wyprowadzić bezpośrednio z zestawień powyższych.

Jednakowoż przyjmując pod uwagę szereg innych okoliczności, sądzę — zresztą zupełnie subjektywnie — że całe ogromne wschodnie połacie kraju naszego produkują płody rolne podstawowe wręcz deficytowo. Tego smutnego stanu faktycznego nie wyczuwamy tylko dlatego, że rachunkowość, szacunek pracy i wogóle kalkulacja nie istnieje jeszcze w drobnym naszym warsztacie rolnym.

Stwierdzając ten stan rzeczy musimy niektóre połacie Województw Wschodnich zaliczyć do **„nieużytków rolnych"** z punktu widzenia agrotechniki, wydajności oraz kalkulacji. Tak się przedstawia sprawa na gruntach ornych.

Natomiast inne kategorje użytkowania gruntów tamże (łąki, pastwiska, moczary, piaski lotne i t. d) w **stanie dzisiejszym** są to nieużytki pod każdym względem, z każdego punktu widzenia i bez jakichkolwiek zastrzeżeń.

Konsekwencje podobnego stanu wyolbrzymiają się przez to, że te grunta na obszarze całej Polski stanowią czwartą cześć jej terenu (27,3%). Zaś poszczególnie, w Województwie Poleskiem, obraz układa się jeszcze gorzej, ponieważ obszary orne, t.j. tereny o więcej **wzmożonej**

*) Tab. powyższe ułożyłem na podstawie Rocznika Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. Rok wydania II. 1923 str. 41 i 42.

kulturze, są tutaj zredukowane do 27%, natomiast zbiorowa grupa wręcz archaicznego użytkowania gruntów (łąki, pastwiska, nieużytki i t. d.) stanowi aż 42,3%.

Już statystyka rosyjska z okresu przedwojennego stwierdziła, że rolnik Polesia w połowie tylko pokrywa normalne roczne zapotrzebowanie w zbożu z pracy rąk swoich. Niejakie wzmożenie prymitywnej hodowli zwierzęcej tutaj nie zmienia naogół ku lepszemu stanu gospodarczego Polesia.

Możemy i musimy Kongresy Międzynarodowe zachwycać sprawnością naszej kultury rolnej. Na szczęście mamy jeszcze takie okazy kultury.

Niestety tem jaskrawiej odbijają one od ogólnego tła ponurego i ciężkiego, jakie logicznie musimy naszkicować na podstawie cyfr oficjalnych, tak strasznie wymownych.

II. Metody naukowo-badawcze w zastosowaniu do nieużytków Polesia.

Dając syntezę powyższą, daleki jestem od alarmujących i panicznych nastrojów, ponurych przepowiedni i t. p.

Właśnie metody naukowo-badawcze mają być skierowane na obszary gospodarczo najlichsze, na, że tak je nazwę, **tereny obniżone Polesia**, które stanowić mają podłoże dla rozwiązania najtrudniejszych zagadnień gospodarczych tego Województwa.

Trudności komplikują się jeszcze i przez to, że zagadnienia, występujące na obszarze terenów obniżonych, są w najwyższym stopniu złożone; w ich zakres wchodzą:

1. Zasadnicze zagadnienia hydrografji terenu, ze szczególnem uwzględnieniem limnologji.
2. Podstawowe problematy hydrologji terenu na tle geologji, morfologji utworów dyluwialnych i aluwialnych.
3. Zagadnienia torfoznawcze.
4. Właściwości gleb mineralnych zabagnionych i zatorfionych.

Oczywiście, możnaby ten spis znacznie rozszerzyć; wymieniłem zaś tylko te zagadnienia, które bezpośrednio stykają się i zazębiają z kardynalnemi sprawami życia gospodarczego Polesia. Oczywiście, na tem tle ogólnem w wielu miejscach występują problemy lokalne (wychodnie granitów i bazaltów na południowym wschodzie Polesia, wychodnie wapieni kredowych, istnienie pogórzy czołowo-morenowych, których na terenie Polesia mamy dwa oraz tereny położone między niemi).

Jest to zasadniczy szkic zagadnień regjonalno-gospodarczych Polesia.

Obszar Polskiego Polesia w ujęciu administracyjnem wynosi 42,278 klm. czyli stanowi teren prawie równy Belgji.

Natomiast stan faktyczny wiedzy naszej o tym kraju jest do takiego stopnia ogólnikowy, że każde gospodarcze zagadnienie, gnębiące życie „Poleszuka", posuwa się tylko po linji „praktycznych poczynań", a właściwie zupełnej bezplanowości i faktycznej bezradności.

Dzisiaj, gdy każdy ruch wykonywany, powinien być ujęty w największych szczegółach naukowo z punktu widzenia wysiłku fizjologicznego i psychicznego, kalkulacji gospodarczej i ekonomicznego wykorzystania czasu, stan obecny na Polesiu grozi tem, że kraj ten, od czasów niepamiętnych uprawiający gospodarkę rolną wręcz deficytową, pozostanie i nadal nieznośnym ciężarem gospodarczym dla Polski, obszarem demoralizującym ludność miejscową, postrachem dla dopływu nowych sił gospodarczo i intelektualnie twórczych.

A jednak Polesie godne jest innej, bardziej wesołej przyszłości. O tem już pisano niejednokrotnie; wykazywano potencjonalną potęgę gospodarczą Polesia, obliczając zarazem, jaki kapitał ma zużyć Polska, a nawet sfery międzynarodowe, by tym kardynalnym zagadnieniom podołać.

O tych sprawach ostatnio pisali: inż. W. Librowicz*), inż. S. Turczynowicz i inż. Tillinger**).

Mnie osobiście od szeregu lat ciekawią na Polesiu rzeczy mniej szeroko ujęte, a mianowicie — gleby Polesia oraz to podłoże geologiczne, na którem one się rozwijają pod wpływem specyficznych dla każdej gleby warunków hydrologicznych oraz specyficznej dla niej roślinności.

Uważam, że jedynie te zagadnienia, ujęte naukowo na całym terenie Polesia, mogą decydować o przyszłych zasadniczych szlakach polityki gospodarczej kraju.

III. Dotychczasowy stan badań terenów obniżonych Polesia.

W tym też celu przeprowadziłem w 1921 roku studja zbiorowe na całem pograniczu Polesia, poczynając od Baranowicz przez Łuniniec, Sarny ku Wołyniowi (Równe).

Chciałbym tutaj z wdzięcznością wspomnieć płk. Krachelskiego, ówczesnego starostę Łuninieckiego, obecnie wojewodę Poleskiego, który w wysokim stopniu przyczynił się do urzeczywistnienia tego przedsięwzięcia naukowego.

W r. 1922 rozpocząłem badania na terenie Województwa Poleskiego z ramienia Państwowego Instytutu Geologicznego przy współudziale Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych oraz Ministerstwa Spraw Wojskowych. Badania te polegały tylko na kartowaniu torfów głębokich, gleb torfowo bagnistych, gleb darniowych. W wyniku tej pracy i za pomocą środków, jakiemi rozporządzały te instytucje centralne, udało się zarejestrować około 9000 ha torfów głębokich na obszarze 90.000 ha zbadanego terenu. Z tego na województwo Poleskie przypada 4.500 ha

---

*) W. Librowicz „Zagadnienie meljoracji Polesia". w „Przeglądzie technicznym". 1922 r. str. 373—378.

**) S. Turczynowicz i T. Tillinger.

torfów głębokich*), zbadanych na obszarze 45.000 ha**).

W r. 1923, przy wykorzystaniu wszystkich możliwych środków wspomnianych Ministerstw wynik badań terenowych był prawie takiż (10.000 ha, z tego na Polesie przypada 5.000 ha na obszarze ogólnym 50 000 ha***)

Takie tempo badań dawałoby możność wykończyć prace rejestracyjno-kartograficzne torfowe na Polesiu w ciągu lat 100, nawet, gdyby te badania nadal były prowadzone w granicach dotychczasowego programu bardzo uproszczonego, a w istocie zupełnie niewystarczającego, tak pod względem naukowym jak i gospodarczym. Natomiast warunki geograficzne Polesia nie pozwalają nawet pomyśleć o możliwości przygotowania planu generalnego meljoracyjno-regulacyjnego dla całej polityki gospodarczej Polesia, bez posiadania tych koniecznych materjałow kartograficznych odnośnie terenów zabagnionych i zatorfowionych.

Te różnice między realną możliwością, a faktycznemi koniecznościami życia gospodarczego Polesia zmusiły mnie do głębszego zastanowienia się nad tem zagadnieniem, czego rezultatem było szukanie rozwiązania w drodze czysto prywatnej, indywidualnej i obywatelskiej inicjatywy.

Wychodziłem z założenia, że pierwszym etapem sanacji będzie stworzenie takiego ośrodka naukowo gospodarczego, czysto lokalnego, któryby opierając się o powagę instytucji Centralnych oraz o zaufanie władz wojewódzkich i związków samorządowych, mógł wypełnić potrzeby w zagadnieniach lokalnych naukowo-gospodarczych Polesia.

Było to w r. 1922-23, kiedy myśl o stworzeniu nowej naukowej placówki, a w dodatku na kresach, byłaby poczytywana za jakiś wybryk niepraktyczny i nawet szkodliwy, wówczas, gdy już istniejące instytucje były poważnie zagrożone w swoim bycie.

Wstępując na drogę indywidualnej i obywatelskiej inicjatywy, oczywiście, mogłem liczyć na poparcie związków komunalnych, władzy wojewódzkiej oraz instytucyj centralnych tylko o tyle, o ile tak postawiona sprawa zdoła czynnie uzasadnić swoje prawo do bytu przez celowość i gospodarczą użyteczność całego przedsięwzięcia, czyli, że mogło to nastąpić tylko w myśl polskiego przysłowia: „Pomóż sam sobie, a Pan Bóg ci dopomoże". Oczywiście, mogła to być praca czysto syzyfowa, więc znowu trzeba było wniknąć w praktyczne zastosowanie zasady wileńskich Filaretów, że można gigantyczne bryły podnosić, lecz tylko za pomocą... miary i wagi.

Czyli napięcie myśli i zamierzenia czynu mogą, nawet muszą, być romantyczne, lecz materjalizacja ich ma być chłodna, kalkulacyjna, prozaiczna.

Ta idea powolnej ewolucji od małego zaczątku, a z szybkością odpowiadającą wewnętrznej tężyźnie samej akcji, ma tę dobrą stronę, że zgóry nie angażuje nikogo i nie sięga dużych budżetów społecznych, państwowych i samorządowych.

Pod hasłem tej idei dynamicznej przeszły dalsze lata (1924-25) mych prac na Polesiu.

Wyniki wciągnięcia do pracy czynników i środków miejscowych zobrazowałem w tabeli poniższej:

Kiedy wykonano badania	Obszar torfów głębokich, zbadanych przezemnie na terenie Polski	Obszar Województwa Poleskiego	Obszar ogólny zbadany przezemnie w Wojew. Poleskiem	Obszar torfów głębokich na Polesiu	W ile lat, przy szybkości pracy w danym roku, można wykończyć całe Polesie	UWAGI
1922 r.	9.000 ha (Woj. Poleskie i Białostockie)	4,227,800 ha	45,000 ha	4,500 ha	90—100 lat	Liczby podane tutaj posiadają znaczenie bardzo przybliżone, raczej ilustracyjne tylko
1923 r.	10.000 ha (Woj. Poleskie i Białostockie	"	50,000 ha	5,000 ha	80—85 „	
1924 r.****) (udział czynników miejscowych)	100.000 ha (Pomorze, woj. Poleskie i Białostockie)	„	175,000 ha	50,000 ha	25 „	
1925 r.*****)	nie obliczono jeszcze	"	340,000 ha	100-85,000 ha	12 „	

*) W moich pracach przyjąłem taką klasyfikację: torfy głębokie, są to utwory których miąższość sięga po nad 1 metr; przytorfami nazywam utwory o miąższości od 0,20 do 0,90 mtr. warstwy torfowej; gleby torfowo-bagienne są to utwory mineralne, okryte warstwą torfową na 20 cm. grubą. Nakoniec wyróżniam jeszcze łąki darniowe.

**) M. Ptaszycki: Sprawozdanie z badań torfowych na środkowem Pobużu". W Wyd. „Posiedzenia naukowe Państw. Inst. Geolog." Nr. 6-1923 str. 5 — 6.

***) M. Ptaszycki „Sprawozdanie z badań torfowych wykonanych u źródlisk Narwi i Jasiołdy w 1923 r. Wydawn. „Posiedzenia naukowe Państw. Inst. Geol." str. 15-16 Nr. 9-1924 r.

****) M. Ptaszycki. „Sprawozdanie z prac torfowych w r. 1924 w Województwach Pomorskiem, Białostockiem, Poleskiem" w Wydawn. „Posiedzenia Naukowe Państwowego Instytutu Geologicznego" Nr. 11 1925 r. str. 19—20.

*****) M. Ptaszycki. Sprawozdanie z prac torfowych i hydrologicznych na terenie Województw Białostockiego i Poleskiego w 1925 r, w wyd. „Posiedzenia Naukowe Państwowego Instytutu Geologicznego" Nr. 14.

W roku 1925 były wykonane prace następujące:

1) Dokonano prac sondacyjnych na terenach obniżonych (łąki darniowe: gleby torfowo-bagienne; przytorfy; torfy głębokie) na obszarze 340.000 ha, oznaczając na mapie w skali 1:100.000 objekty odnośne.

2) Dokonano około 100 sondowań do 3 mtr. głębokości na gruntach mineralnych (powiaty Prużański i Kobryński).

3) Wykonano 21 wierceń instrumentalnych dla celów hydrologicznych do głębokości 12 — 15 metrów (w powiatach Prużańskim, Kobryńskim, Sarneńskim).

4) Wykonano serję profilów niwelacyjnych oraz zdjęć pomiarowych, bądź dla celów meljoracyjnych (powiat Prużański) bądź dla celów ściśle naukowych (powiat Kobryński i Prużański).

IV. Czynniki twórcze regjonalizmu naukowo-gospodarczego na Polesiu.

Z powyższego widzimy, że wysiłek stworzenia akcji naukowo-gospodarczej lokalnej w efektach swoich ma niejakie już usprawiedliwienie za sobą.

Dzięki temu prace podstawowe dla życia gospodarczego Polesia ze skali niepaństwowej, raczej szkodliwej a nie pożytecznej (1922—23 r.), doprowadzone zostały do rozmiarów gospodarczo-celowych, aczkolwiek wymagających dalszego przyśpieszenia i programowego wysubtelnienia. Z powyższego więc wynika, że okres czasu, pierwotnie prawie 100-letni dla terenu Wojew. Poleskiego, został już zredukowany do okresu 12-letniego. Jest to wielka zasługa miejscowych czynników, które jednak nie są jeszcze w dostatecznej mierze wciągnięte do pracy.

Technika uruchomienia lokalnej organizacji była nieskomplikowana. Najpierw rozpocząłem gromadzenie funduszów zupełnie prywatnych (r. 1922 — 23) oraz wszcząłem poszukiwania terenu, na ktorym można byłoby stworzyć ostoję dla materjalizacji idei naukowo-gospodarczego regjonalizmu na Polesiu. Po długich poszukiwaniach wybór mój padł na majątek „Równe“ w starostwie Prużańskiem, jako na klasyczny objekt nieużytków piaskowych i bagiennych, ponieważ dla celów zakreślonych przezemnie tylko na terenach gospodarczo „beznadziejnych“ mogły powstać pierwsze podwaliny pracy realnej tych Zakładów.

Chodziło mi przedewszystkiem o uruchomienie zaczątków placówek następujących:

1) Stacji piaskoznawczej.
2) Stacji torfoznawczej.
3) Zakładu botaniki stosowanej.
4) Zakładu gleboznawczego.
5) Zakładu hydrologiczno - meljoracyjnego.
6) Stacji rolniczo-meteorologicznej.
7) Zakładu Naukowej Organizacji Pracy dla potrzeb życia gospodarczego Polesia.

W roku 1924-ym mogłem akcję rozszerzyć dzięki faktom już dokonanym.

Więc rozpocząłem pracę od wygłoszenia w Brześciu odczytu, w maju, na połączonem posiedzeniu przedstawicieli Urzędu Wojewódzkiego, Związków Komunalnych oraz niektórych lokalnych instytucyj gospodarczych.

W wyniku tego powstał Tymczasowy Komitet Wojewódzki popierania badań torfowych z inż. F. Księżopolskim na czele. Komitet ten, dzięki również nadzwyczajnie sprężystej akcji inż. W. Librowicza, w parę miesięcy zgromadził z funduszów samorządowych zł. 2650, sumę, jak na owe czasy, bardzo dużą.

Poszczególnie powyższa kwota rozkłada się następująco:

Kobryń	—	zł. 500
Pińsk	—	„ 500
Stolin	—	„ 500
Brześć	—	„ 150
Sarny	—	„ 500
Kossów	—	„ 500
		zł. 2, 650

Jednocześnie z funduszów zupełnie prywatnych, gromadzonych przezemnie na materjalizację samej idei Zakładów Naukowo-Gospodarczych na Polesiu, miałem możność wydzielić zł. 1,150 *) na wydatki związane z pracami kierowniczemi tych badań, oraz na akcję organizacyjną na terenie samorządowym w celu ustalenia zgóry planu badań na r. 1925.

W wyniku tej pracy połączonej Komitetu Wojewódzkiego na terenie Poleskim oraz akcji Centrum organizacyjnego przyszłych zakładów również jak na Polesiu, tak też i w Warszawie, r. 1925 rozpoczęliśmy pod znakiem wielce spotęgowanych możliwości, jak to wynika z tabeli następującej:

Subwencje:

Samorządowe na badania terenów obniżonych łącznie	zł. 8.600.**)
M-stwa Rolnictwa i D. P. na różne specjalne cele łącznie	„ 8.800.***)
Ministerstwa Reform Rolnych na różne specjalne cele łącznie	„ 6.500.
Ze źródeł prywatnych łącznie	„ 5.000****)
Razem —	zł. 30.100.

*) Ogólna suma subwencji z tego tytułu wynosiła w r. 1924—4000 zł., a przeznaczona była na rozmaite specjalne cele naukowo-organizacyjne.

**) W tej liczbie miasta Polesia: Kobryń —500 zł. Pińsk — 1.000 zł., Szereszewo — 500 zł., Kartuska Bereza — 500 zł., Łuniniec 200 zł., Kossów — 100 zł.;

Samorządy powiatowe: Prużański — 500 zł, Kossowski — 750 zł, Łuniniecki — 2.050 zł. i Sarneński — 2.500 zł.

***) W tej kwocie ująłem również 1.500 zł. zapłacone zakładom z tytułu wykonanych prac naukowych dla Dyrekcji Lasów Państwowych w Białowieży.

****) Nie jestem upoważniony do podawania z imienia i nazwiska źródła tego, chciałbym jednak zaznaczyć, że sumy te są gromadzone przez szczupłe grono inteligencji pracującej, w formie systematycznych oszczędności miesięcznych z pracy pedagogicznej, literackiej i naukowej.

W tem zestawieniu (1925) również jak w wykazach z lat poprzednich (1922 — 1924) nie są uwzględnione wydatki na badania torfowo terenowe Państwowego Instytutu Geologicznego, składające się z pozycji etatowych za kierownictwo temi pracami oraz z pokrycia częściowego kosztów kolejowych i djet ich kierownika.

Obraz powyższy materjalnych możliwości nowopowstającej placówki byłby niezupełny bez wskazania tych kredytów, z jakich one korzystały (prace inwestycyjno-gospodarcze).

Zdobycie kredytów dzisiaj jest rzeczą niezwykle trudną. Polegać ono może jedynie na dwóch zasadach:

1. gwarancja majątkowa plus duża dywidenda,

2. gwarancje organizacyjno-społeczne i zaufanie moralne.

Oczywiście pozostawała mi ta droga ostatnia, więc ją też obrałem, przełamując wiele trudności.

W wyniku tych wysiłków, nie mając „gwarancyj majątkowych", zdobyłem dla potrzeb tworzącej się placówki naukowo-gospodarczego regjonalizmu kredyty w instytucjach spółdzielczych i społecznych, których zwiększenie się stopniowe przedstawia się następująco:

	Rok 1924	Rok 1925.
1. Bank Nauczycielski w Warszawie	700 zł.	700 zł.
2. Bank Spółdzielczy w Brwinowie.	350 „	700 „
3. Kasa Spółdzielcza w Grodzisku Warszawskim (Mazowieckim).	350 „	350 „
4. Bank Spółdzielczy w Prużanie.	—	1.000 „
5. Centralna Kasa Spółek Rolniczych, Oddział Warszawski.	—	5.000 „
6. Polski Bank Komunalny w Warszawie.	—	6 000 „
7. W-ł Powiatowy Sejmiku w Prużanie (kredyt meljoracyjny).	—	1 000 „
8. Min. Roln. i D. P. (kredyt meljoracyjny).	—	1.700 „
9. Krajowe Tow. Meljoracyjne w Warszawie.	—	350 „
10. Banki Państwowe.	—	—
Razem —	1.400 zł.	15.450 zł.

Drobne kredyty w pierwszych 4-ch instytucjach dały możność zapoczątkowania prac nad uruchomieniem Pokazowej Fermy Piaskowej.

Kredyt w Centralnej Kasie Spółek Rolniczych, otrzymany dzięki poparciu Centralnego Związku Kółek Rolniczych oraz Towarzystwa Oszczędności i Kredytu Pracowników Umysłowych w Warszawie, dał możność prace gospodarcze znacznie rozszerzyć i zapoczątkować pole doświadczalne piaskowe.

Kredyt w Banku Komunalnym dał możnośc prace naukowo-terenowe we właściwym czasie rozpocząć, nie zważając na okres kryzysowy dla samorządów powiatowych.

Są to narazie kredyty trzechmiesięczne, niektóre wielokrotnie prolongowane (Centralna Kasa Spółek Rolniczych). Oczywiście, nadają się one jak najmniej dla inwestycyj. Więc już na początku r. 1925 została postawiona sprawa rocznych kredytów państwowych, które jednak z przyczyn ogólno-krajowej sytuacji narazie nie są aktualne*).

Z przebiegu materjalizacji idei regjonalizmu naukowo-gospodarczego wynika następująca zasada organizacyjna:

1. Najłatwiejsza i w skutkach płodna jest inicjatywa zupełnie prywatna, o ile ona sama w sobie jest należycie przemyślana i w czyn konsekwentnie wprowadzana.

2. Za nią podąża z pomocą skuteczną aparat samorządowy (subwencje) oraz spółdzielczo-społeczny (kredyty), dając inicjatywie prywatnej większe napięcie, większą moc i powagę.

3. I tylko w tym momencie mogą nastąpić warunki sprzyjające temu, by Państwo akcję poparło czynnie swą pomocą (subwencje) oraz kredytami (banki państwowe).

Temu szematowi ewolucyjno-organizacyjnemu przypisuję podstawowe znaczenie w powodzeniu każdej pracy społecznej w takim stopniu, że szemat akcji innej (odwrócony do powyższego) uznałbym zgóry za skazany na niepowodzenie, jako posiadający w sobie organiczną bezkrwistość oraz potrzebę rozwoju cieplarnianego.

V. Struktura organizacyjna Zakładów Naukowo - Gospodarczych na Polesiu

Przebieg akcji w szemacie powyżej podanym wymagał, aby „Zakłady Naukowo-Gospodarcze na Polesiu" w samem zaraniu stanęły na drodze organizacyjnie właściwej. Więc pierwszym moim krokiem było rozpoczęcie pracy (koniec 1924 r.) nad ustaleniem Kuratorjum Zakładów z określonym zakresem jego uprawnień.

W dniu 27 stycznia 1925 roku został podpisany protokół organizacyjny oraz regulamin Kuratorjum Zakładów przez:

1. Poleski Urząd Wojewódzki,
2. Wydział Powiatowy Sejmiku Prużańskiego
3. Centralny Związek Kółek Rolniczych,
4. Koło Meljoracyjne Techników w Warszawie,
5. Zakłady Naukowo Gospodarcze na Polesiu, jako takowe.

W marcu 1925 roku został wykończony memorjał organizacyjny Zakładów, zawierający

*) Wielkie moralne i organizacyjne znaczenie ma Uchwała Sejmiku Prużańskiego z dn. 26 lipca 1925 r. o gwarancji Sejmiku na pożyczkę dla Zakładów w sumie 15.000 zł. z okresem 9-cio letnim. Aczkolwiek ta sprawa ze względów formalnych nie była dotąd zrealizowana, to jednak, jako metoda organizacyjna, musi być tuta zaznaczona.

szemat organizacyjny na najbliższe 9 lat. *) Ta praca została złożona przezemnie w Ministerstwach odnośnych, w Wydziałach Powiatowych Sejmików Polesia oraz innych instytucjach zainteresowanych w różnych terminach, jako podstawa do ustalenia i rozwoju stosunku ich do nowopowstałej placówki regjonalizmu naukowo-gospodarczego.

W maju 1925 roku został wyznaczony przez Centralny Związek Kółek Rolniczych stały instruktor Zakładów, zaś Wydział Powiatowy Sejmiku Prużańskiego powołał stałą Komisję do spraw Zakładów. W maju została zorganizowana rachunkowość podporządkowana Biuru Rachunkowemu Organizacji Drobnych Gospodarstw Rolnych przy Centralnem Towarzystwie Rolniczem w Warszawie.

W grudniu 1925 roku została wszczęta korespondencja ze Związkiem Rewizyjnym Spółdzielni Rolniczych Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie w celu przejęcia przez ten Związek czynności rewizyjnych w Zakładach.

Sprawa ta została już zakończona pomyślnie.

Wreszcie została wszczęta sprawa rejestracji „Zakładów Naukowo-Gospodarczych na Polesiu“ w Sądzie Okręgowym w Grodnie. Ta rejestracja ma na celu dać oblicze Zakładom, jako instytucji zupełnie prywatnej, lecz o wybitnych cechach użyteczności publicznej.

Drugie półrocze 1925 roku poświęcone było przedewszystkiem pracom terenowym, w rezultacie których przystąpiliśmy do uruchomienia zaczątków pracowni botanicznej, gleboznawczej i hydrogeologicznej. Są to wyniki rozległych prac terenowych wywiadowczych, sondacyjnych, wiertniczych oraz pomiarowych, dokonanych przezemnie i moich współpracowników na obszarze prawie 600.000 ha w granicach powiatów: Prużańskiego, Kossowskiego, Kobryńskiego, Pińskiego, Łuninieckiego, Sarneńskiego, a ujętych na mapie województwa w skali 1 : 100 000.

Mapę tę miałem zaszczyt przedstawić na Wojewódzkim Zjeździe Samorządowym w Pińsku w grudniu 1925 r.

Opracowanie tych materjałów potrwa jeszcze czas dłuższy i musi się odbywać w centrach umysłowego życia naszego.

Wobec powyższego powstaje konieczność uruchomienia pomocniczych pracowni w Warszawie. Ten problemat, aczkolwiek bardzo trudny do zrealizowania w w warunkach obecnych, jest jednak już rozwiązany pomyślnie i w mierze narazie dostatecznej.

Został również nawiązany kontakt z niektóremi zagranicznemi ośrodkami kulturalnemi, by przez to zapewnić pracom współpracowników Zakładów możność pogłębienia ich specjalizacji.

Prace inwestycyjne w samym majątku Równe posunęły się nieco. Przedewszystkiem zostały dokonane zdjęcia pomiarowe i niwelacyjne (plan generalny) dla celów meljoracyjnych na 2500 ha o podłużnym profilu kanału głównego o 18 kilometrach.

Jednocześnie są posunięte prace organizacyjne nad zawiązaniem Spółki Wodnej Rówieńskiej na 1.500 ha; również na wykończeniu jest techniczny plan szczegółowy meljoracyjny tych terenów.

Taki stan rzeczy wysuwa już teraz sprawę sfinansowania całego tego przedsięwzięcia za pomocą kredytów meljoracyjnych. Mam wrażenie, że sprawa stoi na dobrej drodze, a więc już w r. 1926 można będzie przystąpić do zapoczątkowania robót ziemnych.

Ma to znaczenie ogromne, ponieważ okoliczności powyższe decydują o powstaniu tutaj stacji torfoznawczej z zakresem prac ściśle naukowym, technologicznym oraz agrotechnicznym.

W roku bieżącym przygotowano teren dla Pokazowej Fermy Piaskowej — 60 ha; również uruchomiony jest zaczątek pola doświadczalnego piaskowego (pólka ozime) oraz piaskowy ogród warzywny orjentacyjny.

Nakoniec wybudowano nieco prowizorycznych budowli gospodarczych oraz rozpoczęto prace przygotowawcze (gromadzenie budulca) na dom mieszkalny dla administracji i asystentów, a także na pierwszą salę muzealną.

Koniec roku 1925 musiał być poświęcony przygotowywaniu akcji na rok przyszły. W tym też celu wygłosiłem szereg referatów sprawozdawczych na posiedzeniach Wydziałów Powiatowych w Prużanie, w Pińsku, w Stolinie, Drohiczynie, Kossowie i Sarnach — na posiedzeniu Wojewódzkiej Rady Wodnej w Brześciu nad Bugiem i na Wojewódzkim Zjeździe w Pińsku.

Zaiste, są to bardzo skromne wyniki kilkuletniej materjalizacji idei naukowo gospodarczego regjonalizmu na Polesiu.

Mam wrażenie, że dotychczasowe tempo rozwojowe tej pracy przez samo życie będzie znacznie przyśpieszone. W każdym razie zasadniczy przebieg jej, tak jak jest on ujęty w organizacyjnym memorjale moim, polega na tem:

1. Szereg urządzeń ściśle naukowych ma być dopasowany ściśle do potrzeb dochodowych organizmów gospodarczych zakładów, jako ich aparat kontrolujący i twórczy, zaś rozbudowa urządzeń naukowych Zakładów ponad tę konieczność będzie dokonywana w miarę zapotrzebowania w tym kierunku przebudzającego się życia gospodarczego na Polesiu. Te dwie zasady stanowią podstawę akcji naukowo-gospodarczej powstających Zakładów.

2. Sprawa jednostki ludzkiej, jako motoru żywego, działającego w sferze gospodarczej społecznej i kulturalnej, ma być potraktowana przez Zakłady w płaszczyźnie współczesnej naukowej organizacji pracy, lecz nie z punktu widzenia systemu tajlorystycznego, a raczej na podstawie naukowych zasad fizjologji, psychologji i socjologji pracy. Ten kierunek naukowy ma stać się podstawą pracy twórczej **odnośnej pracowni**

---

*) „Zakłady Naukowo Gospodarcze na Polesiu“. Szkic melioracyjno organizacyjny. 81 stron pisma maszynowego i XVIII wykresów i tabel (w rękopisie).

Zakładów, a cel jego praktyczny polegać będzie na tem:

a) by dać metody usprawnienia pracy gospodarczej, społecznej i kulturalnej na Polesiu oraz

b) by ze środowisk wioskowych, gminnych i szkolnych wydobyć surowy materjał ludzki o wydatniejszym intelekcie oraz dać mu możność rozwoju wyższego dla dobra życia Polesia i całego Państwa.

3. Oczywiście, dla zrealizowania tych zamierzeń jest potrzebna organizacyjna metoda, która zaledwie powoli i konsekwentnie wyłaniać się zaczyna w wyniku tej ciężkiej twórczej pracy zbiorowej. Natomiast materjalizacja tej idei ma się odbywać w szemacie, który ujmę graficznie w ten sposób:

Istotna treść jego została wysnuta z bardzo drobiazgowych obliczeń na najbliższe 9-cio lecie, a polega na tem, że w szemacie organizacyjnym urządzenia gospodarcze Zakładów mają być rozbudowane od znikomo małych zaczątków do skali, gwarantującej możność czystych zysków w wysokości 100.000 zł. rocznie już w 9 ym roku istnienia Zakładów, jako ich własny kapitał subwencyjny naukowy*), z tem, że kapitał subwencyjny państwowy i samorządowy dorośnie do tejsamej normy.

Po 9-ym roku zacznie się okres ustabilizowania subwencji publicznych na jednym poziomie, natomiast zwiększanie subwencji własnych Zakładów będzie postępowało wciąż dalej.

Oczywiście, jest to tylko istotna treść naszego przekonania, że ten cel końcowy jest zupełnie realny w warunkach określonej pracy organizacyjnej.

Otóż tę pracę organizacyjną podjąłem z całą świadomością jej trudności oraz będąc zdecydowany nie ugiąć się pod żadnemi przeciwnościami, a tembardziej nie osłabiać napięcia kierunkowego w rozwoju całej akcji.

W wysiłkach naszych, ja i moi współpracownicy, marzymy o stworzeniu tutaj ostoi poważnej pracy naukowo-gospodarczej nie w pałacach kosztownych, lecz pod skromną strzechą, przypuszczając, że do więcej wspaniałych kształtów architetonicznych dotrzemy w tym okresie, gdy, przez wcielenie idei naukowo-gospodarczego regjonalizmu, poleska zagroda rolnicza przeistoczy się w osiedle oświeconego i zamożnego obywatela Polski.

Jestem przekonany, że przez pracę gminną już dzisiaj posiadamy setki szczerych przyjaciół, nieznanych nam nawet z nazwiska, którzy — każdy w swoim zakresie — w związkach gospodarczych, na posiedzeniach magistratów, w wydziałach powiatowych i na naradach gminnych, rzetelnie pracę tę popierają.

Chcę wierzyć, że przy pewnym umiarze i ostrożności, a opierając się o zdobycze organizacyjne, jakie nam niesie Naukowa Organizacja Pracy, uda się uniknąć i w przyszłości błędów, a strukturze Zakładów nadać odmienne kształty rozwojowe, wpajając w nie sprężystość, twórczość i chęć służenia potrzebom życia gminnego.

Szkic ten miałem zaszczyt i możność streścić na Zjeździe Wojewódzkim Samorządowym w Pińsku, jako sprawozdanie z pracy mojej nad organizacją ośrodka naukowo-gospodarczego regjonalizmu na Polesiu.

Z całym naciskiem chciałbym zaznaczyć, że nie miałem na celu wówczas, również jak i dzisiaj, przedstawić stan istniejący jako wcielenie idei regjonalizmu na Polesiu w postaci już czynnych Zakładów.

Jest to praca narazie raczej myślowa tylko, rozproszona w świadomości setek ludzi na bardzo wielkim terenie Polesia i w niektórych ośrodkach Polski.

Ta praca jako realna, oczywiście, ma już dość znaczny wyraz zewnętrzny. Da ona możność zapewne w bliższej lub dalszej przyszłości stwierdzić, że myśl stała się czynem, że Zakłady Naukowo-Gospodarcze na Polesiu — już istnieją.

Zrobi to za mnie czynnik regulaminowo uprawniony do tego a mianowicie Kuratorjum Zakładów w momencie przez Nie uznanym za odpowiedni.

Pińsk, 15 grudnia 1925 r.

Mieczysław Plaszycki.

---

*) Faktycznie, własne subwencje naukowe Zakładów w tej konstrukcji, byłyby znacznie większe w formie urządzeń gospodarczych, gmachów oraz wszelkiego rodzaju świadczeń w naturze.

NIEKTÓRE WIADOMOŚCI O WOJEWÓDZTWIE POLESKIEM.

Dzisiejsze Województwo Poleskie, w skład którego weszły części b. gubernji Grodzieńskiej, Mińskiej i Wołyńskiej, w końcu 1918 r. i w 1919 r. w miarę ustępowania Niemców i, ostatnio, band ukraińskich wróciło po 150 latach do składu odrodzonej Rzplitej.

Wojska polskie i zaimprowizowane wówczas władze cywilne zastały Polesie, i tak upośledzone przez przyrodę i zawsze zaniedbywane przez ludzi, w stanie wyjątkowego zniszczenia przez wojnę, okupację niemiecką, a następnie przez bandy ukraińskie, oraz przez miejscowych włościan, którzy, podbudzani ze wschodu, niszczyli dwory i lasy...

Osobliwie ucierpiała zachodnia połać Województwa w przybliżeniu do południka miasta Pińska. Z tej połaci przed najazdem niemców rosjanie wydalili przymusowo na wschód aż za Wołgę znaczną ilość ludności, rekwirując u niej inwentarze; część zaś ludności sama wywędrowała również na wschód. Brześć i niektóre miasteczka zostały spalone lub zniszczone. Taki los spotkał wiele wsi i dworów.

Ogromne przestrzenie uprawnych pól leżały latami odłogiem, porastając gęstemi zaroślami brzozy, olchy i nawet sośniny. Nie koszone i niewypasane łąki zostały zanieczyszczone i zachwaszczone.

Kanały, nie wyłączając spławnych i rowy, tak niezbędne na mokrem Polesiu, zostały zanieczyszczone, zamulone i w wielu miejscach przegrodzone słupami z drutem kolczastym.

Garstka pozostałej ludności głodowała i była zmuszona pracować dość intensywnie na niemców, którzy tu rządzili swemi metodami z całą surowością.

Stosunkowo mniej ucierpiała wschodnia część Województwa, zajęta przez wojska rosyjskie, lecz i tam wojna dała się dobrze we znaki...

W 1920 r., kiedy życie zaczęło się odradzać stopniowo z popiołów, znów przez Polesie przeszła nawała bolszewicka i pożoga wojenna.

Dzisiaj po 6 ciu latach pokoju można stwierdzić, że tutejsza kresowa polska ludność, która potrafiła skutecznie walczyć z jarzmem rosyjskiem i miejscowa rdzenna ludność, zahartowana w walce o byt, odznaczają się wielką żywotnością i zapasem energji, o czem świadczą przedewszystkiem zaorane kolosalne odłogi i odbudowywujące się miasta, wsie i dwory. A ta wielka praca dokonana została przy względnie nieznacznej pomocy ze strony Państwa, które przy najlepszych chęciach nie mogło dać tyle, ile trzeba. Pewną pomoc dały i amerykańskie organizacje.

Nietylko do dobrego, lecz do znośnego stanu jest jeszcze bardzo daleko; na Polesiu bowiem potrzebna nie tylko odbudowa, lecz i twórcza planowa praca nad podniesieniem kulturalno-ekonomicznem tej historycznie upośledzonej dzielnicy. Praca ta jednak niepomiernie przewyższa siły zniszczonej przez wojnę, ubogiej i przeważnie ciemnej ludności i dlatego powinna być prowadzoną w najbliższej przyszłości przy pomocy rządu i całego polskiego społeczeństwa, jak tego wymaga dobrze zrozumiany interes Państwa.

Kanał Ogińskiego przegrodzony drutem kolczastym.

PRZESTRZEŃ i PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY.

Województwo Poleskie, stanowiące zachodnią część geograficznego Polesia, zajmuje 42.948 kw. klm., czyli 4.294.800 ha przestrzeni, co stanowi prawie 1|9 część Rzplitej i podzielone jest na 10 powiatów, a mianowicie (z zachodu na wschód): Brzeski (4.844 kw. klm.), Prużański (2.493 kw. klm.), Kamień-Koszyrski (2.891 kw. klm.), Kobryński (2.976 kw. klm.), Kossowski (3.577 kw. klm.), Drohiczyński (2.362 kw. klm.), Piński (6.417 kw. klm.) i bezpośrednio graniczące z Sowdepją: Łuniniecki (5.929 kw. klm.), Stoliński (5 351 kw. klm.) i Sarneński (5 441 kw. klm.)

Stolicą Województwa jest obecnie Brześć nad Bugiem.

USTRÓJ POWIERZCHNI.

Województwo Poleskie stanowi właściwie kotlinę, łagodnie pochylającą się z zachodu na wschód, oraz z północy i południa ku rzece Prypeci z jej licznymi dopływami, (z których znaczniejsze z lewej strony: Pina z Jasiołdą, Cna, Łań i Słucz i z prawej strony: Turja, Stochód, Styr, Horyń i Słucz), stanowiącej jakby oś tego kraju, słynącego słusznie, dzięki obfitości błot i moczarów, jako jedno z największych bagien w Europie.

Bagna te i moczary, które zajmują lwią część Województwa powstały i istnieją dzięki temu, że rzeki, posiadające bardzo nieznaczny spad i o bardzo wolnym prądzie, nie są w stanie unieść nadmiaru wody, jaki jest podtrzymywany przez znaczną ilość opadów atmosferycznych.

Poleskie błota zalegają przeważnie na torfach, które w dalszym ciągu tworzą się i są pokryte w części kwaśnemi trawami, trzcinami i sitowiem oraz karłowatemi, zwyrodniałemi drzewami i krzakami.

Wśród tych mokradeł znajdują się rozmaitej wielkości przestrzenie więcej wzniesione, nadające się do kultury rolnej. Niezależnie od błot w dorzeczu Prypeci, są jeszcze znaczne przestrzenie bagniste w południowej części powiatu Brzeskiego w dorzeczu Bugu i w powiecie Kossowskim w dorzeczu rzeki Szczary, stanowiącej dopływ Niemna.

Na przestrzeni Województwa spotykają się wzgórza, czasami piaszczyste, dochodzące w poszczególnych wypadkach do 240 mt. nad poziomem morza.

Poza wyspami, nadającemi się do osiedlenia i kultury rolnej, rozrzucanemi wśród błot, znajdują się znaczniejsze przestrzenie, nadające się do rolnictwa w zachodniej, więcej wzniesionej części Województwa, a mianowicie w północnej części powiatu Brzeskiego, w Prużańskim, Kobryńskim i częściowo w Kossowskim i Drohiczyńskim, oraz pewien klin w powiecie Pińskim. Południowe powiaty Kamień-Koszyrski i Sarneński naogół nadają się do rolnictwa i miejscami posiadają kliny niezłej ziemi (czarnoziemy i lössy).

Gleba jest przeważnie lekka, typu żytnio-kartoflanego t. j. piasczysta, miejscami z pewną domieszką gliny. Grunta są naogół łatwo prze-

Pińsk po inwazji bolszewickiej.

puszczalne, lecz w większości wypadków nadmiar wilgoci ujemnie wpływa na kulturę rolną.

Należy zaznaczyć, że wszędzie na Polesiu spotykają się mniejsze lub większy przestrzenie piasku, często lotnego, miejscami porośnięte lasem.

W Sarneńskim powiecie koło Klesowa znajdują się słynne kopalnie cennego granitu i bazaltu, doskonale nadających się do bruków i budowli, lecz z powodu wysokich taryf kolejowych prawie nieeksploatowane, ponieważ taniej wypada przywieźć do Warszawy granit ze Szwecji, jak z Klesowa...

Lasy, dzisiaj znacznie przetrzebione, zajmują bardzo znaczne przestrzenie, osobliwie w zachodniej połaci Województwa.

Według bardzo nieścisłej statystyki grunta orne w Województwie Poleskim zajmują 20 — 25 proc. całej przestrzeni, lasy 32 proc., bagna i błota 20 proc. i rozmaitego rodzaju nieużytki 16 proc.; według zaś innych, więcej dokładnych danych grunta orne zajmują 27,3 proc., lasy 25,8 proc., bagna, błota i moczary 40 proc. a 5,3 proc. znajduje się pod budynkami, ogrodami i t. p.

Pożar wsi podczas inwazji bolszewickiej.

KLIMAT.

Klimat Województwa Poleskiego właściwie jest bardzo niedokładnie zbadany, ponieważ zasadnicze dane opierają się głównie na długoletnich obserwacjach dokonywanych w Pińsku, inne zaś dane są oparte na meteorologicznych obserwacjach z miejscowości, sąsiadujących z Województwem.

Dworzec kolejowy w Brześciu po inwazji.

Zestawienie wszystkich danych mówi, że klimat Polesia jest wilgotny i umiarkowany. Średnia roczna temperatura wynosi + 6,6° C. najzimniejszy jest styczeń — 5° a najcieplejszy lipiec + 18,7° C. Ilość opadów wynosi 581 mm., maximum opadów przypada na lipiec i grudzień, ilość dni z opadami w ciągu roku wynosi około 170, dni zaś z temperaturą poniżej 0° jest średnio w roku 110.

Nadmiar wilgoci daje się stale uczuwać, mgły i opary są zjawiskiem bardzo często spotykanem.

Ten nadmiar wody i wilgoci fatalnie wpływa na rolnictwo, na stan lasów, na gatunek traw łąkowych i powoduje to, że bardzo znacznych przestrzeni zupełnie nie można eksploatować bez uprzedniego osuszenia ich i drenażu.

W końcu nadmierna wilgoć bardzo ujemnie wpływa na zdrowotność, o czem świadczy nadzwyczajne rozpowszechnienie zimnicy (malarja) do rozwoju której przyczyniają się miljony komarów, jakie narówni z miljardami much, meszek, bąków i t. p. lęgną się w lasach i błotach i stanowią prawdziwą plagę dla ludzi i zwierząt.

Wilgoć sprzyja też rozwojowi gruźlicy, reumatyzmu i słynnego kołtuna poleskiego, o którym w ostatnich czasach jakoś mniej słychać.

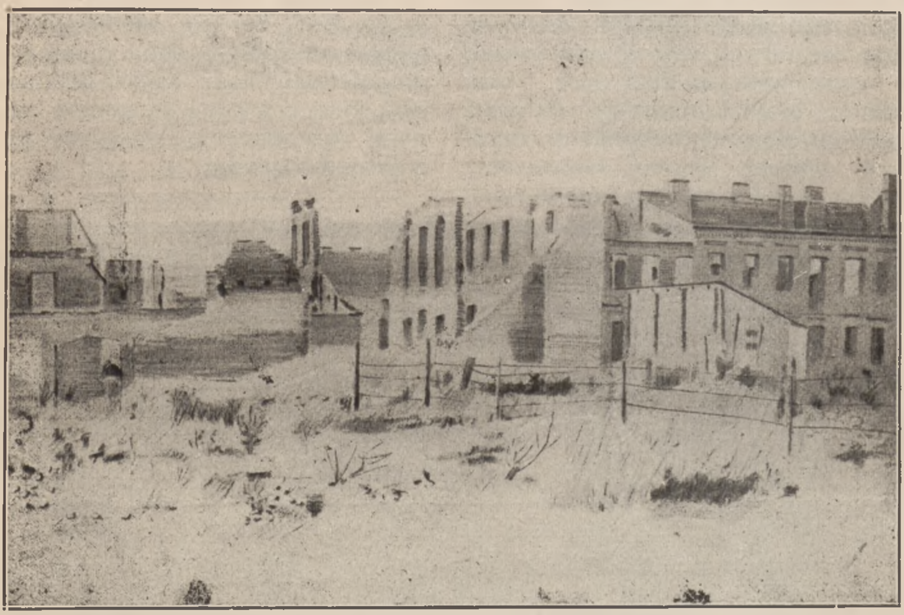
LUDNOŚĆ.

W czasie powszechnego jednodniowego spisu we wrześniu 1921 r. zarejestrowano w Województwie Poleskiem 888,898 mieszkańców, co wynosiło zaledwie 20,8 mieszkańców na 1 kw. klm. (od 13,6 w powiecie Kamień-Koszyrskim do 26,7).

Od tego czasu ludność Polesia znacznie zwiększyła się i dosięgła według nieścisłych danych w dniu 1-go stycznia 1924 r. 1 070.929 mieszkańców; zwiększenie w porównaniu z 1921 r. nastąpiło o 190.031 mieszkańców t. j. o 21,6 proc., a gęstość zaludnienia dosięgła 25,3 mieszkańców na 1 kw. klm.

Tak znaczny przyrost jest wynikiem głównie powrotu repatrjantów z Rosji, t. j. tej ludności, która w 1915 roku była wysiedloną, a której następnie po zawarciu pokoju w Rydze rząd sowiecki starał się usilnie—pozbyć się, osobliwie w czasie głodu w Rosji w 1921 r., mając przytem nadzieję, że białorusini i rusini doskonale przyczynią się do rozpowszechnienia komunizmu w Polsce. I w tym celu prowadzili pomiędzy nimi odpowiednią propagandę, zapewniając, że w Polsce niezwłocznie ma wybuchnąć powstanie przeciw „panom", „pańszczyźnie i burżuazji"...

Wskutek powrotu tych repatrjantów ludność powiatu Kobryńskiego zwiększyła się o 44,4 proc. Prużańskiego o 40,8 proc Brzeskiego o 35,9 proc., Drohiczyńskiego o 24,8 proc., Kossowskiego o 26,8 proc., i Pińskiego o 3,8 proc., w pozostałych zaś powiatach odsetek ten wynosi zaledwie dziesiąte procentu.

Ruiny spalonych domów w Brześciu.

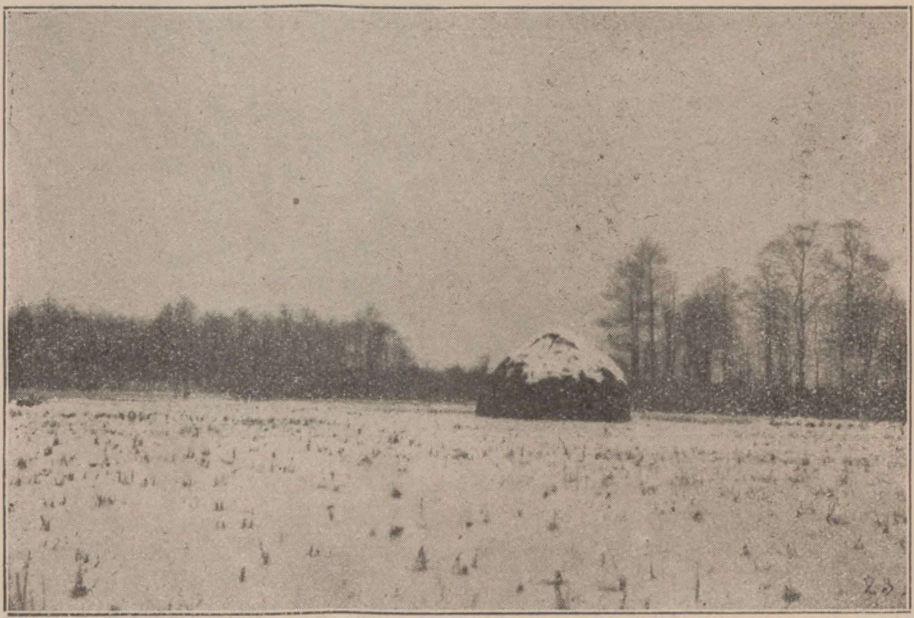
Wyjechało do Rosji znacznie więcej, jak wróciło. Już w 1915 r. Oddział Polskiego Tow. Pomocy Ofiarom Wojny w Orenburgu ustalił, że tylko wśród polskiej ludności zginęło w drodze 11 proc. wskutek rozmaitych chorób i t. d. Z ludnością białoruską i ruską, pozbawioną w Rosji należytej opieki, było znacznie gorzej i za carskich czasów, przy bolszewikach zaś w 1820 i 21 r. pomocy nie dawano żadnej, a głód, tyfus plamisty, cholera i mróz literalnie dziesiątkowały. Nadomiar miejscowa ludność usilnie starała się pozbyć się przybyszów, żeby nie objadali i nie konkurowali o ziemię, która w sowieckiej Rosji miała być dla wszystkich pracujących. Zginęło też w powrotnej drodze bardzo dużo ludzi wskutek chorób i mrozów.

Wogóle repatrjanci wszelkiemi siłami sta-

rali się uciec „do domu" z sowieckiego raju, który zanadto dobrze poznali na swojej skórze, a nadzieje na ich „rewolucyjność" w ogromnej większości wypadków zawiodły bolszewików zupełnie. Pod tym względem okazało się osobliwie oporne starsze i dojrzalsze pokolenie, natomiast więcej posłuchu „rewolucyjne" ideje znalazły wśród młodzieży.

nami, kolejarze, rzemieślnicy, przedsiębiorcy, rozmaici handlowcy, technicy, adwokaci, rejenci, lekarze i t. d. Przybysze ci osiedli głównie w miastach, a szczególnie w zachodniej połaci Województwa.

Najwięcej jest widoczny napływ polskiego elementu w Brześciu, gdzie w ciągu ostatnich lat powstała znaczna ilość przedsiębiorstw pol-

Nizinne bagno poleskie zimą

Po powrocie repatrjanci, nie patrząc na to co przeżyli, energicznie i z uporem wzięli się do pracy i w znacznym stopniu potrafili odbudować swoje gospodarstwa.

Poza repatrjantami zaczęła stopniowo napływać i napływa z rozmaitych stron kraju ludność polska. Przybyli nauczyciele i urzędnicy z rodzi-

skich i gdzie obecnie język polski stopniowo zaczyna brać przewagę.

Oprócz tego przybyło sporo osadników wojskowych, z których dość wielu, borykając się z bardzo trudnymi warunkami, potrafiło już dość znośnie nietylko zagospodarować się, lecz i stanąć do udziału w pracy państwowo-

Las i moczar — w zimie

społecznej, uważając tę ostatnią za swój elementarny obowiązek. Stosunki pomiędzy tymi przybyszami, a miejscową rdzenną ludnością,

Polesie latem.

która przyjęła ich bardzo niechętnie, obecnie zaczynają wyrównywać się.

W końcu zanotować należy pewien napływ osadników — kolonistów z rozmaitych dzielnic kraju. Przybyli oni bez żadnej pomocy zupełnie samodzielnie zwabieni możnością nabywania większej przestrzeni ziemi. Są to przybysze z Łowickiego, Kieleckiego, Krakowskiego, Miechowskiego a nawet ze Śląska i Poznańskiego. Ilu ich jest, nie wiadomo, natomiast można stwierdzić, ze większość potrafiła zupełnie znośnie urządzić się i że jest zadowolona, oraz że wywiera pewien kulturalny wpływ na otoczenie.

Obóz repatrjantów w Baranowiczach, sierpień 1921 r.

Niestety należy stwierdzić, że dzięki tutejszym stosunkom prawnym, pewną ilość kolonistów potrafiono przy nabywaniu przez nich ziemi dotkliwie oszukać, ponieważ sprzedawano także nielegalnie i to, do czego nie miano prawa.

należą polacy i żydzi, oprócz tego są tatarzy, trochę niemców, a nawet ślady wołochów i holenderów. Wogóle trzeba mieć na względzie, że ongiś w czasie wojen osiedlano tu rozmaitych jeńców wojennych.

Typy poleskie.

W każdym razie, gdyby nie Ustawa o reformie rolnej, to napływ kolonistów z Polski byłby nieskończenie większy, ponieważ tutejsza większa własność jest zmuszona usilnie dążyć do parcelacji. Miejscowa rdzenna ludność nie wyczuwa niechęci w stosunku do tych osadników, którzy nabywają ziemię za pieniądze.

Według statystyki za 1924 r. w Województwie było polaków 86.614 (bez wojska), białorusinów 412 506, poleszuków 441.702, ukraińców 2 203, żydów 125 043 i innych narodowości 2,451.

Dane te mają charakter więcej jak problematyczny, gdyż tylko właściwie polacy i żydzi

Typy poleskie.

Pod względem narodowościowym rdzenna ludność województwa składa się z poleszuków, osiedlonych w dorzeczu Prypeci, z rusinów (ukraińców) i bialorusinów. Ludność ta w znacznej większości właściwie nie ma poczucia swojej odrębności narodowej i bardzo często chętnie nazywa siebie wprost „tutejszymi".

Do ludności napływowej, oddawna osiadłej

mają zupełnie określone pojęcie o swojej odrębności narodowej, miejscowa zaś rdzenna ludność, którą rządy carskie uważały za rosyjską i rusyfikowały w szkole i kościele, usilnie zacierając dawne wpływy kultury polskiej, którą ostatnio niemcy i działacze ukraińscy uparcie ukrainizowali , a obecnie pozostaje pod rozmaitymi wpływami, idącymi z Sowdepji i Ukra-

łny, w rzeczywistości niema ustalonego poczucia swojej narodowości i często określa ją w zależności od rozmaitych prądów.

Tylko bardzo sumienne naukowe badania będą w stanie określić objektywnie, jakie rdzenne narodowości istnieją właściwie na Polesiu, chociaż praca ta będzie nie łatwą, gdyż narodowości te są w wielu wypadkach zmięszane między sobą.

Tutaj tylko można powiedzieć, że w każdym razie rusinów (ukraińców) jest znacznie wiecej niż zarejestrowano.

W dalszym ciągu można uważać za fakt, że t. zw. „poleszuków", osiadłych w dorzeczu Prypeci nie można identyfikować ani z białorusinami ani z ukraińcami, gdyż pochodzą oni jak twierdzi R. Skirmunt od Drehowiczan; plemię to było pokrewne z sąsiadującymi z nimi Krywiczami, od których pochodzą białorusini, i południowym Drewlanom i Polanom, lecz odrębne od nich.

Typy poleskie.

Język poleszuków określiła nawet urzędowa Komisja przed powszechnym spisem ludności w Rosji 1897 r. jako małorusko polsko-białoruski.

Rdzenna ludność Polesia, dzięki temu, że zawsze była odcięta od świata i wpływów cywilizacji i następnie dzięki temu, że rząd rosyjski właściwie nie krzewił tu oświaty, a zapobiegał jej, pozostała pod wieloma względami zupełnie pierwotną. Przyczyniła się do tego stała ciężka walka o byt na tle ubogiej przyrody. I nic dziwnego, że w zapadłych kątach Polesia otrzymuje się wrażenie, że tam jeszcze trwa XIII czy XIV stulecie...

Ciemnota, nieufność, podejrzliwość, zabobonność i skrajny konserwatyzm, oraz upór i wytrzymałość oraz pracowitość stanowią zasadnicze cechy poleskich autochtonów, którym carscy czynownicy i historycy starali się uporczywie wmawiać, że polacy jakoby traktowali ich jak „bydło" i robili wszystko dla utrzymania w ciemnocie i nędzy.

Polacy zaczęli przenikać na Polesie wkrótce po Unji Litwy z Koroną i wierni swym tradycjom, opartym na zachodniej kulturze, starali się tu, o ile wtenczas można było, krzewić oświatę, budowali szkoły, wspaniałe kościoły i klasztory; starali się ulepszyć komunikację, kopali kanały. A idea Jagiellońska wykluczała uciskanie miejscowego żywiołu i zawsze była pełna szerokiej tolerancji. I nic dziwnego, że i za czasów rosyjskich rdzenna ludność tutejsza patrzyła na polaków, jako na element wysoko-kulturalny, który nawet w niesprzyjających okolicznościach potrafił tu wywierać znaczny wpływ.

A jak polacy traktowali ludność Polesia, to najlepiej świadczą o tem utwory Syrokomli, Kraszewskiego, Orzeszkowej, Rodziewiczówny i Weysenhoffa, pełne współczucia dla ciężkiej doli poleszuków. Ma też Polesie wielkiego sympatyka w osobie znanego malarza Fałata.

Niedarmo rosjanie uporczywie tępili wszelkie ślady wpływów polskich, nie wahając się nawet przed zahamowaniem rozwoju oświaty jakkolwiek starali się i starają się dotychczas twierdzić, że Polesie jakoby było i jest rdzennie rosyjską dzielnicą i że ma ludność jakoby rosyjską, chociaż to nie wytrzymuje krytyki ani pod względem historycznym ani etnograficznym.

Polski element nietylko w przeszłości dawniejszej spełniał tu swoją państwowo-cywilizacyjną misję, lecz i pod jarzmem carskim uparcie i ofiarnie bronił tu polskości, przyczem w tych chwilach, kiedy naród stawał do broni o niepodległość, polacy z Polesia zawsze z wielkiem poświęceniem stawali do apelu.

Trzeba pamiętać, że Polesie wydało takich bojowników o wolność jak Kościuszko i Traugutt!

Tu Pusłowscy i Skirmuntowie uprzemysłowili kraj. Tu trwały i broniły polskości pokolenia całe Ordów, Druckich-Lubeckich, Oleszów, Szczyttów, Chamców, Swieżyńskich, Szyrmów, Terleckich, Wysłouchów. Stąd wyszedł słynny Minister Skarbu X. Drucki-Lubecki i Rektor Uniwersytetu Wileńskiego Józef Twardowski.

Konfiskata majątków, zesłania na Sybir, kontrybucje i mnóstwo rozmaitych szykan i ograniczeń nie złamały ich prawie przez 150 lat. Dotrwali, lecz kiedy spełnili swoją powinność, to w Odrodzonej Ojczyźnie, dzięki rozmaitym prądom pseudo-demokratycznym i ruin e materjalnej ci Mohortowie są zmuszeni ustępować z zachowanych placówek.. Smutna ironja losu!..

Gorzej jeszcze stało się w dość licznych wypadkach z drobną szlachtą. Część tej braci została w rozmaitych czasach przymusowo wywieziona w głąb Rosji, inni zaś, odcięci od szkoły i kościoła, pozatracali swoją odrębność narodową i przechowali tylko wspomnienie o klejnocie szlacheckim, który dotychczas bardzo cenią. Tymi ludźmi instytucje kulturalno-oświatowe

powinny zająć się. Są i tacy, co potrafili przetrwać. Włościaństwa polskiego było niewiele, część jednak zachowała swoją odrębność.

Rdzenna ludność Polesia za czasów polskich należała przeważne do Unji, za czasów zaś rosyjskich była przymuszona, nie bacząc na znaczny opór, przyjąć prawosławie. Byli też białorusini wyznania katolickiego, którzy i teraz w części zachowali tę wiarę.

Duchowieństwo prawosławne przeciwdziałać temu kierunkowi nie może, czy nie umie.

Rosjanie, którym Katarzyna II i następnie inni carowie nadawali latifundja, nigdy właściwie nie interesowali się ani Polesiem ani jego sprawami. Element urzędniczy prawie zupełnie zniknął teraz i wogóle żywioł rosyjski w danej chwili nie odgrywa tu żadnej roli.

Żydzi z Pińska.

Obecnie część przymusowych prawosławnych powraca do katolickiego wyznania zupełnie dobrowolnie. Zjawiają się stronnicy Unji. Wśród ludności prawosławnej krzewi się baptyzm i rozmaite sekty, popierane przez rozmaite misje amerykańskie i, jak niektórzy twierdzą, przez bolszewików.

ROLNICTWO

Dla rozwoju rolnictwa w Województwie Poleskiem właściwie niema, za stosunkowo nieznacznymi wyjątkami, sprzyjających warunków.

Składają się na to właściwości tutejszej ubogiej gleby przeważnie piaszczystej (grunta

Dom rodzinny Romualda Traugutta w Szostakowie, z kamieniem pamiątkowym.

żytnio-kartoflane), oraz nadmiar wody i wilgoci i fatalne komunikacje.

Przed wojną tylko stosunkowo nieliczni ziemianie prowadzili więcej postępowe gospodarstwa i dążyli do ich intensyfikacji, więzszość zaś ziemian i włościanie wogóle prowadziła i obecnie prowadzi swoje gospodarstwa bardzo pierwotnie.

Niezliczone szachownice, serwituty, brak kapitału i dogodnego zbytu i nadzwyczaj niski poziom kulturalny włościan nie mogły przyczynić się do rozwoju produkcji rolnej.

Właściwie pług w obecnej dobie zagarnął prawie wszystko, co mógł. Pod uprawą znajduje się 22 — 25 proc. całej przestrzeni Województwa, resztę zaś pług stopniowo *będzie zdobywał w miarę osuszania błot i moczarów i karczowania przestrzeni leśnych.*

Wojna poczyniła kolosalne spustoszenia. Najwięcej odczuła to większa własność, nieposiadająca obecnie środków na odbudowę gospodarstwa, a zmuszona jednocześnie i podnosić swoje warsztaty i płacić znaczne podatki i daniny, na co czerpie środki głównie ze sprzedaży lasów i parcelacji zbytecznych gruntów, jakie jednak są niechętnie nabywane przez miejscową ludność, której i sąsiedzi ze wschodu i domorosłe partje ludowe w osobach posłów obiecują dać ziemię zupełnie darmo.

W stosunkowo lepszych, lecz tu bardzo ciężkich warunkach, znalazła się mniejsza własność, jaka korzystając z własnej pracy i pewnej pomocy rządu (nasienie, narzędzia, materjały leśne) i t. d. zdołała w okresie od 1921 r. względnie znośnie zagospodarować się do tego stopnia, że teraz prawie zupełnie niema już odłogów.

W czasie jednodniowego spisu w 1921 r. z a r e j e s t r o w a n o 142.448 gospodarstw, ilość których po przybyciu repatrjantów musiała zwiększyć się co najmniej o 20 proc.

Podział zaś gospodarstw według przestrzeni i w stosunku procentowym jest następujący:

0—2,0 ha	2—5 ha	5—20 ha	20—100 ha	powyżej 100 ha
20.429	47,341	66,133	7,532	1.013
14,4%	33,2%	46,4%	5,3%	0,7%

Wśród większej własności spotykają się znaczne latifundja składające się jednak w większości z moczarów i lasów, jak dobra Agarkowa (z górą 100,000 dzies.), nabyte za bezcen w czasie przymusowej sprzedaży majątków, jakie po Radziwiłłach dostały się Witgenstejnom.

Na Polesiu uprawiają przedewszystkiem żyto i kartofle, a następnie jęczmień, owies, grykę i trochę prosa, sieją len i nieco konopi. Uprawa pszenicy z powodu braku odpowiednich gruntów jest mało rozpowszechniona (okolice Wysokiego-Litewskiego, gdzie produkowano słynny gatunek pszenicy, zwanej „Wysoko Litewką“ oraz nieliczne oazy w Kobryńskim, Pińskim, Sarneńskim i Kamień-Koszyrskim powiatach).

Z roślin pastewnych sieją, przeważnie w majątkach, koniczynę, seradellę i łubin na paszę i jako nawóz zielony. Z okopowych są uprawiane buraki pastewne.

M a ł o u r o d z a j n a gleba tutejsza w y m a g a znacznej ilości nawozów, co zmusza dążyć do hodowli inwentarza. Stosowanie nawozów sztucznych, z używaniem których ostatnio zaczęto zaznajamiać włościan, jest teraz bardzo ograniczone z powodu braku środków i znacznej drożyzny frachtów kolejowych.

Rozpowszechniona jest trójpolówka, stanowiąca często rezultat serwitutów i szachownicy, niski gatunek siewnego ziarna i zanieczyszczenie jego dopełniają obraz ciężkich warunków tutejszego rolnictwa i jego stanu.

Wszystko zaś razem wzięte wyjaśnia niski

Dom rodzinny Tadeusza Kościuszki w Mereczowszczyźnie.

rozmiar produkcji w porównaniu z innemi dzielnicami Państwa, a mianowicie:

Wytwórczość z ha w q.

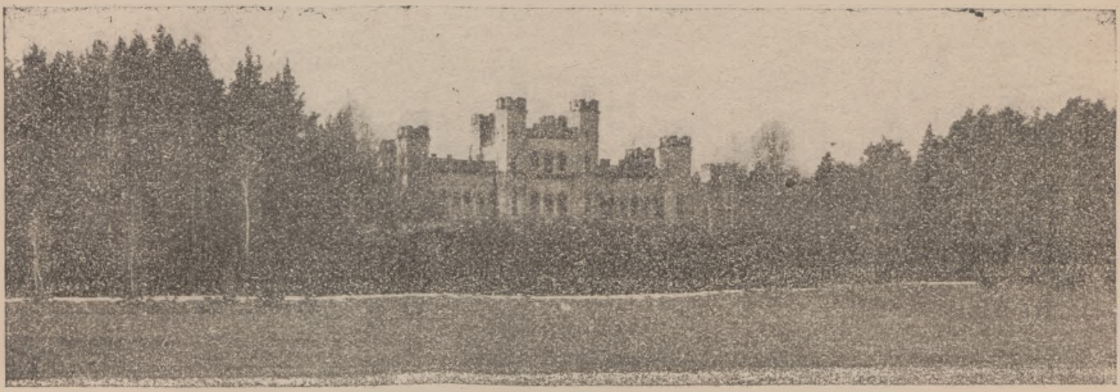
	Zabór Pruski	Małopolska	Kongresówka	Polesie
Zboże	16,7	10,6	10,0	6,6
Ziemniaki	125,0	116,0	96,0	64,0

Jakkolwiek niema obecnie danych, jednak można ze znaczną pewnością wnioskować, że Województwo Poleskie w rzeczywistości nie posiada ziarna na wywóz i że samo zmuszone jest przywozić, poczynając od pszenicy, owsa, jęczmienia i kończąc nawet na mące żytniej. Z produktów roślinnych Polesie może mieć na wywóz tylko siano, którego w 1922|23 r. wywieziono do rozmaitych dzielnic Polski z górą 15.000 wagonów.

Rząd rosyjski dla podniesienia rolnictwa na Polesiu, które zawsze zaniedbywał, zrobił bardzo mało. Właściwie cała jego działalność ograniczyła się do osuszania we wschodniej połaci, prowadzonego przez naszego rodaka generała Żvlińskiego, a następnie zarzuconego organizacji i dlatego jeszcze nic konkretnego na tem polu nie zdziałały.

Praca nad rozwojem rolnictwa została właściwie zapoczątkowaną dopiero w 1925 r., dzięki inicjatywie i silnemu poparciu naczelnika Wydziału Rolnictwa p. Z. Czerwijowskiego. W tym roku połączyły się istniejące Towarzystwa Rolnicze i nieliczne Kółka Rolnicze i utworzyły Radę Wojewódzką Towarzystw Rolniczych z siedzibą w Brześciu, która przy pomocy zasiłków od Ministerstwa Rolnictwa i pracy fachowych instruktorów rozpoczęła planową działalność wśród większej i mniejszej własności, nie robiąc między niemi żadnej różnicy na tej zasadzie, że rolnictwo jest jedno i że tylko połączona praca włościan i ziemian może dać znaczne oszczędności w wydatkach i rzeczywiście podnieść poziom rolnictwa.

W 1925 r. funkcjonowało już 7 Okręgowych Towarzystw Rolniczych i do 40 Kółek, przyczem zwracano uwagę nie na ilość tych ostatnich, a na jakość. Zorganizowano kilka wystaw i pokazów inwentarza i przemysłu domowego, zapoczątkowano energiczną pracę

Pałac Pusłowskich w Mereczowszczyźnie.

Po wprowadzeniu Ziemstw po pierwszej rosyjskiej rewolucji instytucje te zapoczątkowały pewną pracę w powiatach, które wchodziły w skład b. gubernji Mińskiej i Wołyńskiej. Jednak krótkotrwała działalność tych instytucji, w których uprzywilejowani rosjanie częściowo zrezygnowali ze swoich praw na korzyść więcej uzdolnionych polaków, nie mogła dać znaczniejszych rezultatów.

Polskie ziemiaństwo, liczące sporo jednostek z wyższem wykształceniem agronomicznem starało się przed wojną opierać się na zasłużonem Towarzystwie Rolniczem w Mińsku, lecz było pozbawione możności organizowania gospodarstw włościańskich i pomagania im.

Rząd Polski poza pomocą w formie dostarczania nasion, niektórych narzędzi rolniczych, koni i t. d. w okresie 1921 — 1923 r. właściwie pozatem nic nie zrobił dla podniesienia kultury rolnej na Polesiu, a te nieliczne organizacje rolnicze, jakie zaczęły funkcjonować po wojnie, były bezsilne. Sejmiki, powstałe dopiero w 1924 — 1925 roku nie mają ani środków ani doświadczenia, ani też odpowiedniej oświatową i organizacyjną, przystąpiono do zakładania półek pokazowych, rozpowszechniania czasopism i t. d., co wywołało znaczne zainteresowanie wśród włościańskiej ludności, o którą dotychczas nikt pod tym względem nie dbał. Szkoda tylko, że ograniczone środki i siły nie pozwoliły rozwinąć pracy na szerszą skalę,

Jednocześnie na terenie Województwa rozpoczął działalność Związek Kółek Rolniczych obsługujący mniejszą własność. Instytucja ta jednak w 1925 r. była wciąż w stadjum organizacji i o ile mi wiadomo, więcej realnych wyników pracy nie wykazała.

Próby zaś połączenia i skoordynowania działalności tych analogicznych instytucji, dały niestety wynik ujemny.

Z początku 1926 r. działalność Rady Wojewódzkiej rozwinęła się jeszcze intensywniej, a Sejmiki w większości zdecydowały prowadzić działalność nad podniesieniem rolnictwa opierając się na współpracy istniejących organizacji rolniczo-społecznych.

W 1925 r. Ministerstwo Rolnictwa asygno-

wało tym ostatnim instytucjom na rozwój ich działalności zaledwie około 50 tysięcy złotych, t. j. nieco więcej jak 1 zł. na kw. klm., czego nie można uważać za realną pomoc dla nadzwyczaj zniszczonego i ubogiego Województwa, wymagającego nieskończenie więcej pomocy jak inne dzielnice Kraju więcej zamożne i zagospodarowane, które otrzymują więcej subwencji.

Na Polesiu trzeba jaknajrychlej rozwiązać sprawę komasacji i uregulowania serwitutów t.j. dwóch czynników, bez których na postęp gospodarstwa nie można rachować. Istniejące ustawy, jak praktyka pokazała, są na tyle ciężkie i najakie można tworzyć w najbliższym czasie przedewszystkiem za pieniądze państwowe. Większą własność, jak powiedziano wyżej, jest również finansowo wyczerpana i tylko z wielkim wysiłkiem może prowadzić bardzo prymitywne gospodarstwo.

Wydatna pomoc Państwa jest potrzebną i dlatego, żeby przekonać tutejszą rdzenną ludność, że *Polska dla niej chce być nie macochą, a matką* i wielka szkoda, że tyle czasu bezowocnie zmarnowano. Można bowiem twierdzić, że przy większem zajęciu się Polesiem wywrotowa agitacja miałaby tu nieskończenie mniej powodzenia, gdyby tutejsza ludność odczuwała realną pomoc i opiekę ze strony Państwa, dążącego

Fasada kościoła w Olszewie. (W podziemiach spoczywają zwłoki min. skarbu Xawerego ks. Lubeckiego).

jeżone rozmaitemi formalnościami, że tylko słusznie zniechęcają ludność. Potrzebne jest nowe ustawodawstwo, więcej życiowe, jak również i znaczne ułatwienia, pozwalające przeprowadzać parcelację jaką może dać potrzebny kapitał obrotowy większej własności i ułatwić rozmaitym kolonistom nabywanie ziemi.

Niezależnie od tego niezbędna jest wydatna pomoc finansowa ze strony Rządu na akcję, mającą na celu podniesienie całokształtu gospodarstwa rolnego, co leży tak w interesach ludności Województwa, jak i całego Państwa. Tutejsza bowiem ludność włościańska ciemna, biedna i nieufna nie ma środków i obawia się wszelkiego ryzyka, a *przekonać ją można nie teoretycznymi wykładami, a naocznymi przykładami*, w sposób dla niej zrozumiały do jej rozwoju kulturalno-ekonomicznego.

HODOWLA INWENTARZA.

Polesie, dzięki wyjątkowej obfitości łąk (około 1.000.000 ha), aczkolwiek bagnistych i dających liche siano, oraz znacznej ilości rozmaitych pastwisk w lasach i na nieużytkach, wyjątkowo nadaje się do prowadzenia hodowli inwentarza na szeroką skalę, co tutejsza mniejsza i większa własność zawsze dobrze rozumiały i na co, przystosowując się do lokalnych warunków, zwracały uwagę, o czem świadczy ten fakt, że ludność w wielu miejscowościach,

a osobliwie we wschodniej połaci Województwa opiera swoje gospodarstwa *przeważnie na hodowli*, chociaż, niestety, naogół bardzo pierwotnej, uważając uprawę ziemi często za rzecz tylko pomocniczą.

Przed wojną Polesie było jednym z poważniejszych dostawców rzeźnego bydła.

Większa własność, aczkolwiek bez określonego planu i dostatecznych fachowych wiadomości, oraz nie zawsze rachując się z miejscowymi warunkami, dążyła do podniesienia hodowli, opierając się na rozmaitych importowanych rasach bydła, koni, owiec i świń. Z dworów te rozmaite importy, często przekrzyżowane między sobą lub z miejscowem bydłem, przenikały i do gospodarstw włościańskich w Poznańskiem i w Kongresówce dla remontu zniszczonych gospodarstw. Bydło to przyniosło z sobą i gruźlicę. Wojna przyczyniła się tu do szerokiego rozpowszechnienia wśród koni świerzbu i zapalenia naczyń chłonnych. Dzisiaj te choroby są w pewnym stopniu stłumione, lecz do stanu zupełnie dobrego jeszcze daleko.

Dane o ilości inwentarza w Województwie są bardzo dalekie nawet od względnej ścisłości. W czasie jednodniowego spisu powszechnego w 1921 r. zarejestrowano 105 280 koni, 351.783 szt. bydła, 136.495 owiec i kóz i 193.587 świń, co wynosiło na 1 kw. klm. zaledwie: 2,4 koni 8,1 bydła, 3,2 owiec i 4,5 świń, t. j. nieskończenie mniej jak można tu wyżywić nawet bez intensyfikacji gospodarstwa. Można jednak

Z rolniczego pokazu—jarmarku w Brześciu n/B. w r. 1925.

twierdzić, że zarejestrowana ilość inwentarza była bodaj o 50 proc. mniejszą od rzeczywistości.

Wojna w zachodniej połaci Województwa prawie zupełnie zniszczyła hodowlę i pewien jej kulturalny dorobek. We wschodniej zaś połaci inwentarz, naogół gorszy jak w zachodniej, nie tylko nie uległ zupełnej zagładzie, lecz nawet i skorzystał nieco, ponieważ zatrzymała się tutaj dość spora ilość pędzonych na wschód lepszych zwierząt, które włościanom udało się przechować w niedostępnych lasach i moczarach. Jednak to wielkie przesiedlenie inwentarza jeszcze więcej przyczyniło się do zwiększenia i przedtem obserwowanej nadzwyczajnej pstrokacizny ras i odmian, przekrzyżowanych między sobą bez żadnego planu i w dodatku przeważnie zwyrodniałych.

Niemałe też szkody w hodowli bydła zrobił zawleczony przez bolszewików w 1920 r. księgosusz, który jednak nie bacząc na pracę w wyjątkowo ciężkich warunkach, został stłumiony w 1921 — 1923 r. przeważnie ofiarnymi wysiłkami lekarzy wet., jacy w ten sposób bodaj najwięcej przyczynili się dotychczas do podniesienia dobrobytu ludności.

Następnie niemały uszczerbek zrobiła zaraza płucna, zawleczona przez nabywanie bydła

Późniejsza statystyka jest jeszcze gorszą, gdyż pomimo naturalnego przyrostu i gorączkowego nabywania inwentarza przez ludność, oficjalne dane za 1924 r. wykazały 146.611 koni, 506,721 szt. bydła, 196.225 owiec i kóz i 168.428 świń (tych ostatnich zanotowano prawie o 30 tysięcy mniej jak w 1921 r.!!.).

W rzeczywistości inwentarza winno być conajmniej o 60 proc. więcej, jak zarejestrowano. Faktem jest bowiem, że we wschodnich powiatach są liczne wsie, gdzie ilość sztuk bydła w poszczególnych gospodarstwach włościańskich dochodzi średnio do 20—30, a w, poszczególnych wypadkach i do 40 na gospodarstwo. A taką ilość włościanie mogą utrzymywać, wykorzystywując serwituty i zdobywając sobie siano w większych majątkach, które dają łąki do koszenia z połowy lub z trzeciaka.

A jak prowadzi się statystyka, to dość powiedzieć, że w mieście Brześciu oficjalnie liczono około 900 sztuk bydła, w rzeczywistości zaś dozór weterynaryjny ustalił tam z górą 2000. Cóż dopiero dzieje się w wioskach, gdzie włościanie

starannie ukrywają inwentarz w obawie opodatkowania?

Wartość inwentarza w Województwie powinna wynosić do 160 miljonów złotych, co stanowi poważny kapitał, dający stały znaczny dochód miejscowej ludności w rozmaitej formie.

Hodują tu głównie bydło, poczynając od miejscowego najprostszego, jakie w najczystszej formie zachowało się w środkowej i wschodniej częściach Województwa, a które p. Zygmunt Jaworski na zasadzie studjów, przeprowadzonych w 1922 r., uważa za odmianę polskiego krótkorogiego bydła, co daje podstawę do ulepszenia go polską czerwoną rasą. Bydło to hodowane przez włościan w ciągu setek lat na błotach, gdzie często musi paść się w wodzie prawie po brzuch i przepływać rzeki, a zimą niejednokrotnie głodować w zimnych i brudnych chlewach, jest bardzo zwyrodniałe lecz pod wpływem walki o byt odznacza się kolosalną odpornością i posiada dużo energji życiowej, która przy lepszych warunkach utrzymania może mu zapewnić szybki rozwój ku lepszemu.

Z zagranicznych ras sprowadzano tu głównie czarnopstrokate nizinne bydło, szwyce i simentalery, to ostatnie były najwięcej rozpowszechnione w Pińszczyznie, gdzie przez dwory wywierało wpływ i na włościańskie bydło. Spotyka się też i czarne bydło, dające znacznej wielkości woły, pochodzenie jego jednak nie jest ustalone.

Wogóle zaś bydło na Polesiu, dzisiaj po wojnie, przedstawia pod względem ras i odmian niesłychaną pstrokaciznę i właściwie w ogromnej większości należy uważać je za bezrasowe, a wszystko zaś jest znacznie zwyrodniałe, ponieważ wszelkie importowane rasy nie nadają się do tutejszych ciężkich warunków.

Hodowla koni nigdy nie była znaczniej rozwiniętą. W gospodarstwach włościańskich jest najwięcej rozpowszechniony typ koni pokrewny odmianie najczęściej spotykanej w europejskiej Rosji. Są jednak pewne domieszki, lecz dzięki wadliwemu utrzymaniu i żywieniu konie na Polesiu są zwyrodniałe.

Z. Jaworski na zasadzie kranjologicznych pomiarów uważa tutejszą rasę za pokrewną ze żmudzkimi i mongolskimi końmi.

Włościanie tutejsi, osobliwie z zachodnich powiatów, skąd przed wojną był zbyt do Prus, lubują się w koniach masywnych i ciężkich, nie licząc się z bagnami i piaskami i dążą do nabywania ogierów pożądanego dla nich typu. Ogierów rozmaitych ras i krzyżowania jednak jest stosunkowo bardzo mało. W 1925 r. przy licencjowaniu Komisja mogła uznać z wielkiemi ustępstwami zaledwie 230 sztuk w całem Województwie. Najlepsze konie okazały się w okolicy Hancewicz w Łuninieckim powiecie. Stadniny rządowe zanadto mało uwagi zwracają na Polesie i wpływ ich tu dotychczas jest minimalny, a przecie w Województwie Poleskiem można byłoby z łatwością hodować dużo koni wierzchowych i pociągowych, któreby mogły wybitnie przyczynić się do samowystarczalności na wypadek wojny.

Na hodowlę owiec, które mogłyby tu mieć bardzo znaczne rozpowszechnienie, wszyscy zwracają zanadto mało uwagi. Najwięcej jest rozpowszechniona miejscowa zwyrodniała i źle utrzymywana świniarka. Jest to jednak bardzo cenny gatunek, ponieważ daje dobre mięso i jest doskonale przystosowane do lokalnych warunków. Włościanie hodują owce, żeby mieć skóry na kożuchy i wełnę, z której przędą w domu rozmaite tkaniny. Przed wojną we dworach próbowano hodować nawet i merynosy i angielskie mięsne gatunki. Dzisiaj z tego pozostały tylko nieliczne szczątki, a jedynym znawcą i hodowcą owiec jest obec-

Żniwa.

nie p. Moraczewski, posiadający majątek koło Prużany.

W czasie wojny Niemcy sprowadzili na Polesie sporo kóz, które, dzięki często wysokiej mleczności, dość znacznie rozpowszechniły się.

W zachodnich powiatach i częściowo w Pińskim jest hodowana odmiana polskich świń długouchych, dość znacznie przekrzyżowana z angielskiemi rasami, jakie tu posiadały dwory. We wschodnich powiatach wśród błót i lasów włościanie hodują bardzo dużo miejscowych świń, bardzo zbliżonych do dzika. Rasa to najpierwotniejsza: odznacza się niewielkimi rozmiarami, późnem dojrzewaniem, daje dużo szczeciny i niezłe mięso. Przy krzyżowaniu z angielskiemi świnie z nadzwyczaj długiemi ryjami, dają dobre potomstwo. Poleska świnia, która przeważnie jest pozostawioną samej sobie, zasługuje na poważne zbadanie pod względem naukowym.

Wracając do inwentarza, to należy uważać za fakt, że i ten materjał hodowlany, jaki tu jest obecnie teraz, mógłby być znacznie wydajniejszym pod każdym względem, gdyby był racjonalnie żywiony, utrzymywany i hodowany, i gdyby wreszcie zrozumiano, że rozwój hodowli nie zależy tylko od wprowadzenia tej lub innej rasy, od czego zwykle zaczynają tu pracę.

Dzisiaj i mniejsza i, za bardzo nieznacznymi wypadkami, większa własność naogół nie umie żywić inwentarza. Latem pastwisko na przeważnie mokrych łąkach z kwaśnemi trawami, lub po lasach i nieużytkach, a zimą siano i słoma, lecz treściwej paszy albo bardzo mało, albo też najczęściej zgoła nic.

Włościanie dążą do hodowania jaknajwiększej ilości sztuk, mało licząc się możnością należytego przekarmienia zimą, w końcu której często dochodzi do głodówki i wycieńczenia inwentarza. Taki ilościowy kierunek wynika

Wypoczynek żniwiarzy.

jakoby z konieczności zdobycia jaknajwiększej ilości nawozu, jakiego jednak przy złem żywieniu otrzymuje się w rezultacie mało i złego gatunku.

Ciemne, zimne chlewy, stajnie i obory, w których często inwentarz brudny i głodny stoi po brzuch w błocie, zmięszanym z nawozem i głodzenie młodzieży dopełniają bardzo smutnego obrazu.

Włościanie umieją tylko należycie wykarmiać woły, przeznaczone na sprzedaż i nieźle tuczą świnie.

We wschodnich powiatach, gdzie miewa miejsce półkoczownicza forma gospodarstwa, t.j. praktykuje się wychodzenie z dobytkiem na lato na odleglejsze od siedzib grunta („koszary"), gdzie sieją, zbierają i pasą inwentarz, a potem wracają do wiosek na zimę na eksploatację mleka prawie zupełnie nie zwracają uwagi do tego stopnia, że w tych miejscowościach dojenie krów, mających cielęta, uważa się za grzech.

Dodać tu należy kilka słów i o drobiu, na co nikt nie zwracał i nie zwraca uwagi. Kur hodują dużo, głównie prostych. Zauważono w Pińskim powiecie, że jest tam gatunek odznaczający się niewielkimi rozmiarami, a dający bardzo wielkie jaja. Jaj sprzedaje Polesie co rok znaczne ilości. Handel ten jest zupełnie nieuporządkowany i znajduje się w ręku żydów.

Obfitość wody daje możność hodowania znacznej ilości gęsi i kaczek bez wielkiego zachodu. Na zachodzie hodują dużo gęsi miejscowej nawpół dzikiej rasy, które w jesieni latają po polach i robią znaczne szkody. Z Województwa Poleskiego wywożą sporą ilość gęsi do Warszawy, a nawet zagranicę.

Na hodowlę drobiu należałoby zwrócić bardzo pilną uwagę i dopomóc do jej rozwoju. Pożądanem byłoby wprowadzenie pomorskich gęsi, jako więcej wydajnych i takich, które nie będą niszczyły zasiewów.

W powiecie Kamień-Koszyrskim sami chłopi mówią, że ich do dojenia krów zmusili Niemcy, którym byli obowiązani dostarczać masła...

W pewnym stopniu takie traktowanie nabiału wynika z konieczności korzystania latem z oddalonych pastwisk, wpływa na to i brak zbytu.

13 998 klg., 8320 klg. kości, 921 klg. końskiego włosia i 440 klg. łoju.

Tak względnie imponująco przedstawiał się eksport zwierząt i surowców w dwa lata po nawale bolszewickiej, co świadczy o żywotności tutejszej hodowli. W 1925 r. wywóz ten wzrósł conajmniej o 50 -- 70 proc., osobliwie

Bydło na pastwisku.

Lecz i przy smutnem *status quo* i dzisiaj ludność Polesia osiąga dość znaczne korzyści ze zbytu gospodarstwa hodowlanego.

Tak, np. w 1921 r. tylko dozór weterynaryjny zarejestrował, że wywieziono z Polesia, 189 koni, 12.677 sztuk bydła, 2.000 cieląt. 110 owiec, 5.197 świń, a następnie (w kilogramach) mięsa wołowego 88 437, baraniny 210, cielęciny 61.918, wieprzowiny 708, słoniny 3 181 i wreszcie: skór końskich 2.005 szt., bydlęcych 40 150, cielęcych 23.007, owczych 2.421 szt., szczeciny

w końcu roku, kiedy zaczęli operować kupcy z Małopolski i Śląska, chętnie skupujący bydło, mięso i świnie, w części i dla wywozu zagranicę. Gdyby nie rozmaite restrykcje z powodu e p i z o o c j i, to obrót byłby jeszcze większy.

Takie możności powinny by zachęcać hodowców do większych wysiłków w kierunku zwiększenia produkcji zwierzęcej, lecz tu na przeszkodzie stoi miejscowe „przekleństwo",

Woły w zaprzęgu.

t. j. brak kapitału, brak fachowych wiadomości i należycie zorganizowanego zbytu.

Dość powiedzieć, że cały handel znajduje się w ręku żydów, skupujących inwentarz przeważnie po wioskach i majątkach na miejscu, co ogólnie praktykuje się we wschodnich powiatach, gdzie ludność do tego stopnia przyzwyczaiła się do tej formy handlu, że nawet nie korzysta z otworzonych jarmarków. Żyd, znający dokładnie warunki każdego hodowcy, kupuje bydło na miejscu i płaci dowolne ceny, chłopi tylko każą sobie płacić złotymi rublami lub dolarami.

Rzecz ciekawa, że we wschodnich również powiatach egzystuje dotychczas zamienny handel inwentarzem, polegający na tem, że włościanie nie sprzedają np. wołów za pieniądze, a wymagają dania określonej ilości jałowizny, lub też owiec, koni i t. d. których dostarczają im odpowiedni specjaliści żydzi, nabywający ad hoc odpowiednie sztuki. Praktykuje się też nabywanie przez włościan ziemi nie za pieniądze, lecz za bydło.

Analogicznie zamienny handel istnieje i w stepach kirgizkich, gdzie gospodarstwa są oparte wyłącznie na hodowli....

Na konieczność podniesienia i rozwoju hodowli na Polesiu zwrócono uwagę już 5 lat temu. Lecz przez ten czas z powodu braku środków i sił fachowych udało się tylko w nieznacznym stopniu zbadać obecny stan hodowli i jej warunki, oraz ustalić, jakie rasy i gatunki zwierząt byłoby tu najodpowiedniej hodować i rozpowszechniać. A mianowicie obecnie uważa się za najodpowiedniejsze dla miejscowych warunków czerwonopolskie bydło lub białogrzbiety, konie półkrwi angielskiej lub anglo-araby dla krzyżowania z miejscowymi *w celu wytworzenia konia gorącej krwi* i lżejszego typu, nadającego się i do kawalerji; co zaś do owiec, to zaleca się hodowla tutejszych świnarek, ulepszanych samych w sobie i owiec angielskich mięsnych i wkońcu uważa się za pewnik na zasadzie doświadczenia, że angielskie świnie mogą być tu hodowane i w czystej rasie i używane z doskonałym wynikiem do krzyżowania z miejscowemi.

W 1925 roku Rada Wojewódzka Towarzystw Rolniczych zapoczątkowała więcej planową akcję w kierunku podniesienia hodowli, urządzając wystawy i pokazy inwentarza, zachęcając i ułatwiając nabywanie reproduktorów na punkty kopulacyjne i kładąc silny nacisk na racjonalne żywienie i utrzymanie, oraz na konieczność zorganizowania gospodarstwa nabiałowego w formie spółdzielczych maślarni.

W rezultacie zrobił się pewien ruch i zainteresowanie znaczne, lecz większych praktycznych rezultatów nie udało się osiągnąć i z powodu braku środków lub kredytów na inwestycje oraz z powodu nieufności włościan do rzeczy praktycznie im nieznanych.

Tu bowiem wszystko trzeba pokazać na żywym przykładzie, inaczej zaś *kieszeń biednego poleszuka będzie zawsze zamknięta.* Tu potrzebna w najbliższych latach znaczna pomoc ze strony Rządu na rzeczy pokazowe, a potem robota pójdzie, lecz zawsze na tej zasadzie, że kiedy Państwo będzie dawało subwencje, to i ludność wtenczas musi sama dawać takiesame kwoty, żeby przyuczać się do samodzielnej pracy i inicjatywy, a nie do oglądania się na Skarb.

Najsilniejszym i najpożądańszym bodźcem do podniesienia hodowli bydła i świń będzie niewątpliwie rozwój *gospodarstwa nabiałowego*, jakie teraz prawie zupełnie nie istnieje, jeżeli nie brać pod uwagę nieznacznej fabrykacji serów w kilku majątkach lub produkcji masła i serów przez nielicznych żydów-przedsiębiorców, posiadających bydło, wypasywane na dzierżawionych pastwiskach.

Gospodarstwo nabiałowe na Polesiu jest teraz natyle zaniedbane, że nie bacząc na znaczną ilość bydła, taki nap. Brześć sprowadzać musi masło z okolic Siedlec, lub z Wołynia...

Prowadzona od 3 lat usilna agitacja w kierunku stworzenia spółdzielczych maślarni w wioskach, często liczących setki lub nawet i tysiące bydła, do tej pory nie dała rezultatów. Są dobre chęci, lecz nikt nie chce dać pieniędzy nawet na bardzo skromne udziały, któreby zapewniły możność otrzymania kredytu inwestycyjnego. Dopiero można mieć nadzieję, że w 1926 r. uda się wreszcie stworzyć jedną maślarnię na pokaz, lecz przy wyjątkowo znacznej pomocy ze strony Rządu.

Zdawałoby się, że firmy, prowadzące handel wirówkami i narzędziami do maślarstwa powinne byłyby, jak zrobili to Duńczycy na Syberji, same zorganizować we własnym interesie kilka pokazowych maślarni, lecz nasi handlowcy dotychczas nie domyślili się tego.

Niepodlega wątpliwości, że mleka będzie ilość zupełnie wystarczająca. Na zachodzie bowiem, gdzie wyczuwa się znaczny wpływ rozmaitych kulturalnych ras, krowy są naogół dość mleczne, chociaż dają mleko ze średnią zawartością tłuszczu, na wschodzie natomiast krowy miejscowej rasy jakkolwiek są małomleczne, dają jednak mleko z bardzo znaczną zawartością tłuszczu, jak stwierdził to na Pińszczyźnie w 1922 r. p. Z. Jaworski, gdzie w końcu lata ustalił zawartość tłuszczu od 4,5 proc.—5,5 proc.—6 proc. i nawet 7,7 proc., t. j., tyle, ile było na Syberji, gdzie nie bacząc na niską mleczność tamecznych krów, udało się rozwinąć ogromną produkcję masła.

Zorganizowanie maślarstwa na Polesiu, które zapewni tutejszemu włościaninowi stały dopływ tak pożądanego dla niego grosza, dokona tego co miało miejsce i na Syberji, gdzie do 1894 r. na hodowlę bydła i świń zupełnie nie zwracano uwagi. Kiedy zaś maślarstwo zaczęło tam po kilku latach rozwijać się wprost żywiołowo, to włościanin prędko nauczył się i znacznie lepiej żywić bydło, lepiej je utrzymywać i jednocześnie starał się dobierać jaknajbardziej mleczne krowy, bardzo pilnie przysłuchując się wszelkim wskazówkom, pochodzącym od fachowców. Zaczęła też rozwijać się spółdzielczość i dążność do zrzeszania się, co, razem wzięte, znakomicie przyczyniło się do podniesienia dobrobytu ludności, która stale widziała realne korzyści ze swojej pracy.

Niezależnie od tego na podniesienie hodowli na Polesiu powinno wpłynąć bardzo dodatnio zorganizowanie *eksportowej rzeźni dla uboju bydła i świń*. Taka rzeźnia, którąby znakomicie ułatwiła bardzo dogodny zbyt inwentarza tutejszym producentom jest projektowana od 2 ch lat w Łunińcu, lecz dotychczas, niestety, nie znalazł się odpowiedni przedsiębiorca. A przecie taka rzeźnia, korzystająca w dodatku z wagonów-lodowni, mogłaby wywołać ogromny przewrót nietylko w Kraju w handlu mięsem, lecz przyczyniłaby się z czasem do wytworzenia eksportu zagranicę.

W końcu zaznaczamy, że rozwój hodowli na Polesiu w najbliższej przyszłości jest w bardzo wysokim stopniu uzależniony i od stanu organizacji weterynaryjnej, która obecnie niema możności hodowcom zagwarantować, że obroni ich od pierwszej lepszej epizoocji, jaka z całą łatwością może w krótkim czasie zniszczyć owoce ich długoletniej pracy i nakładu kapitału. Zresztą bez dobrej organizacji weterynaryjnej nie może być mowy o stałym wywozie wytworów gospodarstwa hodowlanego zagranicę.

RYBACTWO i RYBOŁÓSTWO.

Liczne bardzo rzeki i dość liczne jeziora dotychczas naogół obfitują w ryby (szczupaki, sandacze, liny, sumy, jazie, okonie, karasie, karpie) i względnie w raki i gdyby istniała zastosowana do miejscowych warunków ustawa o rybołóstwie i przy należytem wykonaniu uniemożliwiała istniejącą rabunkową gospodarkę, to Polesie byłoby bardzo poważnym dostawcą ryb tembardziej, że poleszucy w większości są tak zżyci z wodą, bodaj jak i same ryby i dlatego są urodzonymi rybakami, a słynne tutejsze rybackie „artele“, operujące na Prypeci, Horyniu i t. d., odznaczają się doskonałą znajomością rzeczy i wielką dyscypliną wewnętrzną.

I obecnie z Polesia wywozi się dość znaczną ilość ryb z dzikich wód do Warszawy, lecz w danej chwili niema jeszcze danych do ścisłego określenia tej ilości. Handel ten znajduje się w ręku żydowskim i nie korzysta z niezbędnych elementarnych udogodnień na kolejach, które nie chcą zrozumieć, że puszczenie w ruch *wagonów do przewożenia żywych ryb*, lub też wprost wagonów-chłodni może bardzo znacznie przyczynić się do zwiększenia ładunków kolejowych i do uruchomienia tych licznych wagonów, które teraz bezużytecznie zalegają stacje.

Poza rybołóstwem na dzikich wodach istnieją tu gospodarstwa rybne stawowe, które przy obfitości wszędzie wody można z łatwością zakładać i prowadzić bez wielkiego nakładu kapitału.

Przed wojną takie gospodarstwa istniały na Polesiu w 8-miu powiatach na przestrzeni 1290 ha. Dzisiaj zaczynają znów odradzać się na dość znacznej przestrzeni i dają poważne korzyści, ponieważ przyrost roczny karpi daje *od 100 do 140 pudów z ha.*, a przy lepszym żywieniu ryb i jeszcze więcej. Wogóle, jak zapewniają fachowcy gospodarstwo stawowe może na Polesiu dawać do 200 proc. zysku, chodzi tylko o to, żeby znalazło się tu więcej przedsiębiorców w rodzaju p. Zalewskiego, który niedaleko od Brześcia prowadzi postępowe gospodarstwo stawowe z bardzo dobrymi wynikami.

Od stycznia 1926 r. funkcjonuje w maj. Duboi, pow. Pińskiego niższa szkoła rolnicza z oddziałem poświęconym rybactwu jakie korzysta z założonych tam już i zarybionych stawów. Szkoła ta powstała dzięki pomocy właścicielki majątku p. Wydżdżyny i przy stałym udziale Ministerstwa Rolnictwa.

Rybołóstwo na Polesiu potrzebuje nietylko odpowiedniej ustawy, przystosowanej do lokalnych warunków, dalej zaopatrzenia, jak powiedziano wyżej, w specjalne wagony do przewożenia ryb, lecz wymaga i ułatwienia w formie dostarczania tanich i dobrych sieci, któreby mogła nauczyć się wyrabiać i tutejsza ludność.

LASY.

Słynne wiekowe i tajemnicze lasy i bory Polesia, jakie stanowiły bardzo znaczne bogactwo jego i b. przyczyniały się do egzystencji miejscowej ludności, dzisiaj po wojnie przedstawiają się dość smutnie. Bardzo dużo drzew wycięły wojska dla budowy dróg i grobli na błotach oraz do okopów i zasieków, ogromne ilości wywieźli niemcy, którzy zakładali tartaki i przeprowadzali wąskotorówki dla eksploatacji lasów, do swego kraju, niemało zniszczyły pożary, reszty dokonała rabunkowa gospodarka, prowadzona przez włościan, osobliwie po wojnie, kiedy do tego zachęcała ich i odpowiednia agitacja.

Z trzebieniem leśnych przestrzeni walczy Państwowa Ochrona Lasów, posiadająca jednak niedostateczną ilość sił i środków dla ochrony należytej resztek tego wielkiego bogactwa, tembardziej, że ma i takiego silnego przeciwnika, jak ogólny brak pieniędzy u właścicieli majątków, zmuszonych szukać gotówki dla utrzymania swoich gospodarstw.

Niemało też szkody przynoszą stałe serwituty, istniejące w 260 majątkach na przestrzeni 41. 033 ha.

Przed wojną 850.143 ha zalesionej przestrzeni stanowiło własność prywatną (1.076 majątków). Z tego wycięto w czasie wojny i po jej ukończeniu 101.219 ha (318 majątków) czyli 12 proc. uległo zupełnemu zdewastowaniu, częściowej zaś dewastacji uległo 431.549 ha (463 majątki) t. j. 51 proc. a w stanie względnie zadawalniającym pozostało 317.374 ha (194 majątków) czyli tylko 37 proc.

W najlepszym względnie stanie znajdują się lasy rządowe liczące około 300.000 ha.

Średni przyrost roczny jest stosunkowo nieznaczny wskutek tego, że wiele lasów znajduje się na piaskach i błotach i wynosi z ha zaledwie 1,55 festmetrów.

Drzewostan składa się głównie z drzew iglastych t. j. sosen, świerków i jodeł. Z li-

ściastych zaś na mokradłach są rozpowszechnione olchy, wszędzie spotyka się dużo brzeziny i osiny, w niektórych miejscowościach na lepszych gruntach zachowało się jeszcze sporo dębów i to starych, rosnących zwarto lub rozrzuconych między innemi drzewami. Tamże spotykają się i cenne graby, jesiony, klony i lipy. Pojedyńczo zaś widzimy, chociaż dość rzadko, modrzewie, dzikie jabłonie, grusze i jarzębiny.

Z krzaków najwięcej jest rozpowszechniona leszczyna, jałowiec, jest sporo kruszyny, miejscami głogów i czeremchy, oraz dużo wierzby i łoziny, nadających się do wyrobów koszykarskich.

Eksploatację lasów zawsze utrudnia brak komunikacji, co z jednej strony zmniejsza ich wartość, a z drugiej dopomaga czasowo do zachowania ich dla przyszłych pokoleń, do tego czasu, kiedy zostaną ulepszone komunikacje kolejowe i wodne.

W ciągu dwu ostatnich lat eksploatacja lasów, jaka nabierała w niektórych miejscowościach charakteru wprost rabunkowego, bardzo znacznie upadła z powodu utrudnionego zbytu, jakkolwiek wiosną 1926 roku można zauważyć pewne ożywienie i można spodziewać się, że zwiększy się spław i zaczną usilniej pracować tartaki i że fabryki dyktów, które wzbudziły wielkie zainteresowanie na targach w Poznaniu, ożywią się

Jak powiedziano wyżej, leśne bogactwa Polesia znacznie uszczupliły się, lecz przy racjonalnej gospodarce i prawidłowej eksploatacji mogą jeszcze dać dużo i przedsiębiorczym ludziom i miejscowej ludności i Państwu.

Eksport drzewa w stanie mniej lub więcej obrobionym, terpentyniarnie, produkcja smoły, dziegciu i cellulozy, być może zakładanie papierni, produkcja fornierów, dyktów i klepki, pomiędzy innemi, do beczek do wywozu masła, budowanie domów i innych budynków gospodarskich na wywóz do okolic bezleśnych i wreszcie, wyrób sposobem fabrycznym lub przez włościan w formie przemysłu domowego: kół do wozów, rączek do łopat i grabi, dyszli, beczek, statków domowych, obręczy, uli i t. p. może zapewnić stałe znaczne zyski i przyczynić się do podniesienia dobrobytu. Taką produkcję prowadzili tu w czasie wojny Niemcy z doskonałem powodzeniem i na szeroką skalę. Analogiczny przemysł leśny istniał przed wojną w licznych miejscowościach Rosji i był popierany przez Ziemstwa.

Spław drzewa na kanale.

Lasy na Polesiu zawsze dawały i dają pewne dość znaczne zarobki, jak powiedziano wyżej, miejscowej ludności. Włościanie stale zarabiają przy wyrębie drzew i wywożeniu, oraz przy spławie, chociaż w 1924 i 1925 r. pod wpływem wysokich taryf kolejowych i wojny celnej z Niemcami zarobki te bardzo i bardzo zmniejszyły się. Ponadto ludność zbiera grzyby, które obecnie są wywożone w stanie suszonym do Ameryki przez przedstawicieli amerykańskich filantropijnych organizacji, jakie tu pracowały po wojnie. Dużo zbierają czernic i jagód jałowcowych, wywożonych w stanie wysuszonym zagranicę, są też borówki, żurawiny i maliny, mające zbyt na miejscu.

W niektórych miejscowościach ludność zajmuje się bednarstwem i wyrobem rozmaitych statków domowych. Pędzenie smoły i dziegciu również daje pewne zarobki, jak i wypalanie węgli dla kowali.

Leśne pastwiska i możność korzystania z serwitutów na zalesionych przestrzeniach wybitnie przyczyniają się do ilościowego rozwoju hodowli bydła u włościan.

MYŚLIWSTWO.

Dla prawdziwych myśliwych, a nie kontentujących się niedzielnemi wyprawami z miast „na zajączki", Polesie jeszcze dzisiaj nie przestało być bardzo wdzięcznym i ciekawym terenem, nie bacząc na ogromne spustoszenia, dokonane przez wojnę w zwierzostanie.

Tu myśliwy, nie obawiający się moczarów i głuchych ostępów i nie wymagający komfortu, a umiejący chodzić w łapciach po bagnach,

znajdzie jeszcze znaczną ilość wilków, lisów, dzików, sarn i borsuków. Tu jeszcze można zapolować na rzadkiego już łosia i jeszcze rzadszego niedźwiedzia lub rysia. Są tu wydry i kuny i podobno zachowało się kilka gniazd cennych bobrów, zasługujących na pilną opiekę.

W czasie ciepłej pory roku lęgną się na błotach miljardy kaczek, jest obfitość bekasów i dubeltów, można spotkać dzikie gęsi. Wreszcie można polować na cietrzewie, kuropatwy, słonki i doznać niemałej emocji przy polowaniu na głuszce...

Polowanie na Polesiu ma swoisty urok i w wielu wypadkach dostarcza niemniej emocji jak, na przykład, gdzieś w Afryce, dokąd jeżdżą nasi zamożni nemrodzi.

Niedarmo tutejsze łowy tak wspaniale opisywali Mickiewicz i Weyssenhof, i tak po mistrzowsku maluje sam Fałat, wielki patrjota Polesia, a znany generał angielski Carton de Viardt tak umiłował polowania na Polesiu, że zbudował dla siebie specjalną rezydencję myśliwską w Stolińskim powiecie. Może przykład tego generała zachęci i naszych myśliwych do egzotycznego polowania w lasach i na moczarach Polesia?

KOLONIZACJA i REFORMA ROLNA.

Na jeden kwadratowy kilometr w Województwie Poleskiem przypada obecnie średnio zaledwie 25 mieszkańców, wtenczas, kiedy w całem Państwie średnia gęstość zaludnienia wynosi 75 mieszkańców na 1 kwadratowy kilometr a w niektórych miejscowościach ilość mieszkańców przewyższa dwu lub trzykrotnie tę ilość.

Na tak nikłe zaludnienie Polesia powinno zwrócić uwagę Państwo i społeczeństwo polskie, osobliwie w dobie teraźniejszej, kiedy tak niezbędna dla nas emigracja do innych Państw staje się coraz bardziej utrudnioną.

Ten ostatni wzgląd, jak również ewentualność wynaradawiania się na obczyźnie więcej energicznych i przedsiębiorczych osobników nakazują sferom miarodajnym zająć się wreszcie stale odsuwaną i zaniedbywaną nawet rozmyślnie, pod pretekstem rzekomej konieczności autonomji Kresów, sprawą planowej kolonizacji Polesia, jak tego wymaga interes całego Państwa i, wreszcie, samego nawet Polesia, dla rozwoju którego pod względem kulturalnym i ekonomicznym należy przyciągać ludzi energicznych, przedsiębiorczych i stojących na wyższym kulturalnym poziomie od miejscowej rdzennej ciemnej niestety, i ospałej ludności.

Jak powiedziano wyżej, proces kolonizacji Polesia już stopniowo odbywa się od 1920 r. bez żadnego planu i systemu, oraz bez najelementarniejszych ułatwień. Proces ten mógłby i teraz odbywać się znacznie szybciej i mógłby dawać znacznie większe rezultaty, gdyby nie rozpowszechniona obawa przed rzekomo tajemniczem Polesiem, które w wielu miejscowościach kraju, nawet wśród inteligencji, cieszy się opinją bodaj gorszą od Sybiru. Dość powiedzieć, że, naprzykład, handlarze bydła ze Śląska odważają się jechać tu po raz pierwszy z wielkim strachem, do czego sami przyznają się i mówią, że tylko ryzyko skłoniło ich do przyjazdu.

Poza tą obawą i strachem stoją na przeszkodzie jeszcze inne czynniki, a mianowicie ustawa o reformie rolnej, utrudniająca prywatną parcelację, którąby mogła dotychczas zrobić przy wolnej ręce ogromne postępy, oraz rozmaite formalności przy nabywaniu i sprzedaży ziemi, poczynając od wywołania hipotek, jakich tu przed wojną nie było. Dalej idzie brak kredytu długoterminowego dla rolników i cały

Tratwy na Prypeci.

szereg formalności, jakie sobie stworzyliśmy, nie dla ułatwiania życia, a dla jego komplikowania.

Na Polesie przybyło już dużo urzędników, nauczycieli i kolejarzy, napływają rzemieślnicy, technicy, przedsiębiorcy, handlarze przeważnie drobni, oficjaliści prywatni, adwokaci, lekarze, dentyści i t. d. Element ten osiedla się przeważnie w miastach.

Na ziemi zaś osiedli osadnicy wojskowi i dość znaczna ilość kolonistów włościan z rozmaitych dzielnic Państwa, nie wyłączając Małopolski i Śląska. Ilu jest tych kolonistów i ile posiadamy ziemi, nikt do tej pory jeszcze nie ustalił, ponieważ... statystyki nie robi się bez inicjatywy Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Można twierdzić, że kolonizacja ta będzie wzrastała w miarę ułatwiania parcelacji, likwidacji serwitutów, wyrębu lasów i osuszenia Polesia, które przysporzy znaczną ilość gruntów pod kulturę rolną.

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że miejscowa rdzenna ludność włościańska ma prawo do pierwszeństwa przy zaopatrzeniu w ziemię i że to musi być uwzględnione przy reformie rolnej, lecz niema żadnej podstawy do tego, żeby zupełnie nie dopuszczać na Kresy kolonistów z innych, nawet najbardziej przeludnionych, dzielnic Państwa, jak chcą tego nasi niektórzy pseudo obrońcy ludności kresowej, która, jak powiedziano wyżej, sama nic nie ma przeciw kolonistom, nabywającym a nie dostającym darmo ziemi.

Ci koloniści, którzy tu już przybyli, czują się przeważnie dobrze i są zadowoleni. Przyszli oni tu o własnych siłach i potrafili dość prędko dać sobie radę w tutejszych obcych dla nich warunkach, co świadczy o energji tych ludzi. Były wypadki, kiedy niesumienni sprzedawcy ziemi potrafili nadużyć zaufania kolonistów i ciężko ich pokrzywdzili materjalnie...

Dzisiaj nie mówimy tutaj o forsowaniu kolonizacji, lecz popierać ją trzeba i dlatego należałoby już teraz mieć biuro informacyjne, któreby posiadało wiadomości o ziemi, przeznaczonej na sprzedaż i jej cenie i żeby biuro to mogło informować nabywców, jakie formalności należy tu zachowywać przy nabywaniu gruntów. Pozatem zaś Państwo winno zorganizować długoterminowy kredyt dla nabywców.

Niezależnie od tego należy rozpowszechniać w całym Kraju i popularyzować rozmaite wiadomości o Polesiu, żeby w taki sposób usunąć zgubne dla niego, a zgoła bezpodstawne sądy i poglądy o tej dzielnicy. Sprawą tą już zajmuje się miejscowe Towarzystwo Krajoznawcze i Rada Wojewódzka Towarzystw Rolniczych w Brześciu. Można mniemać, że w Województwie Poleskiem może znaleźć w najbliższej przyszłości pracę i byt w miastach i na wsi conajmniej 500.000 przybyszów.

Osuszenie Polesia, do którego ma przystąpić organizujący się obecnie Związek Celowy Sejmików Województwa Poleskiego, oraz tych powiatów Województwa Wołyńskiego i Nowogródzkiego, które posiadają zabagnione tereny, powinno nadzwyczaj dodatnio przyczynić się do pozyskania bardzo znacznych terenów, nadających się do kolonizacji.

Inżynier W. Trojanowski w obszernym artykule: „Zagospodarowanie Polesia przy przeprowadzeniu reformy rolnej"; rachuje, że teraz jest tu z ogólnej przestrzeni 3.926.546 ha — na reformę rolną 1.136.546 ha, a w tej liczbie ziemi ornej 665.771 ha i 470.487 ha łąk, pastwisk i bagien. Do tej przestrzeni mają prawo mniej więcej 145.000 drobnych gospodarstw, część których może jeszcze uzyskać pewną ilość ziemi przy regulacji serwitutów.

Wogóle zaś p. Trojanowski oblicza, że przy zwiększeniu gospodarstw karłowatych do 10 ha i po zaopatrzeniu bezrolnych w ziemię powinno pozostać na Polesiu przeszło 900.000 ha dla ludności napływowej, t. j. przypuszczalnie dla 90.000 rodzin. Cytowany autor przypuszcza, i o ile wydaje się, zupełnie słusznie, że Polesie z czasem może przyjąć do 2.000.000 napływowej ludności.

STAN OŚWIATY.

Wbrew uporczywie szerzonym zapewnieniom Rządu Rosyjskiego i jego działaczy, Polska, zawsze wierna swoim tradycjom, historycznie dążyła do szerzenia oświaty w całem Państwie, nie wyłączając Kresów, gdzie jakoby traktowała ludność jak „bydło".

W epoce przedrozbiorowej kościoły i klasztory katolickie i unickie (bazyljanie) i dość liczne, jak na owe czasy, szkoły rozpowszechniały oświatę, a w epoce porozbiorowej w okresie działalności od 1803-1831r. Wileńskiego Okręgu Naukowego, kierowanego przez Ks. Adama Czartoryskiego i jego następców i w okresie świetnego rozwoju Uniwersytetu w Wilnie w tym Okręgu, składającym się wówczas z 9-ciu gubernji, było w 1808 roku więcej uczących się w gimnazjach i szkołach parafialnych, jak w całej pozostałej Rosji.

W 1831 roku podług danych W. Studnickiego, na pracy którego tu opieramy się, było w Wileńskim Okręgu, wówczas już znacznie zmniejszonym, 47 średnich zakładów naukowych, nie licząc szkół parafialnych, a uczących się 7.175. Po tym roku, a następnie po 1863 rozpoczęła się gwałtowna rusyfikacja Kresów i tępienie wszelkich śladów pracy kulturalnej i oświatowej polskiej. Działalność szła z takiem powodzeniem, że za Aleksandera III ilość uczni w gimnazjach Okręgu Wileńskiego spadła z 5330 do 3.692, a ilość dzieci uczących się w szkołach ludowych zmniejszyła się ze 111.454 do 94.464.

Rezultat takiej „akcji oświatowej" był taki, że Polska zastała na Polesiu nie mniej jak 80 proc. analfabetów, przyczem w niektórych wsiach we wschodnich powiatach ilość analfabetów dochodziła prawie do 100 proc.

Rzecz zrozumiała, że z takim stanem rzeczy nasze odrodzone Państwo nie mogło pogodzić się i, nie bacząc na brak środków i na to, że Polesie znajdowało się w stanie

wyjątkowo zniszczonym przez wojnę, odrazu przystąpiło do wytężonej pracy oświatowej.

Bardzo nieliczne szkoły, jakie pozostały po rosjanach były zniszczone, był zupełny brak nauczycieli, którzy nadomiar obawiali się jechać na Kresy, gdzie grasowały choroby i gdzie trzeba było nawet głodować wśród źle usposobionej ludności. Nadto cały szereg innych nieprzychylnych warunków ani na chwilę nie powstrzymał zamierzonej akcji oświatowej, która po 7-miu latach dała niespodziewane wielkie wyniki.

Dzisiej praca b. Kuratora Poleskiego Okręgu Naukowego p. Wolbeka i jego współpracowników już przedstawia się jak na tutejsze warunki wprost imponująco i daje prawo twierdzić, że Polska pod względem oświatowym w ciągu kilku lat zdziałała bardzo dużo, jakkolwiek są jeszcze dość znaczne braki, lecz już niezależne od miejscowych działaczy.

W skład Poleskiego Okręgu Naukowego wchodzi Województwo Poleskie i 3 sąsiednie powiaty Województwa Nowogródzkiego.

Dane zaczerpnięte z Kuratorjum Poleskiego mówią, że w 1925 r. w okręgu funkcjonowało ogółem 1131 państwowych szkół powszechnych (1-7 klas.) koedukacyjnych, w których pracowało 1838 nauczycieli, a uczyło się 82.996 dzieci i niezależnie od tego funkcjonowało jeszcze 47 prywatnych szkół powszechnych (2-7 klas.), a w tej liczbie 7 polskich, 1 rusińska, 1 rosyjska 9 żydowskich żargonowych i 29 żydowskich hebrajskich. Te prywatne szkoły liczyły 7.024 dzieci.

Co zaś do wykształcenia średniego, to w 13 powiatach Okręgu Poleskiego funkcjonowało 8 gimnazjów państwowych koedukacyjnych, licząc 3.650 uczniów.

Oprócz tego istniały średnie zakłady naukowe, utrzymywane przez organizacje społeczne lub osoby prywatne.

Takich gimnazjów polskich było 6 (1 żeńskie), z których część posiadała pełne prawa państwowego gimnazjum, a inne niepełne prawa.

Żydowskich zakładów średnich było 4, z tych z językiem wykładowym polskim i nie pełnemi prawami 2, i 2 z językiem wykładowym hebrajskim bez praw.

Wkońcu, rosyjskich prywatnych średnich zakładów naukowych było 3 z 830 uczniami, a w Nieświeżu funkcjonowało gimnazjum polsko-rosyjskie z językiem wykładowym w 1-5 klasie polskim i 6-8 rosyjskim.

Wobec braku nauczycieli zupełnie wykwalifikowanych urządzano kursy uzupełniające i istniały 2 seminarja nauczycielskie (1 koedukacyjne) i 3 preperandy państwowe.

W sprawie wykształcenia zawodowego dokonano tego, że w Brześciu i w Łunińcu istnieją techniczne szkoły kolejowe, powstałe dzięki energji i inicjatywie inżyniera Nelarda

Techniczna szkoła kolejowa w Łunińcu.

(utrzymywane przez kolejarzy), który również założył w Brześciu i szkołę handlową. Zakłady te naukowe, kierowane ideowo przez twórcę, doskonale rozwijają się i obecnie już zaczynają korzystać z pewnej pomocy rządowej. Funkcjonowały też 4 szkoły prywatne rzemieślnicze, z których 1 polska i 3 żydowskie.

Jednocześnie, dzięki inicjatywie Wydziału Rolnictwa i Wet. Poleskiego Urzędu Wojewódzkiego, kierowanego przez p. Z. Czerwijowskiego została zwrócona uwaga na konieczność zakładania szkół niższych rolniczych z uwzględnieniem w nich nauki hodowli, leśnictwa, maślarstwa, a w jednym wypadku i rybactwa.

Taka szkoła funkcjonowała już w Kołpinie w powiecie Brzeskim, gdzie była założona przy pomocy organizacji Amerykańskiej i oprócz tego są już założone mocne fundamenty pod szkoły w powiecie Kobryńskim, Pińskim, Kosowskim i Sarneńskim. Jedna z tych szkół jest przeznaczona dla kobiet. Są to zakłady, urządzane z możliwie nieznacznym nakładem i oszczędnością, a odegrają bez wątpienia ogromną rolę w sprawie podniesienia tutejszego rolnictwa i hodowli, jak również i akcja rolniczo--oświatowa,prowadzona przez Radę Wojewódzką Okręgowych Towarzystw Rolniczych.

Szkoda tylko, że Macierz Szkolna rozwija zanadto nikłą działalność w powiatach, gdzie spotykają się wsie z zupełnie wynarodowioną ludnością polską, która dzisiaj chce wrócić do swojej przeszłości.

W ciągu 1925 roku i w początku 1926 r. rozwój szkolnictwa jeszcze dość znacznie zwiększył się i dziś już można powiedzieć, że działalność kulturalna polska zdążyła pozostawić niezatarte ślady na Polesiu i że tutejsza ludność rdzenna zaczyna coraz przychylniej traktować szkoły i nawet godzić się z istniejącym przymusem szkolnym.

O tem jak sama ludność Polesia nie zna jego bogactw, lub nie nauczyła ich się cenić i jak Polesie jest nieznane, doskonale stwierdza rezultat tegorocznych Targów Poznańskich, które odbyły się w maju, gdzie z incjatywy Wojewódzkiej Rady Tow. Roln. w Brześciu figurowały po raz pierwszy eksponaty z Województwa Poleskiego.

Jakkolwiek bezpośredni organizator i wykonawca tej inicjatywy p. Nelard miał mało czasu na zebranie eksponatów, lecz ustalił, będąc w Poznaniu na Targach, że wystawione okazy wywołały bardzo znaczne zainteresowanie nietylko w Kraju, lecz i ze strony kupców i przemysłowców z Belgji, Francji, Szwecji, Grecji i Ameryki.

Wyroby tkackie włościańskie, meble plecione, dykty, szczecina, koński włos, drzewo, suszone czarne jagody i grzyby, kamienie z Sarneńskiego powiatu, kaolin, likopodjum, smoła, terpentyna i t.d. jak się okazuje, znajdują chętnych nabywców, jak o tem świadczą zamówienia zrobione na samych Targach i otrzymane później przez Radę Wojewódzką Tow. Roln., która teraz nawiązuje kontakt pomiędzy nabywcami i sprzedawcami, przeważnie niezorganizowanymi, co w tutejszych wazunkach do rzeczy łatwych nie należy.

Dobry rezultat Targów Poznańskich zachęcił Radę Wojewódzką Towarzystw Rolniczych i do wzięcia udziału w czerwcu r, b. w wystawie Skandynawsko—Bałtyckiej, przyczem wszelkie ułatwienia w danym wypadku zrobił Konsul Szwedzki, który widział w Poznaniu eksponaty z Polesia.

Polesie wchodzi w świat i z większem powodzeniem, jak przewidywano!...*)

Wacław Bieńkiewicz.

---

*) Powyższy artykuł oparty jest przeważnie na pracach p. Zygmunta Czerwijowskiego, inżyniera W. Trojanowskiego, R. Skirmunta, W. Studnickiego, oraz na statystycznych danych Kuratorjum Okręgu Naukowego Poleskiego, i na materjaiach statystycznych, zbieranych i opracowywanych przez p. Jaworskiego.

NIEKTÓRE DATY STATYSTYCZNE DOTYCZĄCE WOJEWÓDZTWA POLESKIEGO.

ZBIÓR ZIEMIOPŁODÓW ŻYWNOŚCIOWYCH w 1924—25 r.

Ilości nasienia niezbędnego: dla pozostawienia na zasiew 1925—26 r., na wyżywienie ludności i na wyżywienie inwentarza żywego ze wskazaniem pozostałości lub braku ziemiopłodu w q (1q = 100 klg. = 6,25 pudów).

Ziemiopłody	Powierzchnia zasiana w 1924/25 r. w ha	Normy wysiewu na 1 ha w q=100 klg.	Roczne normy spożycia w q. Na 1-ną głowę ludności	Roczne normy spożycia w q. Na 1-ną głowę inwentarza żywego	Zbiór w q w r. 1924/25	Ilość q nasienia potrzebnego na zasiew	Ilość q nasienia potrzebnego na wyżywienie ludności	Ilość q nasienia potrzebnego na wyżywienie inwentarza żywego	Ilość q nasienia potrzebnego Razem	Pozostałość (+) lub brak (—) ziemiopłodu w q.
1. Pszenica .	7 200	1,4	0,05	—	67 700	10.080	—	—	74.280	— 6 580
2. Żyto. . .	184 700	1,4	1.60	—	1.994.800	258 580	—	—	1.970.580	+ 24 220
3. Jęczmień .	23 500	1,4	0,03	0,20	195.100	32 580	1 712.000	152 000	217.000	— 21 900
4 Owies .	74 100	1,4	0,01	0.70	615.000	103.740	32.100	532 000	646 440	— 31 440
5. Ziemniaki .	59.300	—	—	—	—	—	—	—	—	—
a) liczba abs.	—	16,0	2,60	0,60	5 930 000	948.800	2.782.000	456.000	4.186 800	+1.743.200
b) w przel cz. na ziarno.	—	4,0	0,65	0,15	1.482.500	273.200	695.500	114.000	1.046.700	+ 435.800
Razem 5 ważniejszych ziemiopłodów	348.800	—	2,35=14,69 pud.	1,05=6,56 pud.	4.355.100	642.500	2.514.500	798.000	3.955 000	+ 400.100
6. Gryka .	29.000	1,4	0,10	0,03	145.000	40.600	107.000	22.800	170.400	— 25.400
7. Proso . .	17.700	0,6	0,10	—	123.900	10.620	107 000	—	117.620	+ 6.280
8. Mieszanka	15.700	1,4	—	0,01	119.300	21.980	—	7.600	29.580	+ 89 720
9. Groch. .	11 200	1,4	0,01	—	89.600	15.680	10.700	—	26.380	+ 63.220
10. Fasola, bób i soczewica .	700	1,4	0,01	—	6.700	980	10.700	—	11.680	— 4.980
Ogółem .	42.310	—	2,57=16,06 pud.	1,09=6,81 pud.	4.839.600	732.360	2.749,900	828.400	4.310.660	+ 528.940

OBSZAR WOJEWÓDZTWA POLESKIEGO

WEDŁUG KATEGORJI ZIEMI W HA

(Powierzchnia ogólna powiatów według pomiarów planimetrycznych Gł. U. S. Kw. St. Nr. 2—3 1924 r. Stosunek $^{0}/_{0}$ według danych administracyjnych.

L. p.	Powiaty	Ogólna powierzchnia ha	Pod zabudowan. i ogrod. ha	Orna ha	Łąki ha	Pastwiska ha	Lasy ha	Jeziora ha	Nieużytki i moczary ha
1.	Brzeski . .	484450	11627	240287	67823	31489	103188	3391	26645
2.	Drohiczyński.	236280	4489	68757	58834	38514	42294	473	22911
3.	Kamień K. .	289180	4916	74897	43088	43377	83573	1157	38172
4.	Kobryński. .	297650	5953	124120	71734	33039	33634	893	27277
5.	Kosowski. .	357760	2504	41858	103035	17173	138811	14668	39711
6.	Łuniniecki .	592980	7709	68785	113852	59891	212880	5337	124526
7.	Piński . . .	641740	7701	128348	125781	82785	197014	3850	96261
8.	Prużański. .	249310	5235	103464	46870	32660	35901	—	25180
9.	Sarneński. .	544110	16323	110998	92499	15779	265526	544	42441
10.	Stoliński . .	535170	6957	62080	102753	54052	192126	4816	112386
	w Województwie . .	4228630	73414	1023594	8261269	408759	1304947	35129	556518

$^{0}/_{0}$ $^{0}/_{0}$

L. p.	Powiaty	Ogólna powierzchnia	Pod zabudowan. i ogrod.	Orna	Łąki	Pastwiska	Lasy	Jeziora	Nieużytki i moczary
1.	Brzeski . .	100	2,4	49,6	14,0	6,5	21,3	0,7	5,5
2.	Drohiczyński.	100	1,9	29,1	24,9	16,3	17,9	0,2	9,7
3	Kamień K. .	100	1,7	25,9	14,9	15,0	28,9	0,4	13,2
4.	Kobryński .	100	2,0	41,7	24,1	11,1	11,3	0,3	9,5
5.	Kosowski. .	100	0,7	11,7	28,8	4,8	38,8	4,1	11,1
6.	Łuniniecki .	100	1,3	11,6	19,2	10,1	35,9	0,9	21,0
7.	Piński . . .	100	1,2	20,0	19,6	12,9	30,7	0,6	15,0
8	Prużański. .	100	2,1	41,5	18,8	13,1	14,4	—	10,1
9.	Sarneński. .	100	3,0	20,4	17,0	2,9	48,8	0,1	7,8
10.	Stoliński . .	100	1,3	11,6	19,2	10,1	35,9	0,9	21,0
	w Województwie . .	100	1,7	24.2	19,5	9,7	30,9	0,8	13,2

POWIERZCHNIA ZASIANA I ZBIÓR 5-ciu WAŻNIEJSZYCH ZIEMIOPŁODÓW.

ROK	Powierzchnia zasiana w tysiącach ha						Przeciętny zbiór z ha w q = 100 kg.					Ogólny zbiór w tysiącach q = 100 kg.							
																	Ziemniaki		
	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies	Ziemniaki	Razem	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies	Ziemniaki	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies	Razem	Tysięcy q	w przeliczeniu na ziarno	Ogólny zbiór
	W liczbach absolutnych																		
1909 1913 przeciętnie za 5 lat	26	290	43	127	96	582	11,6	11,9	12,2	13,5	146	201,6	3451,0	524,6	1714,5	5891,7	14016,0	3504,0	9395,7
1921/22	5,0	133,4	20,3	59,7	47,5	265,9	8,4	9,4	8,8	7,0	132	44,9	1256,2	177,9	419,1	1895,1	6281,9	1570,1	3465,2
1922/23	5,3	146,3	22,4	67,6	52,8	294,4	9,2	10,2	9,4	9,9	85	48,5	1494,7	209,5	666,8	2419,5	4506,9	1126,7	3546,2
1923/24	6,9	168,8	22,9	73,2	56,1	327,9	6,4	7,1	6,8	5,4	89	43,9	1192,1	156,7	396,5	1789,2	4999,7	1249,9	3039,1
1924/25	7,2	184,7	23,5	74,1	59,3	348,8	9,4	10,8	8,3	8,3	100	67,7	1994,8	195,1	615,2	2872,0	5930,0	1482,5	4354,5
	w % w stosunku do roku 1921/22.																		
1922/23	106	110	110	113	111	111	110	108	107	141	64	108	119	118	159	128	72	72	102
1923/24	138	127	113	123	118	113	76	76	77	77	67	98	95	88	95	94	80	80	88
1924/25	144	138	116	124	125	131	102	115	94	119	76	151	159	110	147	152	94	94	126
	w % % w stosunku do norm przedwojennych (przeciętnej za 5 lat: 1909- -1913).																		
1921/22	19,2	46,0	47,4	47,0	49,5	45,7	72,4	79,0	72,1	51,9	90	22,3	36,4	33,9	24,4	32,2	44,8	44,8	36,9
1922/23	20,4	50,4	52,1	53,2	55,0	50,8	79,3	85,7	77,0	73,3	58	24,1	43,3	39,9	38,9	41,1	32,2	32,2	37,7
1923/24	26,5	58,2	53,3	57,6	58,4	56,3	55,2	59,7	55,7	40,0	61	21,8	34,5	29,9	23,1	30,4	35,7	35,7	32.3
1924/25	28,0	63,7	54,7	58,3	61,8	59,9	81,0	90,8	68,0	61,5	68	33,6	57,8	37,2	35,9	48,7	42,3	42,3	46,3

WŁASNOŚĆ ZIEMSKA.

RODZAJ WŁASNOŚCI	Ilość gospodarstw rolnych	Powierzchnia w ha								Powierzchnia ogólna w proc.
		Powierzchnia ogólna	Grunty orne	Łąki	Pastwiska	Lasy	Jeziora	Pod zabudow. ogrodami i sad.	Nieużytków	
Ogółem:	142448	4228630	1023594	826269	408759	1304947	35129	73414	556518	100%
		100 %	24,2	19,5	9,7	30,9	0,8	1,7	13,2	
A. Wielka własność (ponad 50 ha) ogólnego obszaru	923	2070453	152373	324457	89336	1005710	17266	14166	467145	48,96
		100 %	7,4	15,2	4,3	48,6	0,8	0,7	22,5	
1. Własność prywatna	856	1658019	146985	238471	71267	743493	14459	12844	430500	39,21
		100 %	8,9	14,4	4,3	44,8	0,9	0,8	25,9	
2. Własność państwowa		404323	1939	83936	17493	261546	2695	1094	35620	9,56
		100 %	0,5	20,8	4,3	64,7	0,6	0,3	8,8	
3. Własność kościelna	67	8111	3449	2050,1	576	671	112	228	1025	0,19
		100 %	42,5	25,3	7,1	8,3	1,4	2,8	12,6	
B. Mniejsza własność (od 50 ha ogólnego obszaru	141525	2158177	871221	501812	319423	299237	17863	59248	89373	51,04
		100 %	40,4	23,2	14,8	13,9	0,8	2,8	4,1	

UWAGA: w/g danych administracyjnych liczba gospodarstw wielkiej własności ziemskiej (ponad 50 ha ogólnego obszaru) wynosiła w grudniu 1924 r. 928 gospodarstw, a liczba gospodarstw mniejszej własności (do 50 ha ogólnego obszaru) wynosiła 172,843 gospodarstw.

KOMUNIKACJA NA POLESIU.

I. DROGI WODNE.

Teren Województwa Poleskiego obejmuje 42.286,40 klm², jest wybitnie nizinnym, poprzerzynanym całym szeregiem dopływów rzek Niemna, Bugu i Prypeci; ostatnie dwie rzeki są połączone ze sobą Kanałem Królewskim, który łączy wody rzeki Muchawca (dopływ Bugu) z wodami rzeki Piny dopływem Prypeci.

Na Polesiu istnieje 533 klm. kanałów żeglownych wraz ze skanalizowanymi odcinkami rzek (kanały Ogińskiego i Królewski) i 575 km. rzek żeglownych nieskanalizowanych, razem 1108 km. dróg wodnych. Oprócz tego 1055 km. rzek tak zwanych spławnych, razem 2163 km. Stanowi to 0,05 km. dróg wodnych na 1 km.² powierzchni.

Najważniejsze na tym terenie drogi wodne są:

1) droga Bug Muchawiec-Kanał Królewski-Prypeć. Droga ta istnieje od 150 lat. Na odcinku od Brześcia do Pińska (213 klm.) znajdują się 22 jazy iglicowe, na których spiętrzenie wody wynosi od 0,5 m. do 1,2 m. Przez Kanał Królewski, wskutek jego zamulenia i zanieczyszczenia, tylko w ciągu paru miesięcy przy wyższym poziomie wody mogą przechodzić większe statki; przeważnie kanał służy dla spławu tratew.

Projekt przebudowy kanału przewiduje obniżenie poziomu stanowiska działowego, co ogromnie przyczyniłoby się do osuszenia Polesia, następnie budowę 7 szluz komorowych zamiast jazów i przystosowanie kanału do stałego kursowania statków 200-300 ton; mając na względzie w przyszłości możliwość doprowadzenia kanału do stanu pozwalającego na kursowanie statków 1000 tn.

2) Droga Prypeć —Jasiołda — kanał Ogińskiego—Szczara — Niemen. Droga ta istnieje od 1783 roku, to jest od chwili przekopania kanału Ogińskiego, Kanał Ogińskiego otrzymał nazwę swą od hetmana w. litewskiega ks. Michała Ogińskiego, którego kosztem został wybudowany.

System wodny Ogińskiego jest obecnie nieczynny, wskutek zniszczenia w czasie wojny*).

Obecnie prowadzą się roboty przy odbudowie jazów i oczyszczeniu kanału Ogińskiego. Po ukończeniu tych robót w najbliższym czasie system wodny ma być uruchomiony. Przed wojną wartość ładunku kanałem Ogińskiego spławianego wynosiła do 1.000.000 rubli

* Na odcinku ujście Jasiołdy do ujścia Szczary znajduje się 20 jazów.

II. DROGI ŻELAZNE.

Komunikacja kolejowa normalnotorowa odbywa się na następujących szlakach (linjach):

1) szlak biegnący od zachodu na wschód przecina województwo na dwie mniej więcej równe połowy i biegnie od Brześcia przez Żabinkę, Kobryń, Drohiczyn, Pińsk, Łuniniec do Mikaszewicz (na granicy rosyjskiej) — ogólnej długości 275 km.

2) Szlak Brześć — Czeremcha (55 km.) biegnie na północ wzdłuż granicy zachodniej województwa i łączy Polesie z Województwem Białostockiem.

3) Szlak Brześć Włodawa, (65km.) biegnie na południe wzdłuż granicy zachodniej województwa i łączy Polesie z Województwem Lubelskiem.

4) Szlak Brześć Małoryta (46 km.), biegnie na południowy wschód do Kowla i łączy Polesie z Województwem Wołyńskiem.

5) Szlak Żabinka — Iwacewicze (111 km.) na Baranowicze, biegnie na północny wschód i łączy Polesie z Województwem Nowogródzkiem i granicą Sowiecką.

6) Szlak jednotorowy, biegnący wzdłuż granicy wschodniej Województwa Poleskiego, idzie przez Łuniniec na północ do Hancewicz i Baranowicz (116 km.) a na południe do Sarn (107 km.)

Prócz tych państwowych linij kolejowych normalnotorowych istnieją jeszcze 2 szlaki państwowe normalnotorowe jednotorowe w południowej części województwa, a mianowicie od Kamienia Koszyrskiego na południe do Kowla (54 km.) i drugi, przechodzący przez Sarny, na zachód do Kowla (143 km.) i na wschód do Ostek, leżących na granicy rosyjskiej (57 km.)

Długość tych linij kolejowych wynosi okrągło 1000 km. czyli przypada linji kolejowych 0.02 km. na 1 km.² powierzchni Województwa, podczas gdy w całej Polsce, nie licząc Śląska Górnego, na 1 km² powierzchni przypada 0.045 km. kolei.

Z wyżej wymienionemi linjami kolejowemi normalnotorowemi łączą się kolejki wąskotorowe, również państwowe, z których ważniejsze są:

1) Z miasta Prużan do stacji Orańczyce, leżącej na szlaku Żabinka-Iwacewicze, długości 12 km.

2) Z m. Kamienia Koszyrskiego do Janowa, leżącego na szlaku głównym Drohiczyn-Pińsk, długości 93 km. i

3) Iwacewicze - Telechany, dług. 45 km. Ogólna długość kolejek wąskotorowych wynosi 150 klm. Sieć linji kolejowych jest zatem na Polesiu bardzo skąpa.

Z wielu względów przedstawia się pożądanem, jako jedno z pierwszych, — połączenie, drogą żelazną normalno-torową Kamienia-Koszyrskiego przez Drohiczyn z linją Brześć-Baranowicze i dalej z linją Baranowicze-Białystok i Baranowicze-Lida-Wilno.

III. DROGI KOŁOWE.

Komunikacja kołowa na Polesiu, obejmującem 10 powiatów i 118 gmin, z zaludnieniem około 1.071.000 mieszkańców, odbywa się przeważnie po drogach gruntowych.

Dróg państwowych, wojewódzkich i powiatowych na Polesiu jest około 4.378 km.

Na 4.378 km. dróg kołowych, wyżej wymienionych, Polesie posiada 1736 km. dróg państwowych, 729,5 klm. dróg wojewódzkich i 1.912,5 klm. powiatowych; w tych zaś długościach mieszczą się i drogi bite, a mianowicie:

1) na 1736 km. dróg państwowych jest 600,5 km. dróg bitych,

2) na 729,5 dróg wojewódzkich jest 34,5 km. dróg bitych i

3) na 1912,5 klm. dróg powiatowych—122 klm. dróg bitych.

Sumaryczna zatem długość dróg bitych na Polesiu wynosi 757 km., a na 1 klm.^{2} wypada 0.017 km. drogi bitej.

Jak się przedstawia sieć dróg w poszczególnych powiatach wyjaśnia następujące zestawienie:

POWIAT	Zaludnienie	Powierzchnia w km.^{2}	Długość dróg państwowych w km.			Długość dróg samorządowych w km.					Ogólna długość wszystkich dróg		Przypada dróg bitych na 1 km.2 powierzchni.
						Wojewódzkich		Powiatowych					
			Bitych	Gruntowych	Ogółem	Bitych	Gruntow.	Bitych	Gruntowych	Ogółem	Bitych	Gruntowych	
Brzeski . .	176.269	4834,5	277,3	45	322,3	9	137	71	215,5	432,5	357,3	397,5	0,07
Kobryński .	86.058	2976	107,2	27,7	134,9	—	82	26	178	286	133,2	287,7	0,05
Kossowski. .	65.993	3577,6	67,4	65,2	132,6	14	51	—	116	181	81,4	232	0,02
Prużański .	94.709	2493,1	127,2	26,2	153,4	5.5	19	17	133	174	149,7	169	0,06
Drohiczyński	83.923	2362,8	21,5	52,2	73,7	6	45	8	139	198	35,5	233	0,01
Piński . . .	162.642	6417,4	—	358,4	358,4	—	89	—	278	367	—	725,4	—
Łuniniecki .	93.050	5929,8	—	133	133	—	12	—	271,5	283,5	—	416,5	—
Stoliński . .	100.514	5351,7	—	185,4	185,4	—	22	—	178	200	—	385,4	—
Sarneński .	138.525	5441,1	—	199	199	—	60	—	207	267	—	466	—
Kamień-Kosz.	69.246	2891,8	—	43,5	43,5	—	178	—	74,5	252.5	—	296	—
Razem .	1.070.929	42286,3	600,6	1135,6	1736,2	3450	695	122	1790,5	2642	757,1	3621,10	—

W odniesieniu do całego Województwa na 1 km.^{2} powierzchni wypada wszystkich ważniejszych dróg przeciętnie 0.13 km. a w tem 0.017 km. dróg bitych, zaś na 10.000 mieszkańców około 41 kilom. drogi kołowej, a w tem 6,8 km. drogi bitej.

Drogi kołowe bite posiada tylko 5 zachodnich powiatów województwa, t. j. Brześć, Prużana, Kossów, Kobryń i Drohiczyn.

Ważniejsze drogi państwowe, wychodzące z centrum Państwa noszą nazwę traktów. Polesie ma 3 takie trakty:

1) Trakt Brzeski, który prowadzi na północny wschód przez Brześć, Kobryń, Berezę Kartuzką i Iwacewicze do Filipowicz i granicy Państwa w Województwie Nowogródzkiem; jest to droga bita, zawsze zdatna do przejazdu przez powiaty: Brześć, Kobryń, Prużana i Kossów (150 klm.)

2) Trakt Piński wychodzi z Kobrynia i prowadzi na wschód przez Drohiczyn, Pińsk, Dawidgródek do Maleszewa (granicy państwa — o dług. 245 klm.). Jest to przeważnie droga gruntowa. Komunikacja tym traktem od Kobrynia do Pińska jest zawsze możliwa dla ruchu kołowego. Od Pińska zaś komunikacja w wielu miejscach narazie jest utrudniona.

3) Trakt Chełmski początek swój ma

w Województwie Lubelskiem i przechodzi przez południową część Województwa Poleskiego, a mianowicie przez Majunicze, Sarny, Rokitno do Snowidowicz i granicy Państwa. Trakt ten na terenie Województwa Poleskiego leży całkowicie w powiecie Sarneńskim i jest drogą gruntową, miejscami cięzką dla ruchu kołowego (ok. 120 km. dług.).

Wszystkie te trzy trakty biegną w bliskiem sąsiedztwie z linjami kolejowemi.

Równolegle z traktem Brzeskim na północ od niego, biegnie droga bita państwowa, która wychodzi z Województwa Lubelskiego i przechodzi przez miasta: Wysokie Litewskie, Prużany i Różany (155 km.) i zdąża do Słonima w Województwie Nowogródzkiem. Z Brześcia na południe biegną drogi państwowe bite: a) na Kowel (55 км.), b) Włodawę (65 km.), c) z Włodawy do Kobrynia (97 km.).

Pomiędzy traktem Brzeskim a traktem Pińskim i łącząc te trakty przechodzą drogi państwowe, gruntowe:

1) z Iwacewicz przez Łohiszyn do Pińska (95 km.).

Z Bud na Łuniniec, Łachwę, Dawidgródek (przez powiaty Kossów, Pińsk, Łuniniec, Stolin) 134 km.

Na południe od traktu Pińskiego biegnie droga państwowa gruntowa z zachodu na wschód przez powiaty: Kamień Koszyrski, Piński i Stoliński od Ratna przez Kamień Koszyrski, Uhrynicze, Rudkę, Moroczno, Horodno do Lubońka. Połączona jest ona: 1) z traktem Brzeskim drogą bitą Brześć—Kowel, z traktem Pińskim drogą gruntową Rudka—Duboje, w Lubońku zaś łączy się z drogą państwową gruntową, przechodzącą przez powiat Stoliński, Sarny—Dubieniec.

Wszystkie wyżej wyszczególnione trakty i drogi biegnące przeważnie od zachodu na wschód, połączone są ze sobą drogami biegnącemi z północy na południe, bądź to drogami państwowemi, bądź to drogami wojewódzkiemi, lub powiatowemi. Drogi są przeważnie gruntowe.

Ważniejsze drogi łącznikowe są:

1) Droga państwowa Brześć—Białystok, gruntowa, łącząca Brześć z Wysokiem Litewskiem i Czeremchą. (80 km.)

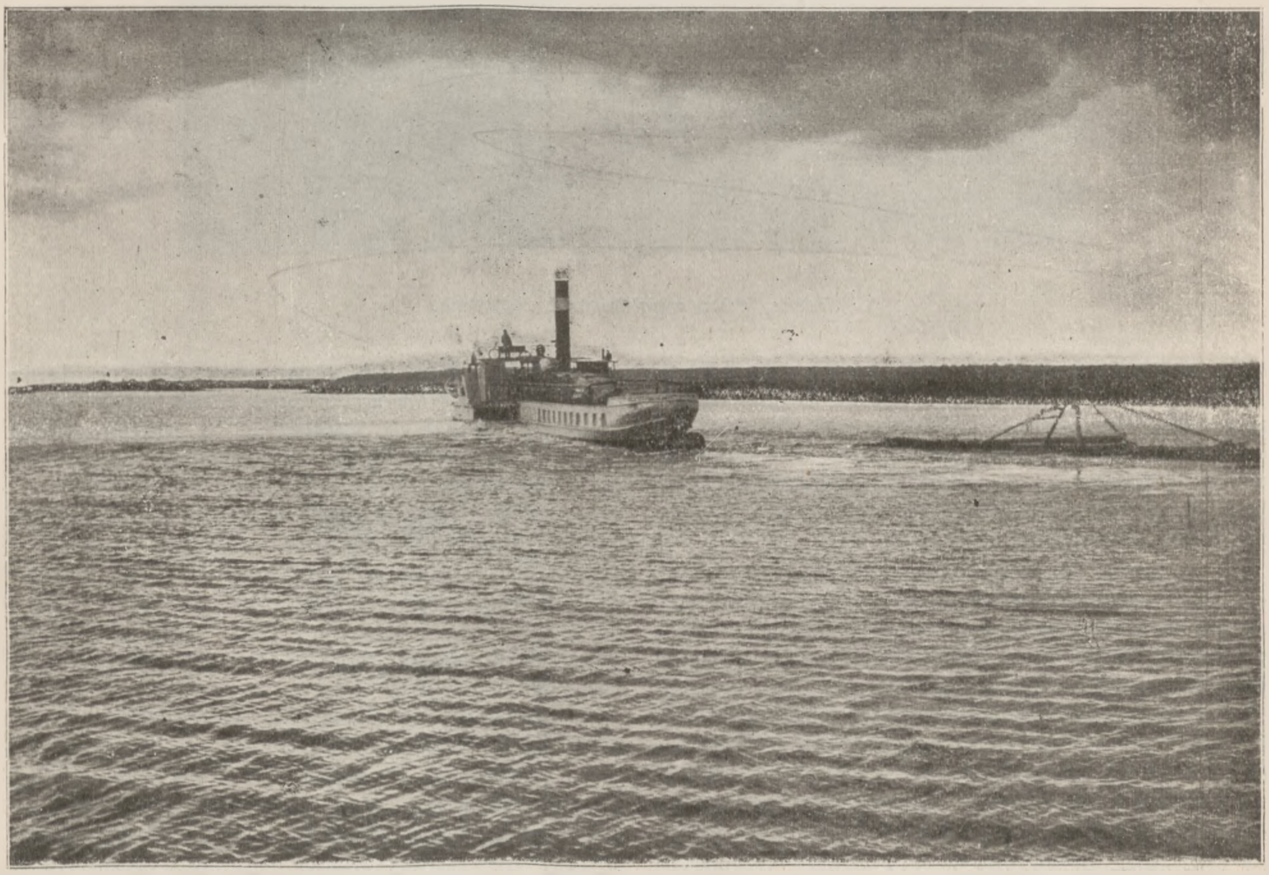
2) Droga gruntowa wojewódzka Brześć—Białowieża przez Kamieniec Litewski (na odcinku Brześć — Czernawczyce droga bita), około 100 km.

3) Droga powiatowa bita Żabinka—Kamieniec Litewski, łącząca trakt Brzeski z północną drogą bitą. (30 km.)

4) Droga państwowa bita, łącząca trakt Brzeski w Zaprudach z Prużaną. (28 km.)

5) Droga wojewódzka w połowie bita, a w połowie gruntowa łącząca trakt Brzeski w Zapolju z st.Kossów. miastem Kossów i z m. Rożaną (38 km.).

6) Droga gruntowa wojewódzka: trakt Brzeski—Drohiczyn—Kamień-Koszyrski do Kowla, łącząca trakt Piński z Kamieniem Koszyrskim.

Na Prypeci.

Oprócz opisanych dróg istnieje cały szereg dróg gruntowych, spełniających rolę połączenia między drogami wskazanemi wyżej.

Dotychczasowa praca na drogach. O ile w województwach zachodnich stan dróg za czas wojny naogół nie pogorszył się, to na Polesiu, które dłuższy czas było terenem wojny, sieć dróg bitych uległa znacznemu zniszczeniu oraz wiele dróg gruntowych, a w tem państwowych, kompletnie zanikło, naprzykład na odcinku drogi państwowej Nr. 5 (Kobryń Pińsk Maleszewo), drogi Nr. 5|1, (od Uhrynicz na południe), drogi Nr. 6. (od Majunicz przez Sarny Klesowo) i t. p.

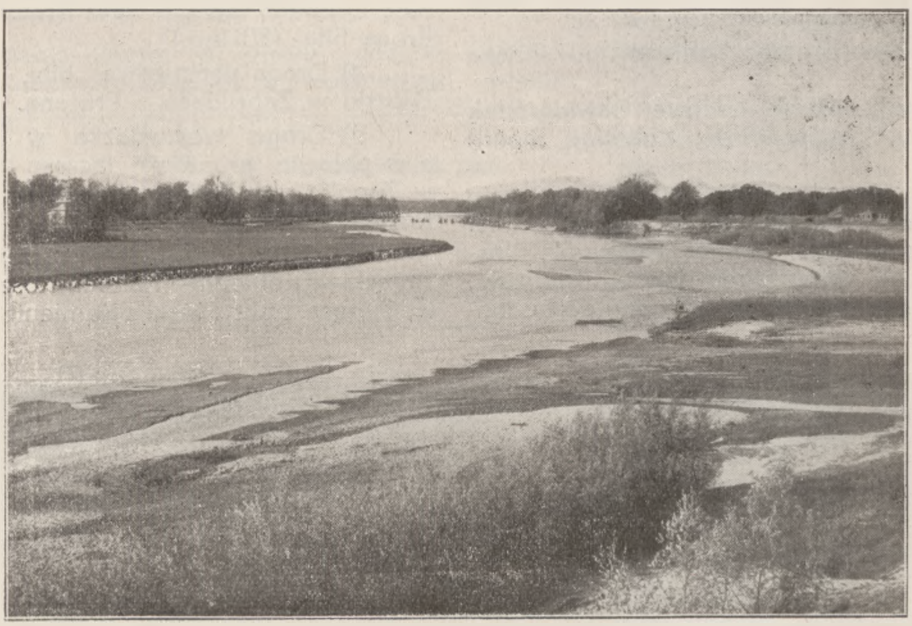
Zarówno w okresie przed najściem bolszewickiem, jak i w pierwszych dwóch latach okresu pobolszewickiego, gospodarka drogowa na tych ziemiach nie mogła wiele zdziałać, już to z powodu okresu organizacyjnego administracji drogowej, już to z powodu braku odpowiedniego personelu, już to z powodu braku kredytów, których uzyskanie przewlekało się, a uzyskane wreszcie kredyty z powodu spadku waluty były już nie wystarczające, już to w końcu z powodu braku samorządów.

Z braku odpowiednich kredytów nie można było corocznie dostarczać na drogi potrzebnych ilości materjałów kamiennych, a więc uniemożlwione było doprowadzenie kory szosowej do należytej grubości; obecnie nie wszystkie zn czczone budowle (mosty, przepusty, groble budynki i t. p.) na tych drogach są odbudowane i w wielu miejscach na jezdni dróg bitych dotychczas są odcinki dylowane zbudowane przez okupantów.

Z tejże przyczyny, t. j. z braku kredytów. nie jesteśmy w stanie odbudować w najbliższej przyszłości na drogach gruntowych wszystkich (szczególniej wielkich) mostów i doprowadzić jezdnię tych dróg do porządku przez usunięcie pozostałych na tych drogach schronów, okopów, drutu kolczastego i zawodnienia.

Co się tyczy zaś dróg samorządowych. to tam sytuacja jest jeszcze gorsza z braku funduszów samorządowych i zbyt małej zapomogi ze strony Państwa.

W roku 1921, który był faktycznie pierwszym rokiem istnienia w Brześciu Poleskiej Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych, nie mogło być mowy o dokonaniu jakichkolwiek większych robót drogowo-mostowych, gdyż Dyrekcja wówczas dopiero przystępowała do organizacji Zarządów Drogowych i nie posiadała jeszcze dokładnych danych o rzeczywistym stanie dróg i mostów. Wobec tego działalność Oddziału Drogowego Dyrekcji z konieczności ograniczyła się w tym roku przeprowadzeniem opisu dróg i mostów w celu ustalenia programu i kolejności robót, oraz organizacją służby drogowej i drobnemi robotami około naprawy dróg bitych i najbardziej uszkodzonych mostów.

Rzeka, która mogłaby być żeglowną.

W następnym 1922 roku już odbudowano kosztem 161,535 złotych 6 mostów całkowicie i rozpoczęto budowę 8-iu mostów ponad 20 m.b. Oprócz tego wydatkowano 241,020 zł. na konserwację dróg i mostów, oraz 5555 zł. na zakup kamienia dla budowy drogi państwowej: „Kobyń — Pińsk".

W roku 1923-im kosztem 200.378 zł. odbudowano większych mostów (ponad 20 m. b.) wraz z dojazdami 12 całkowicie i 11-tu budowę rozpoczęto. Dostarczono materjałów kamiennych do konserwacji dróg państwowych około 12.000 m³, odbudowano 2381 m² mniejszych mostów, naprawiono 112 szt. mniejszych mostów na drogach państwowych, oraz dostarczono

1035 m^3, materjałów kamiennych do konserwacji dróg samorządowych, odbudowano 828 m^2 mniejszych mostów i naprawiono 133 szt. mniejszych mostów na tychże drogach, na co wydano ogółem 356.059 złotych i na budowę drogi państwowej „Kobryń - Pińsk“ wydano 78.000 zł.

W 1924 roku odbudowano na drogach państwowych 18 większych mostów (wraz z dojazdami), ogółem za sumę 405.850 zł. i udzielono dotacji samorządom na budowę większych mostów na drogach samorządowych 81.050 zł.

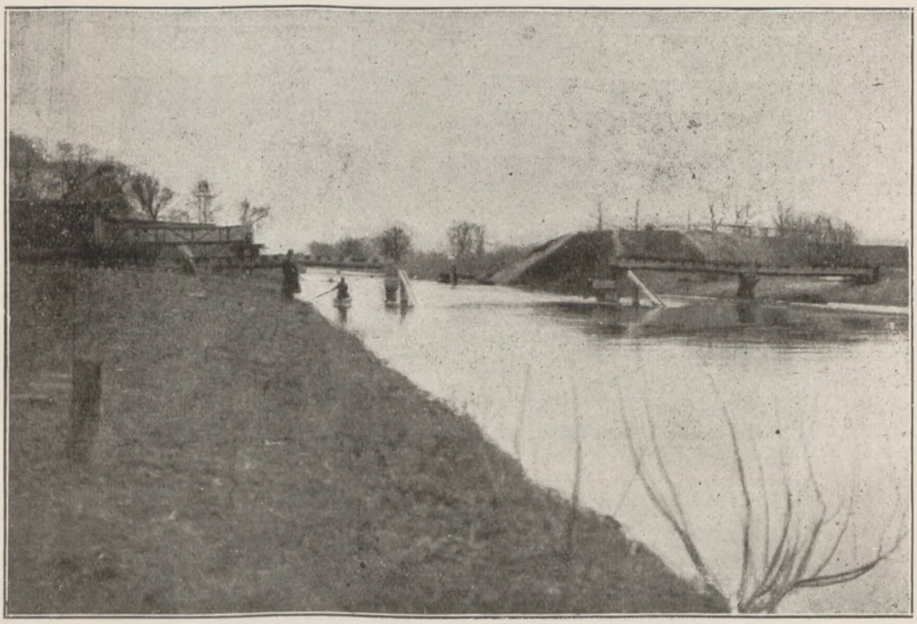
Dostarczono w 1924 r. około 9300 $m,^3$ materjałów kamiennych dla naprawy dróg bitych państwowych, naprawiono 195 mniejszych mostów na tychże drogach i uporządkowano 174 km. toru i rowów przydrożnych: odbudowano 6,133 $m.^2$ mniejszych mostów na drogach państwowych, przebudowano około 16 km. powłoki drogowej, wybudowano 5 budynków 8 koszarek dla służby drogowej (4 dwumieszkaniowe i 4 jednomieszkaniowe), odbudowano i zbudowano 76 mniejszych mostów ogólnej długości 286 m. b., zbudowano 4 km. drogi gruntowej sposobem amerykańskim i wykonano różne inne drobniejsze roboty; ogółem na roboty konserwacyjne wydatkowano 807,000zł.

W tymże roku przez Dyrekcję były zorganizowane kursy techniczne dla wszystkich drogomistrzów Województwa tut.

Oprócz tego wydano dotacji Samorządom na budowę większych mostów 172.000 zł. i na roboty konserwacyjne 138.000 zł.

Utrzymanie dróg i mostów oraz doprowadzenie do stanu normalnego dróg bitych.

Dla doprowadzenia do stanu normalnego grubości kory szosowej i odwodnienia na istniejących drogach bitych państwowych zachodzi potrzeba odnowić lub

Kanał Królewski w dzisiejszym stanie.

drogowych i wykonano różne inne roboty, na co ogółem wydatkowano 776.348 zł., oprócz tego na drogi samorządowe wydano Sejmikom zapomogi na roboty konserwacyjne 96.533 zł., i Sejmiki dostarczyły 2932 $m.^3$ materjałów kamiennych do naprawy wymienionych dróg, naprawiły mniejszych mostków 61 szt., uporządkowały toru i rowów przydrożnych 115,5 km., przebrukowały 1503,6 $m.^2$ bruku i wykonały inne drobniejsze roboty.

Na budowę drogi państwowej „Kobryń-Pińsk“ wydatkowano w r. 1924-ym 119.885 zł.; została ukończona budowa 3-ch klm. drogi oraz przyszykowano kamienie i wykonano roboty ziemne do odbudowy drogi na 4-m klm.

W roku 1925-ym ma być odbudowanych 30 większych mostów (z nich 25 do 15 listopada już ukończono) za sumę 820.000 zł., dostarczono 10.006 $m.^3$ materjałów kamiennych do naprawy dróg bitych państwowych, zbudowano gruntownie przebudować połowę ogólnej długości dróg bitych, czyli 300 klm. Licząc przeciętnie koszt gruntownej naprawy lub przebudowy 1 klm. drogi bitej na 11.000 zł. (330 $m.^3$ szabru po 32,5 zł. wraz z uwałowaniem za metr = 10,725 zł. i drobne roboty około 275 zł. na 1 klm. czyli okrągło 11.000 zł.) wyniesie 300 × 11.000 = 3.300.000 zł.

Doprowadzenie do stanu normalnego połowy, czyli 79 klm. dróg bitych samorządowych wymagać będzie 78×8000 zł.=620.000 zł. Policzono tu koszt naprawy 1 klm. drogi na 8.000 zł. ze względu na znacznie mniejszy ruch większej części dróg bitych samorządowych, a więc i mniejszy stopień ich zużywania się.

Powyższe roboty należałoby wykonać co najwyżej w ciągu 10-ciu lat, a wtedy byłby potrzebny roczny kredyt w wysokości 330.000 zł. na drogi państwowe i 62.000 zł. na drogi samorządowe; z tej ostatniej sumy Rząd miałby dać

tytułem dotacji Samorządom około 18.000 zł. rocznie.

Nie dość jednak przyprowadzić istniejącą sieć dróg bitych do porządku. Aby była ona w stanie dobrym należy ją stale i systematyczne utrzymywać; ciągłość utrzymania jest tu warunkiem niezbędnym dla dobrej gospodarki. Koszt utrzymania 1 klm. drogi bitej wynosi przeciętnie nie mniej 2.200 zł. rocznie, t.j. koszt roczny utrzymania dróg bitych w Województwie wyniesie dla dróg państwowych 600×2200 . . 1.320.000 zł.

Koszt utrzymania dróg gruntowych państwowych z mostami 1135×800 = 908 000 zł.

Ulepszenie jezdni dróg gatunkowych.

Przeciętny koszt doprowadzenia jezdni gruntowej do porządku (urządzenie prawidłowego systemu odwodnienia i wzmocnienie miejscami jezdni) na długości 1 klm. drogi stanowi (nie licząc mostów) 4000 zł. Ogólna zatem suma wydatków na całą sieć dróg gruntowych państwowych wyniesie 1135×4000=4.540.000 złot. i na sieć dróg gruntowych samorządowych 2485×4000 = 9.940.000 zł.

Roboty powyższe należałoby wykonać w ciągu 20-tu lat i wtedy roczny kredyt dla dróg państwowych miałby stanowić kwotę 227.000 zł. i dla dróg samorządowych 497.000 zł. (każdy Sejmik Powiatowy musiałby wyasygnować na ten cel przeciętnie około 50.000 zł. rocznie.

Budowa mostu.

Otwarcie mostu (na Bugu pod twierdzą brzeską).

Przyjmując koszt utrzymania 1 klm. dróg bitych samorządowych na 1400 zł. i dróg gruntowych z mostami na 500 zł. potrzebne będą sumy: (1400×56)+(500×2485)=1 462.000.

Pomoc Rządu dla dróg samorządowych miałaby wynosić 20% t.j. wydatek roczny Rządu na urzymanie dróg samorządowych powinien wynosić ok. 440.000 złot.

W interesie ludności jest mieć dobre drogi a te roboty drogowe jak może żadne inne, mogą najprędzej i najwięcej przynieść dla ludności korzyści materjalnej, z ogromnym procentem pokrywającym poczynione wydatki.

Wykonywując wskazane wyżej roboty na drogach gruntowych w ten sposób, żeby wszystkie roboty do budowy szosy, oprócz nawierzchni kamiennej, były przytem ukończone, posuwamy się temsamem daleko w kierunku budowy szosy; stosując przytem profil poprzeczny drogi wypukły i ujednostajniając rodzaje nawierzchni gruntowej, ulepszamy drogę tak znacznie, że przez większą część roku droga ta będzie mało różniła się od zwykłej szosy (współczynnik oporu na tej drodze przynajmniej dwa razy mniejszy, niż na drodze nieulepszonej). Ulepszając tak drogę gruntową społeczeństwo w ciągu lat 10-ciu nietylko wróci sobie włożony kapitał, na budowę i utrzymanie drogi (oprócz mostów), ale i zyska, w formie co prawda ukrytej, jeszcze przynajmniej około 700%.

Przekonać się o tem możemy na następującym przykładzie: przypuśćmy, że wybudowana została droga gruntowa na długości 25 klm. Ruch na tej drodze przeciętnie i stale wynosi około 200-tu furmanek dziennie, z których 150 przechodzi z ładunkiem. Koszt budowy drogi gruntowej (nie licząc mostów, bo mosty na każdej drodze muszą być budowane) wynosi 25×4000=100.000 zł., a utrzymanie tej drogi w ciągu 10 lat kosztowałoby 10×25×550=112.500 zł., ogólny koszt zatem wynosi 212.500 złotych; oszczędność zaś jaka powstałaby ze zmniejszenia o połowę (dzięki małemu współczynnikowi oporu) ilości furmanek dla przewozu tegoż ładunku, to jest ze 150 ciu do 75-ciu furmanek dziennie nawet w wypadku, jeżeli droga ta jest dobrą w ciągu tylko 200 dni w roku (co zawsze będzie), wyniosłaby, przy koszcie dniówki i furmanki 12 zł., sumę 12×75=180,000 zł. w pierwszym roku, a w ciągu 10 lat sumę 1,800,000 zł.

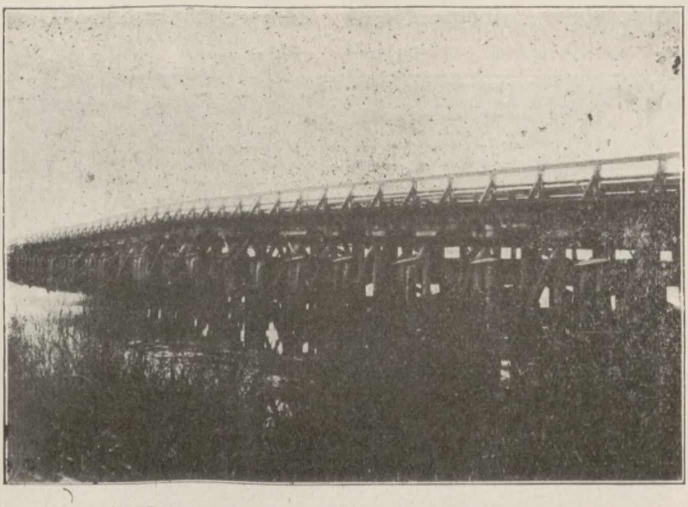
Przebudowa mostów prowizorycznych na stałe.

Nie mniej ważnem zadaniem gospodarki drogowej jest stopniowa przebudowa na drogach kołowych mostów prowizorycznych drewnianych na mosty stałe żelazne, kamienne, betonowe lub żelazno-betonowe.

Na całej sieci dróg państwowych, stanowiącej 1736 km., trzeba przebudować większych i mniejszych mostów w przybliżeniu 28.000 m.b. a na 2642 km. dróg samorządowych, wojewódzkich i powiatowych trzeba przebudować większych i mniejszych mostów około 40.000 m. b. Koszt przebudowy wszystkich mostów, licząc po 2400 zł. 1 m. b. mostu na drogach państwowych (mosty I-szej klasy) i 1800 zł. na drogach samorządowych (mosty II klasy) wyniesie: na drogach państwowych 28000 x 2400=67.200.000 złotych i na drogach samorządowych 40.000 × 1800=72.000.000 złotych.

Przebudowa mostów prowizoryczych na stałe na drogach państwowych winnaby być dokonana całkowicie w ciągu lat 30-tu, co wymagałoby rocznego kredytu w wysokości 2.260 000 zł., na drogach zaś samorządowych winnaby być przebudowa, chociażby połowy ogólnej długości mostów, uskuteczniona w ciągu lat 40 tu, co wymagałoby rocznego kredytu 900.000 złotych.

Z sumy 900.000 zł. pomoc rządowa wynosiłaby sumę 300.000 złotych.

Most na Turji pod Buzakami.

Rozbudowa sieci dróg

Przechodząc do kwestji budowy dróg bitych należy zaznaczyć, że kolejność budowy sieci tych dróg winna być ustalona w zależności od znaczenia, jakie ma dana droga. W pierwszej kolejce należy odbudować ważniejsze drogi państwowe i jednocześnie (uzupełniając sieć dróg państwowych) te z dróg samorządowych, które również posiadają większe znaczenie.

Rozkładając program budowy wszystkich dróg gruntowych państwowych na 30 lat,

w ciągu pierwszego dziesięciolecia należałoby odbudować następujące drogi państwowe (ogólna ich długość 395 km. i potrzebna suma roczna 1.580.000 złotych):

1) Droga Nr.5 (Kobryń Pińsk) i połączenie ej drogi z szosą Nr. 4 i 4|7, a mianowicie Nr. 4|10 (Pińsk—Iwacewicze) oraz Nr. 5|1 i Nr. 4|9 (Duboje-Uchrynicze Kamień Koszyrski-Ratno) i

2) Odcinek drogi Nr.3|4 (Brześć-Czeremcha).

Równolegle z budową dróg państwowych jako uzupełnienie tej sieci należałoby w pierwszą kolejkęwy budować następujące drogi samorządowe (ogólna długość ich stanowi 246 km.):

1) Droga wojewódzka Czernawczyce Widoml Kamieniec Litewski o długości 42 km. Obecnie projekt budowy tej drogi już został zatwierdzony i Wydział Powiatowy przystąpił do jej budowy.

2) Droga wojewódzka Kossów-Różana (pow. Kossowski) o długości 21 km.; budowa tego odcinka byłaby przedłużeniem szosy. Miasto Kossów--Stacja Kosów, połączyłaby droga Nr. 34 z drogą Nr. 3/15, co jest pożądanem nietylko ze względów lokalnych lecz i Państwowych.

3) Droga wojewódzka Kobryń—Dywin—Niewier—Wielka Głusza—Lubieszów o długości około 103 km. (39 km. w pow. Kobryńskim, 45 w pow.Kamień Koszyrskim i 19 klm. w pow. Pińskim.)

4) Droga Wielka Głusza—Kamień Koszyrski (pow. Kamień Koszyrski) o długości około 22 klm.

5) Droga Wojewódzka Drohiczyn—Popina—Niewier o długości około 46 km. (w pow. Drohiczyńskim 25 km., w pow. Kamień Koszyrskim 21 klm.).

Drogi wymienione w pozycjach 3, 4 i 5 związałyby trzy punkty administracyjne (Kobryń Drohiczyn, Kamień Koszyrski) pomiędzy sobą i przyczyniłyby się do rozwoju gospodarczego i kulturalnego obecnie głuchej miejscowości. jak to i wskazuje nazwa skrzyżowania tych dróg „Wielka Głusza".

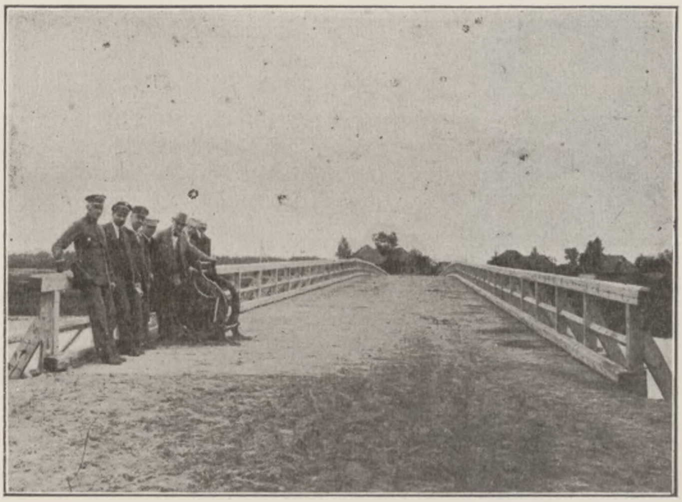
6) Droga wojewódzka Pińsk-Łunino o długości 45 km., (z tego 35 km. w pow. Pińskim i 10 km. w pow. Łuninieckim (łącząca dwa ważne punkty administracyjne Pińsk—Łuniniec droga ta ma i strategicne znaczenie.

Wymienione drogi należą do kategorji dróg wojewódzkich; zestawienie ogólne z podziałem na powiaty przedstawia się następująco:

1) Brzeski pow. 42 km., 2) Kobryński 39 km. 3) Kossowski 22 km. 4) Drohiczyński 25 km., 5) Łuniniecki 11 km., 6) Piński 19 km., i 7) Kamień Koszyrski 88 km.

Drogi te należy budować jednocześnie z drogami państwowemi w ciągu 10 lat, czyli rocznie po 24,6 km. O ile drogi gruntowe uprzednio będą doprowadzone do porządku, to koszt budowy stanowić będzie tylko koszt ułożenia na doprowadzonej do porządku drodze gruntowej kamiennej nawierzchni, przeto koszt budowy 1 klm. drogi wyniesie przeciętnie 34.000 zł.

Ogólny koszt roczny na budowę dróg bitych samorządowych wyniesie okrągło 24,6×34000=836.000 zł.

Most na rz. Turji.

Przytoczone wyżej obliczenia przybliżonej wysokości rocznych budżetów na roboty drogowe w Województwie Poleskiem, jakieby należało przeprowadzić, mając na celu nie tylko normalne utrzymanie (konserwację) ale i uporządkowanie (ulepszenie) istniejącej sieci dróg w ciągu 10 lat oraz przebudowę wszystkich dróg na szosy i mostów prowizorycznych na stałe w ciągu 30--40 lat, dają ogółem koszt 6.605.000zł.

Obecny jednak stan finansowy Państwa nie zezwala na znaczniejsze zwiększenie wydatków i wobec tego wykonanie nakreślonego wyżej planu robót drogowych z konieczności ulegnie zwłoce. Przedewszystkiem musimy należycie drogi i mosty utrzymywać (konserwować) i kredytów na ten cel możliwie nie zmniejszać; budowę zaś dróg i mostów stałych w obecnych czasach należy uskuteczniać tylko w razie konieczności i wyrachowania, mając na uwadze korzyści, jakie ludność będzie miała z wykonanych robót.

Inż. Franciszek Księżopolski.

ZARYS DZIEJÓW MIASTA BRZEŚCIA.

Jedno z najstarszych miast Polski, Brześć Litewski, dzisiaj zwane Brześciem n.Bugiem, ma historję bogatą bardzo i ważną nawet dla całej Rzeczypospolitej. Na sejmach tu odprawianych obradowano nad sprawami Państwa, zawierano traktaty i unje decydujące o całej wschodniej Europie. Wspomnijmy przecież tylko zjazd Władysława Jagiełły z Witoldem i sułtanem Saladynem w 1409 r., obrady Kazimierza Jagiellończyka, najchętniej w Brześciu odbywane, unję Lubelską w 1569 r., w Brześciu podpisaną, unję Brzeską w 1595 r. i wreszcie pokój Brzeski 1918 r.

Bogaty materjał dziejowy spróbujemy podzielić i w ramy pewne ująć.

Pierwszy okres dziejów Brześcia n.Bugiem obejmie zatem czasy pierwszych wieków istnienia Brześcia do r. 1316 t.j. do przejścia Brześcia pod władzę Litwy; drugi, to Brześć pod panowaniem Litewskiem — i na dwa etapy on się rozpada: na czas do r. 1441 t. j. do śmierci księcia Zygmunta Kiejstutowicza, i drugi, do r. 1569 t. j. do czasu ustanowienia Województwa Brzeskiego.

W r. 1569 rozpoczyna Brześć erę istnienia swego jako stolica Województwa Poleskiego i kończy ją w roku 1793.

Następne czasy zatytułować nam przyjdzie — „Brześć pod panowaniem rosyjskiem, 1793-1915“, i „Niemcy w Brześciu, 1915-1918“.

O 230 klm. od Warszawy leżące miasto Brześć n.Bug, rozłożone nad ujściem Muchawca do Bugu, znane nam już jest w X wieku, jako miejsce warowne. W jego okolicach gdzieś przypadały granice plemion Bużan i Jadźwingów. Od wschodu w te strony sięgali polescy Derewlanie. Walki o tutejsze kraje w latach 1003-1068 zarysowały przewagę z jednej strony książąt Połockich, z drugiej Kijowskich. Początkowo zwyciężył w nich Wiesław Połocki, Izasław jednak Kijowski udał się o ratunek do teścia swego Bolesława Chrobrego. Ten pobił Wiesława w okolicach Brześcia i oddał Brześć Izasławowi. W roku jednak 1042 wielki książę Kijowski zagarnął księstwo Brzeskie pod swoje panowania. Dla Polski odzyskał je znowu Bolesław Śmiały.

W roku 1095 oderwana notatka kronikarska Nestora wspomina o wyprawie wojennej na którą chodzili razem Brześcianie i Pińszczanie.

W roku 1137 najazd Tatarów sięga aż pod Brześć. Władają nim potem książęta Turowsko-Pińscy na przemianę z książętami Włodzimierskimi. Aż w roku 1182 pod dwunastodniowem oblężeniu zdobywa Brześć władca Polski Kazimierz Sprawiedliwy i buduje tu nowy zamek. Kazimierz trzy księstwa: Halickie, Włodzimierskie i Brzeskie zhołdował dla Polski i oddał je kuzynowi swemu księciu Romanowi. Roman bunt podniósł przeciwko Polsce i zginął pod Zawichostem w r. 1205. Następni władcy Polscy księstw tych w rękach swych nie utrzymali, władał niemi Daniel Halicki, który się nawet na króla koronował. Księstwo Brzeskie oddał on w lenno w r. 1220 Włodzimierzowi księciu Pińskiemu. Włodzimierz w tymże roku zadaje ciężką klęskę Litwinom wracającym przez jego dzierżawy z wyprawy na Polskę.

Coraz silniejsze napady Tatarskie zmuszają książąt Poleskich do szukania oparcia o Litwę. Zyskuje więc na Polesiu wpływy Mendog około roku 1238. Jakieś większe walki z Tatarami musiały zniszczyć Brześć w drugiej połowie XIII wieku, bo w roku 1275 mamy wiadomość, że odbudowuje go Włodzimierz Filozof. W r. 1289 Mścisław Daniłowicz książe Włodzimierski i Łucki nakłada na Brześć daninę.

W latach 1316 — 1320 wreszcie zajmuje Polesie wielki zdobywca Litewski Giedymin. Zimuje w Brześciu w r. 1319 — 1320, i stąd rozpościera dalsze zabory na wschód i południe. Goszczą w Brześciu i synowie jego Olgierd i Kiejstut. Cała ta wschodnia część Państwa Giedyminowego przez lat około 100 należy do, jeżeli nie stałego władania, to wpływów Kiejstuta i synów jego Witolda i Zygmunta.

Po śmierci Gedymina o kraje wschodnie, zaczyna się zwykła w takich wypadkach walka między sąsiadami i spadkobiercami. O Wołyń, ziemie Czerwonoruskie i Polesie walczą Kazimierz Wielki, król Polski, Ludwik król Węgierski, Lubart, Olgierd, Kiejstut, Narymunt, książęta Litewscy, oprócz mniejszych książąt, wśród których najwybitniejszą rolę odgrywają 3-ej książęta o tymsamym imieniu: Jerzy, którzy właśnie szczególnie po śmierci Kazimierza Wielkiego gmatwają dzieje Wołyńsko-Poleskie i z powodu których trudno oznaczyć w owych czasach przynależność Brześcia. Są to Jerzy Narymutowicz Jerzy Korjatowicz i Jerzy Bełzki, syn Daniela,

W każdym razie Wołyń i księstwo Brzeskie zajął około r. 1349 Kazimierz Wielki. Wojna nawet w tych czasach wybuchła dwuletnia między Polską i Litwą. Olgierd Brześć zajął w r. 1350 — 1352. Po przeprowadzonych układach Brześć przypadł Litwie w r. 1356 i otrzymał go Kiejstut. Jego też syn Witold-Aleksander stale się pisze w XIV wieku księciem Brzeskim. W następnych latach mieszają się w te walki nawet i Krzyżacy, i w roku 1379 wplatamy w dzieje Brześcia Teodoryka Elnera, komtura z Balgi.

Władysław Jagiełło, król Polski w r. 1387 odbiera w Łucku hołd od licznych książąt ziem wschodnich. Między innymi składają mu go i Aleksander-Witold pan na Brześciu, Wasyl na Pińsku, Teodor na Włodzimierzu, Szymon na Stepaniu, Jerzy na Słucku, Jerzy na Bełzie i wielu innych. W tym roku zatem Brześć należy do Witolda. W dwa lata później odbiera mu jednak ten Brześć Jagiełło po 10-dniowem oblężeniu zdobywszy zamek, osadza go załogą Polską pod dowództwem Hincza z Rogowa. W r. 1390 w Krakowie podpisuje Władysław Jagiełło przywileje magdeburskie dla miasta Brześcia.

Wraca jednak później Brześć do Witolda i w r. 1397 lub 1400 Witold „z Bożej łaski" książę Brzeski i Grodzieński wydaje w Brześciu przywilej dla kościoła w którym wspomina o donacji dla tegoż kościoła, uczynionej przez żonę jego Oprassię (Eupraksję). (Dokument to zresztą wątpliwej autentyczności). Władysław Jagiełło jeszcze zapewne fundował w Brześciu kościół rzymsko-katolicki, a Witold funduje kościół i klasztor Augustyjanów. Już wtedy istnieje w Brześciu cerkiew ruska św. Mikołaja. W r. 1408 Witołd potwierdza przywileje Jagiełły i wciela do miasta wieś Kozłowicze. Z r. 1412 mamy przywilej Witolda dla kościoła farnego św. Krzyża. W dokumentach tych wymienioną też mamy rzekę Ryłę i ulicę Moczuską.

W r. 1409 odbywa się w Brześciu narada, poprzedzająca wojnę z Krzyżakami, w której biorą udział Władysław Jagiełło, wielki książe Witold i Saladyn, sułtan Kipczacki.

Dużą rolę odgrywa Brześć znowu po śmierci Witolda (r. 1430), jako jedna z ważnych twierdz, w walkach między Zygmuntem Kiejstutowiczem, a Swidrygiełłą. Księciem Brzeskim jest wtedy właśnie Zygmunt, a po stronie Świdrygiełły staje najbliższy sąsiad Brześcia, książe Piński Aleksander Nos, który razem z księciem Fedkiem, Starostą Podolskim pali Brześć w r. 1433 i oblega napróżno zamek, oswobodzony przez odsiecz książąt Mazowieckich,

W r. 1437 datuje w Brześciu książę Michał syn Zygmunta Kiejstutowicza przywilej, nadający Stanisławowi i Mikołajowi dobra dziedziczne Rogowo.

Książę Zygmunt Kiejstutowicz umarł w 1440 r. Wielkie księstwo Litewskie i ziemie niedziedziczne przypaść miały królewiczowi Kazimierzowi Jagiellończykowi. Książę Michał, syn Zygmunta, jednak zbuntował się, i chociaż sam złożył wreszcie hołd Kazimierzowi, to jednak stronnicy jego zamków opuścić nie chcieli. Takim właśnie był Starosta Brzeski, Nacz. Jeszcze jednak w r. 1440 Sejm w Brześciu obwołał wielkim księciem Litewskim Kazimierza Jagiellończyka.

Jako dowód trudności z jakiemi trzeba walczyć przy ustalaniu pochodzenia i istnienia członków rodzin książęcych, przytoczyć można że w tym samym roku (1440) żyje jakiś Mitko syn Symeona, księcia Brzeskiego, których to obu książąt niewiadomo zupełnie gdzie zaliczyć.

Wspomnieliśmy już o kilku naradach odbytych w Brześciu, i zjazdach, nawet i Sejmach. Położenie Brześcia n.B. pograniczne między ziemiami Polskiemi, Litewskiemi i Ruskiemi usprawiedliwiało dogodnością swą te liczne Sejmy, które szczególnie w epoce Jagiellońskiej Brześć czynią sławnym i przyczyniają się do jego podniesienia.

W r. 1446 odbywa tu Kazimierz naradę w sprawach Wołynia. W r. 1453 Sejm w Brześciu występuje przeciwko Sejmowi koronnemu w Parczowie.

W r. 1500 przypominają się Brześciowi czasy z XIII wieku. Niszczy go mianowicie najazd chana Tatarskiego Mendli-Gireja. Już jednak w 1506 król Aleksander przyjmuje uroczyście chana Kipczackiego Szachmata. W tym samym roku na Sejmie w Brześciu rozpatrywana jest sprawa księcia Michała Glińskiego.

W roku 1511 Zygmunt Pierwszy nadaje nowe przywileje miastu i potwierdza stare. W roku 1513 Sejm w Warszawie uchwalając podatki na wojnę, wyznacza dla Brześcia 50 kóp groszy litewskich i 150 koni. W r. 1518 znowu odbywa się Sejm w Brześciu.

W 1541 r. Starostą Brzeskim jest Feliks Ilinicz, hr. na Mirze i Białej, żonaty z Zofją Radziwiłłówną. Zanotować znowu trzeba Sejm w Brześciu w r. 1544.

W tym czasie Brześć dostaje się pod specjalną opiekę i wpływ książąt Radziwiłłów. Już od r. 1440 książęta ci odgrywają rolę na Sejmach w Brześciu; w r. jednak 1550 Starostą Brzeskim zostaje Mikołaj Czarny Radziwiłł szczególny miasta opiekun i dobrodziej. On to sprowadza do Brześcia drukarza Bernarda Wojewódkę z Krakowa i urządza mu drukarnię z której w r. 1563 wychodzi słynna „Biblja Radziwiłłowska". Okazale wtedy Brześć wyglądał, bo posiadał i ratusz z wieżą i zegarem. Na wieży przebywał trębacz, na którego utrzymanie król Zygmunt August stały podatek wyznaczył w r. 1551. Z 1554 posiadamy opis herbu miasta, którym jest „zamek czyli wieża między zbiegiem 2-ch rzek wzniesiona". Sejm w Brześciu w r. 1566 nadaje szlachcie prawo swobodnego rozporządzania dobrami.

Starosta Radziwiłł umarł w r. 1567.

Następne lata ogromne zmiany przyniosły Rzeczypospolitej całej i dla Brześcia stały się datami największej chwały. Unja Lubelska łącząca koronę z Litwą podpisana została w Brześciu w r. 1569. W 26 lat potem druga Unja religijna wschodu z zachodem na wieki pozostanie już „Unją Brzeską", bo Brześć był głównym terenem obrad w latach 1595-6.

Co do wewnętrznych spraw miasta, to w r. 1583 cyrulik Henryk Peterzohn otwiera pierwszą aptekę, a w r. 1588 ułożone są pierwsze bruki, na które król Zygmunt III, przeznaczył pewne podatki. W 1609 r. sprowadza do Brześcia OO. Jezuitów Lew Sapieha. Oprócz Augustjanów istnieją już wtedy w Brześciu i Bernardyni; w r. 1629 przybywają Bazyljanie.

Unja Lubelska pociągnęła za sobą ogromne zmiany w ustroju Państwa. Co do Brześcia to należał on dotychczas, po utracie samodzielności książęcej (co datować możemy rokiem 1440), do Województwa Trockiego. W r. 1569 zostaje od Trok odłączony i z terenów księstwa Brzeskiego, Kobryńskiego i Pińsko-Turowskiego zostaje utworzone Województwo brzeskie, podzielone na 2 powiaty brzeski i piński. Herbem Województwa jest Pogoń w błękitnej barwie, w czerwonem polu. Sejmiki województwa odbywają się w Brześciu i Pińsku i wybierają 4-ch posłów na Sejm i po 4 ch deputatów na trybunały. Województwo posiada też 2 Starostwa grodowe: Brzeskie i Pińskie. Na czele województwa stoją wojewoda i kasztelan. Pierwszym kasztelanem Brzesko-Litewskim był Jan Hajko. Między wojewodami spotykamy pierwsze nazwiska Rzeczypospolitej i tak w r. 1626 umiera wojewoda Brzeski Jan Tyszkiewicz, po nim zaś wojewodą jest Aleksander Radziwiłł. Kasztelanem w r. 1621 jest Michał ks. Dolski.

Oprócz historycznie ważnych wypadków pochwalić się może Brześć i epilogiem jednej z romantycznych i charakterystycznych dla XVI wieku spraw, mianowicie ślubem Zofji księżniczki Olelkowicz-Słuckiej z Januszem Radziwiłłem w r. 1600. Ślub ten ostatniej dziedziczki możnego rodu, zakończył prawdziwą wojnę między Radziwiłłami, a Chodkiewiczami o jej rękę. Wniosła ona w dom Radziwiłłów ogromne dobra, do dzisiaj do nich należące.

W r. 1614 trzy Komisje ustanowione dla zapłacenia wojsku żołdu, urzędują; jedna we Lwowie, druga w Brześciu n. B., trzecia w Bydgoszczy.

W r. 1650 następuje nowe rozgraniczenie województw: Brzeskiego, Lubelskiego i Podlaskiego. Istnieją wtedy w Brześciu klasztory: Augustjanów, Bernardynów. SS. Bernardynek, Bazyljanów, Brygidek, Dominikanów, Jezuitów, Trynitarzy, jeden kościół Kalwiński, i trzy cerkwie Unickie.

Burza kozacka ominęła Brześć na szczęście, za to wojny szwedzkie wpisują się w historję Brześcia.

W r. 1653 dnia 24 marca odbywa się w Brześciu Sejm Rzeczypospolitej pod laską Krzysztofa Paca, chorążego Litewskiego.

W r. 1656 stoczyły Wojska Polskie pod Brześciem bitwę ze Szwedami, a w rok później Karol Gustaw wraz z księciem Siedmiogrodzkim Rakoczym pustoszą Brześć. W tym czasie zwołuje też król Jan Kazimierz do Brześcia naradę nad położeniem Rzeczypospolitej. Pamiątką tych czasów pozostała książka pisarza wojskowego Puffendorfa a pod tytułem „De Rebus Gestis Caroli Gustawi", gdzie znajduje się też plan Brześcia. Jeszcze jedną bitwę, tym razem z Rosjanami, stoczyły Wojska Polskie pod Brześciem. Dowodzili w niej Polakami: Stefan Czarniecki, Paweł Sapjeha i Michał Radziwiłł, Rosjanami książę Urussow. Zniszczonemu Brześciowi nowe przywileje nadaje Jan Kazimierz w r. 1661. Szybko się Brześć odbudowuje i w r. 1666 odbywa się Sejmik w Brześciu. W drugiej połowie XVII wieku przybywa nowy klasztor SS. Franciszkanek (1659).

W roku 1690 na Sejmiku posłami zostają Karol Stanisław Radziwiłł i Ludwik Pociej, podkomorzy Brzeski.

Z końcem XVI wieku zwrócić nam uwagę trzeba jeszcze na ustanowienie i rozgraniczenie dóbr królewskich t. zw. ekonomji. Od roku 1589 istniały w powiecie Brzeskim odrębne ekonomje królewskie: Brzeska i Kobryńska połączone w jedną całość w r. 1712.

Warto byłoby spróbować ułożyć listę dostojników Województwa Brzesko-Litewskiego.

Do wymienionych już nazwisk z XVI i XVII, Ilinicza i Tęczyńskiego, Jana Hajki, Dolskiego,—i Pocieja—Tyszkiewiczów, Radziwiłłów i Sapiehów dodać możemy kilka generacji książąt Szujskich. I tak w XVII wieku chorążym Brzeskim był Jan Aleksander Szujski, po nim chorążostwo odziedziczył syn Władysław, który umarł w 1671 r. drugi syn Jana Aleksandra, Franciszek Szujski, był podstolim Brzeskim, trzeci Konstanty, w r. 1674 pisarz ziemski i poseł Brzeski, potem chorąży, przeszedł później na pisarstwo wielkiego księstwa Litewskiego. Syn jego Dominik był chorążym i posłem Brzeskim w r. 1703. Jerzy Konstanty Szujski był cześnikiem, umarł w r. 1694. Był jeszcze i podstoli Brzeski, Krzysztof Szujski. Z końcem XVII wieku był wojewodą Brzeskim Brzozowski, z jego córką ożenił się Konstanty Szujski, później był wojewodą Brzeskim Sapieha (przed r. 1713), w r. 1715 wojewodą Brzeskim jest Potulicki.

Zajmijmy się teraz jeszcze ostatnim dziesiątkiem lat XVII wieku. W r. 1683 i 1696 zostają zerwane 2 sejmiki brzeskie. W tych też czasach zaburzyła kraj wojna Sapiehów z Ogińskimi.

Pod Brześciem właśnie chorąży lit. Ogiński, chor. Żmudzki Zaranek, wojewoda witebski Kryszpin i Pociej założyli obóz skonfederowanych przeciwko Sapiehom. Hetman wlk. Kazimierz Sapieha chciał zdobywać Brześć. Godzić zwaśnionych usiłował Karol Stanisław Radziwiłł. U Dominikanów odbywały się konferencje Radziwiłła z Ogińskim. Nastała też chwilowa, pozorna, zgoda.

W r. 1697 sejmik brzeski zerwali Pociej i Sadowski, pisarz brzeski. W tymże roku stolnikiem brzeskim był Machwic.

W r. 1698 dnia 22 listopada ma zaszczyt miasto gościć u siebie króla Augusta II. Sympatje Brześcia dla dynastji Saskiej objawiły się szczególnie w r. 1705, gdyż w czerwcu tegoż roku odbył się w Brześciu zjazd, na którym podpisano manifest przeciwko Sejmowi w War-

szawie, obradującemu przy królu Stanisławie Leszczyńskim.

W r. 1710 odbył się w Brześciu z końcem stycznia Sejm prowincjonalny Litewski pod laską marszałka litewskiego Wołłowicza. Posłowie do Warszawy zostali wybrani Wołłowicz i Godebski, chorąży piński.

Najazd Karola XII króla szwedzkiego na Polskę odbił się szerokiem echem na Polesłu. Tu staczał Karol XII zacięte walki ze stronnikami Sasów, i doszedł aż do Pińska, gdzie spalił pałac książąt Wiśniowieckich. Brześć n.B. zajął w r. 1706 generał szwedzki Meyerfeld.

W połowie XVIII wieku rządzi temi stronami, a właściwie ekonomją Brzesko-Kobryńską, Jerzy Fleming, podskarbi Litewski.

W czasie konfederacji barskiej zajmują gród Brzeski Puławscy w r. 1769. Drugi rozbiór Polski oddał Polesie w ręce Rosji, i jeszcze tylko w r. 1794. 19 września, stoczy pod Brześciem nieszczęśliwą bitwę z generałem Suworowem, generał Sierakowski, — a potem na lat 121 zapanuje na tych stronach „Biały Car“ petersburski.

Zakończyć nam jednak ten okres przyjdzie wspomnieniami, które ostatnie lata Rzeczypospolitej Królewskiej opromieniają świetnym blaskiem. Będą to wspomnienia działalności Komisji Edukacyjnej. W Brześciu Litewskim istniała szkoła parafialna założona przez Adama Czartoryskiego, nad którą nadzór mieli OO. Bazyljanie. Miasto składało rocznie na dyrektora 400 złp. W r. 1782 wizytował szkołę ks. Franciszek Bieńkowski. Delegaci Magistratu dziękowali Komisji Edukacyjnej za względy dla ich dzieci. W r.1785 do szkoły tej uczęszczało 22 uczniów, których egzamin wypadł zupełnie dobrze. Następne wizytacje w latach 1785 do 1791 dały zadalniające wyniki. W r. 1786 uczniów było 24, w r. 1788—49, w r.1791—20.

W okresie niewoli rosyjskiej główną osobą na ziemiach dawnego Województwa Brzeskiego był jenerał Suworow, obdarzony w tych stronach ogromnemi donacjami. Po powstaniu w r. 1830—31 car Mikołaj I. postanowił założyć na miejscu Brześcia twierdzę, to też całkiem poprostu przesunął miasto całe o kilka kilometrów tak, że dzisiejszy Brześć nie stoi wcale na miejscu starego Brześcia. Liczne ślady starego Brześcia jak kościoły, klasztory i t.p. dadzą się odnaleść w budynkach twierdzy wzniesionej przez Mikołaja I. W twierdzy tej służyli i kształcili się wojskowo Romuald Trraugutt, dyktator powstania styczniowego i Jarosław Dąbrowski znany rewolucjonista.

Takie więc będą w ogólnym zarysie dzieje m. Brześcia n|B. zamknięte w czterech rozdziałach, o których wspominaliśmy na początku, 1) Pierwsze wieki istnienia m. Brześcia n|Bugiem 2). Brześć pod panowaniem Litewskiem. 3) Województwo Brzesko-Litewskie. 4). Brześć pod panowaniem rosyjskiem.

Roman Horoszkiewicz.

NA GRUZACH PRZESZŁOŚCI
(RÓŻANA i KAMIENIEC LITEWSKI).

Jak każdy zakątek naszej Ojczyzny, bogatej we wspomnienia historyczne świadczące, że wielowiekowy jest poza nami dorobek pracy kulturalnej, posiada i Polesie mnóstwo miejscowości, które zapisały się na niejednej karcie naszych dziejów— i które szczycą się niejedną, nieraz już zębem czasu mocno nadszczerbioną, pamiątką przeszłości. Jest tych miejscowości na Polesiu bardzo wiele, a historja ich, przyznać trzeba, ulegając przeważnie zapomnieniu, przetwarza się w dziwaczną nieraz legendę... Jeżeli możliwem jest, tam, gdzie idzie o niedawną przeszłość, że nieustalonem wydaje się być miejsce urodzenia Tad. Kościuszki (Mereczowszczyzna-Siechnowicze), to cóż dziwnego, gdy około dominującej nad okolicą wieży Kamieńca Litewskiego oplata się zgoła niehistoryczne podanie.

Dziś, gdy na Polesiu poważniejsza bibljoteka stała się rzadkością, gdy nawet nie tak dawne wydania dzieł historycznych zamieniły się w białe kruki, a jedynem dziełem mogącem dać wiadomości o tym kraju — jest szacowny choć niestety przestarzały, prawie półwieku sobie liczący „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich", — sądzę, że będzie rzeczą pożyteczną... przypomnieć nieco o dziejach naszych miejscowości historycznych oraz ich pamiątkach... na tem miejscu, nim będzie możliwem, w szerszych rozmiarach wydanie opisu całego Polesia.

* * *

Wśród wielu pamiątkowych miejscowości Polesia nienajostatniejsze miejsce przypada chyba Różanie, o której warto wspomnieć nie dlatego, żeby była najstarszą, albo z jakichkolwiek względów najprzedniejszą wśród miast Polesia... O! nie, mała jest, skromna i brudna, ale posiada tak wspaniałe ruiny pałacu sapieżyńskiego z czasów panowania u nas wpływów francuskich, że za te jedne, do najstarszych na Polesiu należące, ruiny warto odświeżyć i przypomnieć dzieje miasteczka, leżącego nad rzeczkami Zelwianką i Różanką w powiecie kossowskim.

Nazwa Różany występuje dość późno, bo po raz pierwszy w wieku XVI z okazji pobytu tu Zygmunta I. podejmowanego wspaniale przez Jana Sapiehę, wojewodę poleskiego.

Był tu już wówczas, w miejscu dzisiejszych ruin pałacowych okazały, a pewnie i obronny, bo na wzgórzu, okolony rzekami, zamek Sapiehów... Że zaś ani zamek, ani miasteczko nie powstały z dnia na dzień, że magnacka, ba nawet królewięca rezydencja, boć Sapiehowie owych czasów do najważniejszych liczą się rodów, nie wyrosła z dnia na dzień — więc śmiało przyjąć za pewnik można, zważywszy dość obronne i dla sadyby ludzkiej z wszechmiar dogodne położenie, iż Różana początkami swego istnienia wkracza w wiek XIV, a może i dalej.

W wiek niecały później, *anno* 1617 zaroiły się znów mury różańskiego pałacu nie od królewskiej wprawdzie, ale królewiczowskiej, królewicza Władysława, tytularnego cara Rusi— gościny... Szło wojsko, szedł dwór królewicza, szło wszystko choć ochoty pełne to i utrudzone, jako że sierpień bywa w Polsce upalny...

A szedł z królewiczem, idącym po carską koronę, należną mu od zwycięstwa pod Kłuszynem (1610) sam przecie kwiat polskiej młodzieży... do którego dołączyły się hufce zaciągnione przez kanclerza wielkiego Litewskiego Lwa Sapiehę, właśnie w on czas komisarza od sejmu królewiczowi przydanego...

Gościł tedy pan kanclerz królewicza i wojsko jego przez dwa dni hojnie, z przepychem odpowiadającym wielkości rodu, poczem wyruszyły wojska na wyprawę, która wprawdzie nie przyniosła królewskiemu, synowi carskiej korony ale Polsce dała korzystny rozejm w Dywilinie.

W tymsamym też roku, ale chyba jeszcze przed moskiewską potrzebą, tenżesam Lew książę Sapieha, erygował tu kościół parafjalny pod wezwaniem św. Trójcy z muru wzniesiony...

Wogóle dbali Sapiehowie o Różanę, gdzie przez kilka wieków mieli swoją rezydencję — i gdzie nietylko ważne rozstrzygały się sprawy krajowe, ale i odwiedziny królewskie nie były rzadkością...

Władysław IV raz jeszcze, przy schyłku życia swego, w 1644 r. wraz z Cecylją Renatą po raz wtóry, na 9 dni, zagościł w różańskim zamku...

Lew Sapieha spoczął był już wówczas, po życiu obfitującem w powodzenia i zaszczyty, w podziemiach ufundowanego przez się kościoła; amfitrjonem zaś królewskim był syn jego Kazimierz Lew, marszałek nadworny, przyjmujący

królewską parę z tak niesłychanym zbytkiem, że aż zadziwił pamiętnikarza owych czasów, a nie byle kogo bo samego, księcia Albrechta Stanisława Radziwiłła... Dziewięć dni trwały zabawy i przyjęcia, dziewięć dni sadził się Sapieha na zbytek i serdeczność... a gdy dwór królewski odjechał, w najwspanialszą salę zamkową kazał wmurować tablicę z marmuru z odpowiednim napisem na pamiątkę królewskiego pobytu i... na niewątpliwą chwałę własną i sapieżyńskiego rodu splendor, mający przetrwać wieki—niestety już nie długie.

W tejżesamej sali w lat kilka później znalazł się znów gość z królewskiego rodu z nieziemską coprawda, ale zato z niebieskiej świętości koroną... Tu mianowicie, ewakuując — jakbyśmy to dziś powiedzieli — w 1655 r. Wilno przed spodziewanem najściem wojsk Aleksego Michajłowicza, przewieziono i na lat kilka złożono trumnę z ziemskiemi szczątkami św. Kazimierza Królewicza. Tablicę marmurową z napisem *„DIVO CASIMIRO SACRUM"* umieszczono obok pierwszej, skoro relikwie święte do katedry wileńskiej wróciły...

Pół wieku niecałe stał jeszcze zamek Różański, o którego okazałości Starowolski pisał i Cellarjusz podkreślając jego kilkopiętrowe sklepione piwnice — aż przyszły czasy saskie, czasy zamętu, najazdów i konfederacji .. Ucierpiał wtedy zamek, ucierpiało i miasteczko... Niszczył kto chciał i mógł: wojska skonfederowane i obce, ba nawet szlachta z Sapiehami pokłócona — tak, że w roku 1706 szwedzki Karol XII z Litwy na Wołyń spiesząc zastał miasto i zamek zupełnie zniszczone przez stronnictwo Ogińskich oraz wojska obce... Różana, mająca wówczas piękny rynek, murowany ratusz, proste ulice i wygodne drogi, zupełnie opustoszała, aż do skończenia zamieszek.

Potężni wciąż Sapiehowie odbudowali znów miasto i z większym jeszcze przepychem na miejscu dawnego obronnego zamku wznieśli wspaniały pałac w stylu francuskiego odrodzenia z obszernymi skrzydłami, przepięknym dziedzińcem arkadowym i ślicznym, resztkami swemi dziś jeszcze o cudnej harmonji świadczącym, portykiem.

Lecz niedługą była już świetność odnowionego pałacu i podźwigniętej Różany.

Jeszcze jedna, ostatnia już gościna królewska w Różanie, jeszcze raz bicie z dział na cześć monarchy, gdy 12 września 1784 r. Stanisław August zawitał w mury różańskiego pałacu i — w dwa lata później Sapiehowie przenieśli rezydencję swą do odległego o około 50 klm. Dereczyna, przewożąc tam księgozbiór, zbiory dzieł sztuki ruchomości, pałac zaś sam sprzedawszy żydom, na fabrykę sukna...

Dziś pałac leży w gruzach, do lewego skrzydła przyczepiła się mała fabryczka, a Różana podupadła, zniszczona, — choć niegdyś tak bogata i przemysłowa, że kronikarz z podziwem wspomina jej fabryki: materji jedwabnych, pasów, „szpalerów" (obić adamaszkowych), atłasów, sukna i bai, obrusów i serwet, „świec jarzących", karet i pojazdów lakierowanych — pozostała tylko wspomnieniem przeszłości przeważnie zapomnianej, choć — jak z powyższego szkicu widać — tak świetnej i błyskotliwej.

Pałac Sapiehów w Różanie.

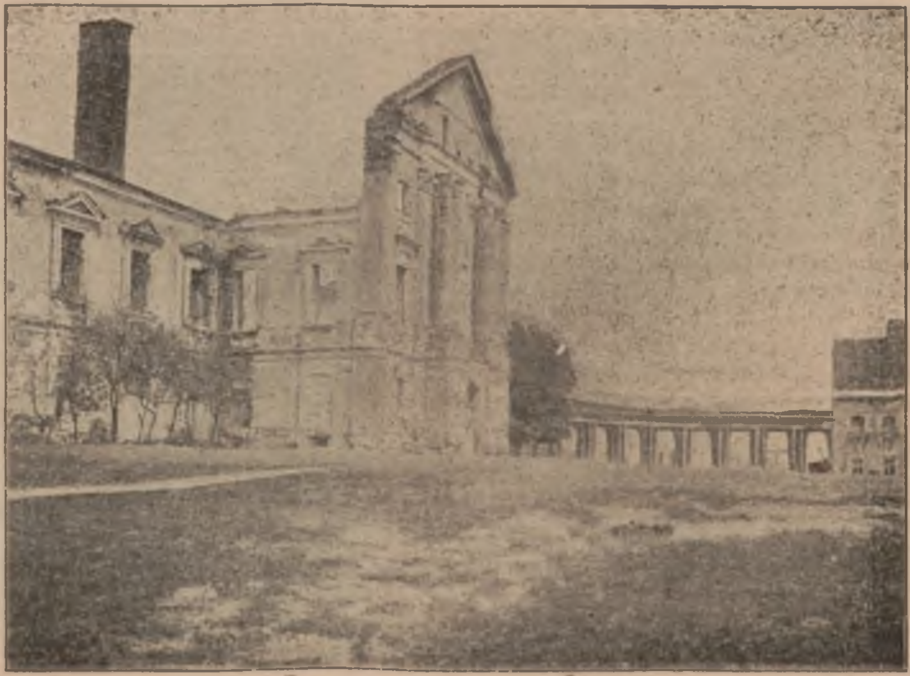
* *

Starszym zapewne od Różany, zarówno w dziejach Polski jak Rusi i Litwy zapisanym grodem, jest również skromna dziś na Polesiu, nawet nie powiatowa, mieścina Kamieniec-Litewski... z zabytków historycznych posiadająca wieżę osobliwego kształtu blisko 17 sążni wysoką i tyleż prawie (16 sążni) mającą w obwodzie...

Naprawdę starym, jednym z najstarszych grodów na Polesiu jest ów Kamieniec (dla odróżnienia od kilkudziesięciu w Polsce—Kamieńców) Litewskim, przez niektórych dawniejszych naszych pisarzy także Ruskim, zwany...

Kto, kiedy i jak założył Kamieniec nie jest tak bardzo pewnem. Latopis wołyński opowiada coprawda o tem jak to kniaź Włodzimierz, Filozofem zwany a na Włodzimierzu Wołyńskim panujący, zbudował Kamieniec, zupełnie odnowa, ale latopis mógł się pomylić. W braku jednak innych źródeł opowiadanie latopisa, z zastrzeżeniem, za prawdę przyjąć trzeba. Oto po najeździe Tatarów, którzy zniszczyli Brześć i spustoszyli Polesie, kniaź Włodzimierz odbudowawszy Brześć postanowił jeszcze inne grody dla umocnienia opustoszałego kraju powznosić. „Tym tedy końcem wyprawił 1276 r. jednego z wodzów swoich imieniem Olesko, rozkazując mu udać się w górę rzeki Lśny (Leśny) dla wyszukania dogodnego miejsca na budowanie zamku. Gdy zaś on Olesko miejsce to wybrał przybył Włodzimierz z Brześcia z licznym orszakiem bojarów, a potwierdziwszy wybór miejsca kazał, las wyciąwszy, gród nowy budować, który dla kamienistej okolicy, Kamieńcem nazwał. Dla jego zaś obrony wymurował tak zwany stołp, czyli wieżę 17 sążni wysokości a 16 obwodu mającą".

Wzniesiony w ten sposób stołp a wraz z nim gród, wrychle zaczęły doznawać losów na ziemiach tych podówczas aż nazbyt częstych wojen. Bijali się w tych stronach książęta ruscy z ruskimi a potem i z litewskimi, aż z początkiem XIV w. Kamieniec przeszedł we władanie litewskie i dostawszy się po śmierci Giedymina w obręb dzielnicy Kiejstuta wrychle począł doświadczać napadów krzyżackich następujących szybko po sobie w latach 1375, 1378 i 1379. Każdy napad pozbawiał kraj i ludzi i dobytku, gdyż Krzyżacy byli wyjątkowo gruntownymi grabieżcami... W tym czasie na krótko, bo na rok zaledwie, odebrał Kamieniec Litwie Janusz książę Mazowiecki (1382)—ale niedługo cieszył się jego posiadaniem, bo już w rok potem Jagiełło, po tygodniowem oblężeniu gródka niezbyt potężnego, zmusił załogę mazowieckiego księcia do poddania się i Kamieniec odebrał a następnie w 1384 r. wraz z całem księstwem brzeskiem oddał Witoldowi, któremu znów gród odebrał, gdy niespokojny W. książę sprzymierzył się z Krzyżakami i Litwę najeżdżać począł. Wówczas sławny Zymdram z Maszkowa, w Kamieńcu mając główną kwaterę, z Jagiełłowego ramienia straż nad bezpieczeństwem i całością tych ziem sprawował. Kiedy zaś ostatecznie pogodzili się Witold z Jagiełłą przypadł Kamieniec znowuż Witoldowi pozostając nadal ważnym punktem obronnym i częstem miejscem zjazdów i narad obu władców... a i później także postojów dynastów Jagiellońskich, gdy z Krakowa jechali na Litwę.

Dziedziniec pałacu w Różanie.

Z czasem, gdy kraj przestał być teatrem wojny, gdy stołp stracił całą wartość obronną— i gród podupadł—pomimo, że leżał na ważnej drodze z Krakowa do Wilna.

Miasteczko, co nigdy wielkiem nie było, i nadal pędzi żywot cichy — a tylko ów stołp siedmiowieczny trwa i niejedno pewnie przetrwałby jeszcze pokolenie górując nad lichemi domkami mieściny — zwłaszcza, gdyby zajęto się staranniej jego zabezpieczeniem przed niszczącymi wpływami atmosferycznymi i... innymi.

Zabytek jest niewątpliwie tak ciekawy, że na opiekę ochronną zasługuje.

Wiktor Mondalski.

O BUDOWNICTWIE NA POLESIU.

Polesie należy do terenów Rzeczypospolitej najbardziej dotkniętych klęską zniszczenia wojennego. Pozatem przed wojną było zawsze po macoszemu traktowane przez zaborczy rząd rosyjski, który mało dbał o gospodarkę i dobrobyt kraju, ograniczając się do doraźnej eksploatacji naturalnych bogactw.

Posiadając około miljona ha łąk, 1 i pół miljona ha lasów, jedne z najbogatszych na świecie torfowiska, kamieniołomy granitów, sjenity i bazalty oraz wielohektarowe obszary dziś nieużyteczne, które po regulacji rzek, nadadzą się pod uprawę—Polesie w przyszłości wyda znaczną produkcję rolną i rozwinie miejscowy przemysł przez dostarczanie surowców do cukrowni, gorzelni, fabryk krochmalu, wytwórni chemicznych, spirytusu drzewnego, formaliny, terpentyny, smoły, dziegciu i t. p., o ile będą poczynione materjalne wkłady i włożona znaczna praca ludzka intelektualna i fizyczna.

Zarówno zniszczenie wojenne jak i zła gospodarka tymczasowa nie dały wykorzystać naturalnych bogactw kraju, który był i jest obecnie biedny i zaniedbany. Stan ten okazuje się najdobitniej na zewnętrznym wyglądzie ludności, jej ubraniu i sadybach. Wsie są biedne, chaty źle wybudowane i utrzymane, budynki gospodarcze w złym stanie. Miasta mają jeszcze bardziej smutny wygląd, gdyż są rozpaczliwie brudne, niebrukowane, antysanitarne, nieplanowo budowane, bez zachowania linji regulacyjnej, przepisów bezpieczeństwa ogniowego i jakichkolwiek względów na estetyczny wygląd.

Woj. polskie zajmuje teren z górą 42 tysięcy

Chata poleska.

kim. kw. czyli 4 i 1/4 miljonów ha, posiada 4339 osiedli t. j. wsi, miast i miasteczek. Miast jest 18 (w tej liczbie większe: Brześć n|B. i Pińsk),

Widok miasteczka powiatowego po wojnie.

miasteczek 38. Pod względem budowli najbardziej uległy zniszczeniu w czasie wojny powiaty — Brzeski, Piński, Kosowski, Drohiczyński, Prużański i Kobryński, najmniej Kamień-Koszyrski, Stoliński i Łuniniecki. Z miast najbardziej

Większy powojenny budynek prywatny w Brześciu n.B.

ucierpiał Brześć n|B. Ogółem uległo zniszczeniu 185,718 sadyb, z których około 100 tysięcy dotąd nie odbudowano. Cyfrowe dane, które podaję zostały zaczerpnięte z drukowanego sprawozdania Ministerstwa Robót Publicznych Generalnej Dyrekcji odbudowy za rok 1922

Bank dla Handlu i Przemysłu w Brześciu n B.

(Warszawa — 1923 r. Druk A. Michalskiego, Chmielna 27).

Do tego sprawozdania odsyłam tych, którzy tę sprawę dokładnie chcą poznać.

Gdybyśmy jednak odbudowali wszystkie zniszczone w czasie wojny budynki, t. j. doprowadzili liczbę budowli do stanu przedwojennego, akcji nie możnaby uznać za zadawalniającą, gdyż stan budownictwa przed wojną był niski; pozatem w czasie wojny panował zastój zupełny w budownictwie, budowle więc niezależnie od zniszczenia wojennego uległy zniszczeniu naturalnemu wskutek zaniechania budownictwa w ciągu lat około 10 przy naturalnym wzroście ludności i intensywnem zwiększaniu się mieszkańców miast, co daje się zauważyć po wojnie. Wytworzyły się przeto ciężkie warunki mieszkaniowe zwłaszcza w miastach. Mając te okoliczności na względzie nie będzie przesady, gdy powiemy, że na terenie Polesia inwestycje budowlaną dopiero wtedy będzie można uważać

za wyczerpaną, gdy zostanie wybudowanych około 200.000 budynków.

Akcja odbudowy rozpoczęta została w tym kierunku jeszcze przez okupantów, którzy ze względu na własne korzyści, jakoteż pragnąc pozyskać ludność, a może w imię elementarnej sprawiedliwości — by odbudować to, co sami zniszczyli, akcję tę podjęli.

Z chwilą, gdy społeczeństwo Polskie i Sejm mogły zająć się tą sprawą, akcję podjęto na większą skalę na mocy ustaw sejmowych z dn. 18 lipca 1919 r. o bezzwrotnych zapomogach do wysokości 20.000 mk.; z dnia 2 marca 1920 r. o organizacji odbudowy technicznej wsi, miast i miasteczek; z dn. 21.I. 1921 r. o udzielaniu pomocy w materjałach budowlanych oddawanych po cenach z lipca 1919 r.; z dn. 6 lipca 1923 r. o daninie leśnej na odbudowę oraz z dnia 6 maja 1924 r. o pożyczkach długoterminowych nisko oprocentowanych.

W celu odbudowy miast również wydano szereg ustaw sejmowych, a mianowicie z dnia 1 sierpnia 1919 r. o Państwowym Funduszu mieszkaniowym, z dn. 26 marca 1922 r. o rozbudowie miast oraz znowelizowaną ustawę z dn. 29 kwietnia 1925 r.

Niestety stan finansowy Skarbu Państwa nie dał możności asygnowania dostatecznych kredytów na cele odbudowy. Dzięki zaś końcowemu ustępowi art. 12 znowelizowanej ustawy o rozbudowie z dnia 29.IV-1925 r. (D. U. Nr. 51 p. 346). Polesie otrzymało na pożyczkę tak nikłą kwotę, że cała akcja zredukowała się do udzielenia 2 czy 3 pożyczek w Brześciu n.Bug. i tyluż w Pińsku.

Z „drewnianego" Brześcia.

Poza budownictwem prywatnem, które bądź co bądź dla gospodarki krajowej ma największe znaczenie, była prowadzona wielka akcja budowlana przez Rząd Rzplitej. Mimo trudnych warunków Skarbu, akcja ta była na terenie Polesia znaczna. Wybudowano 70 — 80 budynków mieszkalnych dla urzędników i około 50 — 60 budynków dla Korpusu Ochrony Pogranicza. Akcja budowlana w tym kierunku była prowadzona przez Głównego Kierownika budowy domów urzędniczych w Województwach wschodnich i budowy pomieszczeń dla Korpusu Ochrony Pogranicza. Dokładne dane z tej działalności zostały opublikowane w 3 zeszytach sprawozdań wydanych w roku 1925 przez Mi-

„Ognisko" w Kolonji im. Narutowicza w Brześciu.

Początkowo wydawano zapomogi pieniężne do wysokości 20,000 mk. na pobudowanie sadyb, następnie jednak wskutek spadku waluty suma ta stała się nieaktualną i zaczęto wydawać kontygent drzewny w naturze zarówno właścicielom zniszczonych sadyb, jak i osadnikom zakładającym swe sadyby. Wreszcie w ostatnich czasach oparto pomoc na zasadzie udzielania pożyczek, na które środki są czerpane z daniny lasowej.

nisterstwo Robót Publicznych. Wreszcie prócz akcji doraźnej Rząd prowadził i obecnie prowadzi planową działalność budowlaną za pośrednictwem stałych organów Robót Publicznych

Dążąc do tego, by Urzędy państwowe mieściły się w budynkach rządowych i nie zajmowały domów prywatnych i temsamem nie zajmowały szczupłego obecnie zasobu mieszkań

Ulica w kolonji urzędniczej w Brześciu n.B.

w kierunku uregulowania ruchu budowlanego prywatnego i samorządowego oraz stopniowej budowy tych gmachów użyteczności publicznej, których brak odczuwa ludność Polesia.

— zamierzono na Polesiu budowę Starostw, Sądów, Urzędów Skarbowych, Komend i Posterunków Policji i t. d. Ogólny koszt potrzebnych w tym celu budynków dla Polesia wyniesie

Strażnica Korpusu Ochrony Pogranicza.

65 — 70 miljonów zł. i w razie asygnowania przez przez Skarb po 6$\frac{1}{2}$ do 7 miljonów rocznie może być całkowicie zrealizowany w ciągu 10 lat.

Niestety stoi temu na przeszkodzie zły stan Skarbu Państwa, który nie może asygnowych. Środki asygnowane przez Skarb na cele budowlane są niezmiernie małe i jedynie dzięki posuniętej do najwyższego stopnia oszczędności w wydatkowaniu udało się organom Robót Publicznych osiągnąć pewne rezultaty w tym kierunku, że obecnie na terenie Polesia wszystkie

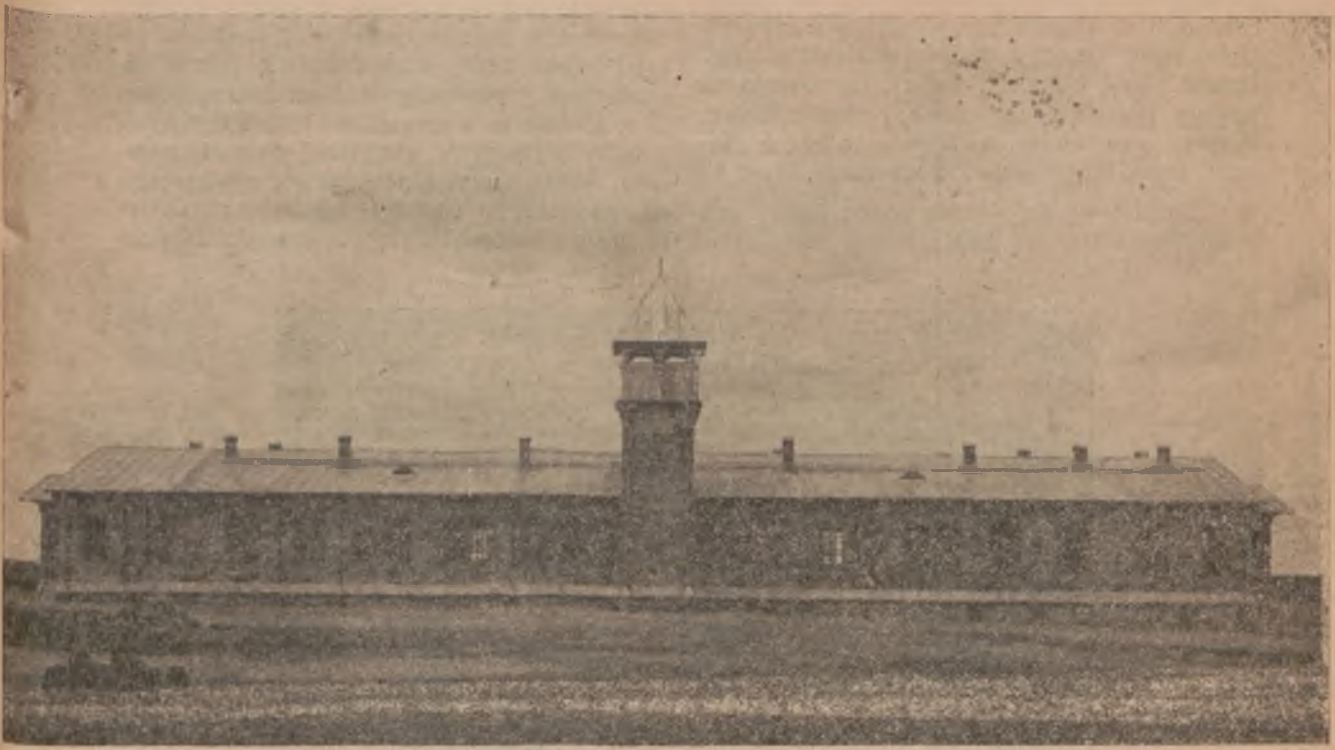

Wieża z czatownią odwodu kompanijnego K. O. P.

wać potrzebnych kredytów, wobec czego budowa większych gmachów dotąd jeszcze nie została podjęta i ograniczono się do odbudowy gmachów zniszczonych, rozbudowy istniejących i wyjątkowo do budowy małych objektów budowlanych przeważnie ze względów eksploatacyjnych. budynki pokryto dachem lub całkowicie odbudowano, a wyjątkowo wybudowano kilka budynków oszczędzając na funduszach konserwacyjnych. Jako niektóre objekty, które zdołano odbudować można wskazać na klasztor pobazyljański w Kobryniu przebudowany obecnie na

gmach Sądu po pożarze, który 60—70 lat temu zniszczył ten cenny zabytek z końca XVII wieku. Rząd rosyjski przeznaczył zabytek na zagładę i dopiero obecnie udało się go zachować jako świadectwo dawnej kultury polskiej. Pozatem technicznych w Pińsku i Łunińcu, a w związku z budową dróg wybudowano szereg domów dróżniczych i t. p.

Prowadzone budowy mimo braku większych środków materjalnych wykazują staranność i dą-

Odwód kompanijny K. O. P.

odbudowano po zniszczeniu wojennem część budynków pocztowych, które w najbliższym czasie będą użyte na pomieszczenie Urzędu Wojewódzkiego w Brześciu n|B., odbudowano po spaleniu w 1921 roku budynki Gimnazjum w Pińsku, wybudowano domy dla urzędów żenie do utrzymania się na dużym poziomie architektonicznym i powróciły do tradycji dawnego budownictwa polskiego na Polesiu, które zachowało swój charakter, przetrwało czasy rządów rosyjskich i pozostało widocznem świadectwem dawnej kultury polskiej na Polesiu.

Koszary K. O. P. (widok od podwórza)

Zadania jakie ma budownictwo samorządowe znacznie przerasta swem znaczeniem i zakresem budownictwo państwowe. Wraz z upadkiem Rzplitej w końcu XVIII wieku nastąpił upadek miast i wsi na całym okupowanym terenie Polski. W ciągu półtora wieku za rządów rosyjskich na Polesiu nie został pobudowany chyba żaden gmach o wartości architektonicznej. Dawne zamki, klasztory, pałace, zamieniono na koszary, więzienia lub zakłady monopolowe. Miasta i wsie brudne, odrapane, cuchnące, niebrukowane, tonęły w błocie lub kurzu.

Znajdujemy się obecnie wobec ogromnych problematów budowy wodociągów, kanalizacji, elektryczności, gazowni, rzeźni, hal targowych, targowisk, szpitali, łaźni, szkół, straży ogniowych, bruków, nie mówiąc o budowie gmachów sejmikowych, ratuszów, urzędów gminnych lub teatrów, domów ludowych i t. p.

Szpital sejmikowy w Kossowie.

Inwestycje miejskie wymagają kolosalnych nakładów, które w dziedzinie budowlanej dla Polesia obliczają w kwocie 350 mijonów złotych. Kwota ta przekracza możność materjalną nieuprzemysłowionego Polesia, to też realizacja tych inwestycji może nastąpić bardzo nieprędko i jest całkowicie zależna od uprzemysłowienia kraju oraz wielkich robót meljoracyjnych i regulacyjnych systemu wodnego na Polesiu. Rola Rządu musi się z konieczności ograniczyć do pomocy Samorządom i czynnika organizacyjnego, wreszcie do inicjatywy i kontroli nad wykonaniem wielkiego programu przebudowy kraju. *)

Odbudowując wsie i miasta po pożodze wojennej, przywracając do dawnego wyglądu zniszczone w pożodze wojennej historyczne zabytki budownictwa, które dadzą się jeszcze zakonserwować, popierając budownictwo samorządów, społeczne i prywatne i budując nowe gmachy użyteczności publicznej w sposób wskazany, mamy upełną pewność, że nawiązujemy do najlepszych tradycyj historycznej Polski, budujemy na starych zrębach nowe fundamenty kultury Zachodu w myśl dawnej dobrej tradycji naszych przodków budowania nie doraźnie, tymczasowo, dla siebie, lecz wznoszenia gmachów dla potomności.

---

*) Przedewszystkiem Skarb Państwa subsydjował budowę szkół powszechnych. Dzięki temu powstało i obecnie pozostaje w budowie wiele szkół w miastach miasteczkach i na wsiach, na budowę których Skarb udzielił pożyczki Samorządom miejskim i wiejskim. Tutaj wyliczę: Kossów, Malecz, pow. Prużańskiego, Żabinkę pow. Kobryńskiego, Przenaje i Bolkowo (odbudowa) pow. Kobryńskiego.

Są to największe budowle szkolne w Województwie, gdyż poza niemi powstało zaledwie jeszcze kilka drobnych budynków.

PRZEMYSŁ LUDOWY W WOJEWÓDZTWIE POLESKIEM.

Przystępując do opisu Przemysłu Ludowego w Województwie Poleskiem, koniecznem jest ustalić co pod tą nazwą rozumiemy. W dziedzinie tej panuje szczególne pomieszanie pojęć, używa się takich określeń jak przemysł ludowy, domowy, chałupniczy, zdobniczy, wiejski i rolny, oznaczając niemi często pojęcia z nazwą całkowicie niezgodne i w ten sposób wprowadzając zamęt, uniemożliwiający wszelką orjentację.

Za Przemysł Ludowy w rozumieniu ustawy należy uważać wytwarzanie przedmiotów użytkowych i zdobniczych, o cechach technicznych z własnych lub nabytych surowców, we własnych warstatach pracy, o ile wytwarzanie to odbywa się samodzielnie, przy pomocy członków rodziny, bądź dziennych najemników.

Według określeń prof. Bużka przemysł ludowy i domowy jest niekapitalistyczną formą wytwórczości na zbyt nieokreślony. Jest to cecha zasadnicza różniąca go od chałupnictwa, które jest formą kapitalistyczną, gdyż przerabia surowce nakładcy na jego zamówienie. Charakterystyczną, cechą przemysłu domowego jest jego dorywczość, jakby sezonowość, ponieważ przemysł ten jest uprawiany obok głównego zajęcia na wsi lub w mieście.

Przemysł domowy, o ile uprawiany jest na wsi obok zajęć rolnych, nazywamy przemysłem ludowym, zaś pod przemysłem domowym należy rozumieć przemysł uprawiany obok gospodarstwa domowego w miastach. Przemysł ludowy rozwija się tam, gdzie potrzeba ubocznego zarobku, jest koniecznością, gdzie ziemi jest mało, lub gdzie gleba jest biedna, i jałowa, a potrzebne surowce znajdują się na miejscu.

Ludność woj. Poleskiego w 85 % rolnicza, przeważnie małorolna, pracująca na glebie mało urodzajnej, nie zużywa całej swej energji i czasu na pracę na roli; zmuszoną jest szukać ubocznego zarobku, a z braku jego w kraju, z powodu zastoju gospodarczego, emigruje zagranicę.

Przemysł Ludowy na Polesiu ma wszelkie widoki rozwoju posiadając w dostatecznej mierze potrzebne surowce na miejscu. Posiada w dużych ilościach wełnę, len i konopie. Bogaty i różnorodny materjał drzewny jest tutaj bardzo tani, a niektóre jego gatunki jak brzoza, osika, nadające się szczególnie na przeróbkę w przemyśle ludowym (galanterja drzewna), nie mają u miejscowej ludności żadnej wartości.

Brzegi licznych rzek i bagna pokryte są wikliną koszykarską, trzciną, oraz różnymi gatunkami sitowia zdatnego na wyrób mat, koszyków i t. p. W pow. Prużańskim, Kosowskim, Sarneńskim, Stolińskim i Pińskim znajdują się pokłady odpowiedniej gliny do wyrobów ceramicznych. W osadzie Telechany, pow. Kosowskim za czasów Stanisława Augusta istniała fafabryka porcelany, założona przez księcia Ogińskiego. Rzadko spotykane wyroby tej fabryki są dzisiaj poszukiwane jako antyki.

Z Przemysłu Ludowego na Polesiu najbardziej rozwinięte jest tkactwo (90% ludności z ilości osób trudniących się przemysłem ludowym, zajmuje się tkactwem). Wyrabiają tkaniny lniane, konopne i wełniane, często ozdobione pięknym haftem, głównie na potrzeby własnej rodziny, częściowo tylko na sprzedaż. Tkactwo wełniane po wojnie znacznie podupadło wskutek braku owiec i dopiero teraz stopniowo zaczyna się podnosić, wraz z powiększeniem hodowli owiec. Należy zaznaczyć, że wełna owiec na Polesiu ze względu na swój naturalny różnorodny kolor, nadzwyczajnie nadaje się do wyrobu kilimów, a względnie nawet dywanów.

W wioskach położonych blisko lasów ludność miejscowa trudni sie wyrobem sani, wozów, kół, obręczy, bron, beczek, skrzyń barwnych i wszelkiego rodzaju sprzętów domowych (wiadra, skopki, cebry, balje). Wspomniane wyroby drzewne są sprzedawane przez wytwórców na jarmarkach w obrębie swojego powiatu, a częściowo i w powiatach sąsiednich. Ogólnie wyroby drzewne odznaczają się słabem wykończeniem, przyczyną zaś tego są bardzo prymitywne warstaty oraz niedość suchy materjał używany do wyrobów.

Wyrób przedmiotów z wikliny jest naogół słabo rozwinięty. Potrzebne w każdej chacie koszyki są wyrabiane jedynie dla własnego użytku.

Tradycja rozwiniętego na Polesiu przemysłu garncarskiego i kaflarskiego przechowała się dotychczas, a nawet dotrwały do czasów obecnych poszczególne ogniska tego przemysłu, głównie garncarskiego w pow. Prużańskim. Kosowskim, Sarneńskim i Stolińskim. Garncarze Prużańscy i Horodeńscy zaopatrują swoje, a częściowo i sąsiednie, powiaty w garnki, miski, dzbany i t. p.

Urządzane w 1925 r. pokazy przemysłu ludowego w Brześciu n|B., Pińsku i Kobryniu, wykazały wysoki poziom jakościowy tych wyrobów przy jednoczesnem nieprzystosowaniu ich do potrzeb rynku zbytu. Wszystkie te wyroby w doborze barw, motywów zdobniczych, mają swój indywidualny charakter, bardzo swoisty, odpowiadający potrzebom i gustom ludności, które się rozwijały wiekami.

Z inicjatywy osób prywatnych i sejmików w ostatnich latach powstały w rozmaitych miejscowościach Województwa Poleskiego (Brześć, Kobryń, Horodec, Antopol, Sarny) nowe ogniska wytwórcze przemysłu ludowego, oparte przeważnie na miejscowym elemencie ludności i wykazały pewną żywotność, szczególniej rozwinięta została praca w tym kierunku w pow. Drohiczyńskim i Kobryńskim przez organizacje amerykańskie, które zapewniły zbyt tych wyrobów nie tylko na rynkach wewnętrznych, a także w Ameryce i Anglji.

Dotychczas społeczeństwo w różnych dzielnicach Państwa robiło pewne wysiłki w celu popierania Przemysłu Ludowego.

W Warszawie istnieje oddawna T-wo Popierania Przemysłu Ludowego, działające na terenie b. Królestwa Kongresowego, w b. Galicji powstały różne T-wa, jak Liga Pomocy Przemysłowej i Krajowy Związek Przemysłowy z bazarami Przemysłu Ludowego oraz kilka zakładów drobnych towarzystw, zajmujacych się przemysłem ludowym i domowym. Ponadto niektóre T-wa o charakterze rolniczym lub przemysłowym dodatkowo zajmowały się wytwórczością ludową.

Wszystkie te wysiłki nie były jednolite, ani bogate w środki materjalne i zorganizowane, aby mogły spełnić zadanie w dostatecznej mierze.

Dzisiaj zaś organizowanie Przemysłu Ludowego, prowadzone dotąd w różnorodnych instytucjach dzielnicowych, ma być skoordynowane i zasilone przez Państwo. Na mocy Ustawy sejmowej z dn. 31-go lipca 1925 r. o Popieraniu Przemysłu Ludowego, został utworzony przy Ministerstwie Przymysłu i Handlu „Komitet Popierania Przemysłu Ludowego“, mający za cel popieranie odnośnej akcji na terenie Rzeczypospolitej Polskiej.

W związku z powyższą akcją rozpoczętą przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu, z inicjatywy grona osób interesujących się przemysłem ludowym, zostało założone „T-wo Przemysłu Ludowego w Brześciu n|B.“, jako organizacja mająca na celu rozwój tego przemysłu na terenie Województwa Poleskiego. Nowozałożone T-wo rozumiejąc, iż praca jego nad podniesieniem stanu przemysłu ludowego może dać realne rezultaty jedynie przez dotarcie do samych wytwórców, postanowiło założyć oddziały powiatowe i gminne oraz zaprosić do współpracy sejmiki powiatowe, T-wa Rolnicze, Kółka Rolnicze i organizacje o charakterze gospodarczym, kulturalnym i naukowym.

T-wo zamierza rozpocząć swą działalność przez zaangażowanie fachowych objazdowych instruktorów. przynajmniej w głównych gałęziach Przemysłu Ludowego (tkactwo, garncarstwo i wyroby drzewne), zakładanie wzorowych warstatów pracy, oraz przeprowadzenie studjum wytwórczości istniejącej i studjum rynku zbytu, celem przystosowania tej wytwórczości do wymagań rynku.

Z danych wyłuszczonych powyżej widzimy, iż rozwój Przemysłu Ludowego w Województwie Poleskiem ma ogromne znaczenie gospodarcze, kulturalne i polityczne.

Organizacja tego przemysłu może stać się wydatną pomocą dla kraju, który dotąd jeszcze nie wyleczył się ze swoich ran wojennych i spustoszeń, poprawi byt miejscowej ludności, a tymsamym zwiększy moralny wpływ miejscowych władz rządowych i samorządowych.

Inż. Głogowski.

KILKA UWAG W SPRAWIE MELJORACJI NA POLESIU.

Polesiem, jak wszyscy wiemy, nazywa się obszar kraju ograniczony trójkątem Brześć—Mohylów—Kijów. To określenie Polesia po raz pierwszy wprowadził znany swoim czasie, obecnie już nieżyjący rodak nasz gen. general-

Stan jednego z odcinków kanału Żylińskiego przed rozpoczęciem robót.

nego sztabu rosyjskiego Józef Żyliński, który wiele pracy i zasług położył dla osuszenia Polesia.

Jak widzimy z powyższego określenia część tylko Polesia pozostaje w granicach naszego Państwa, gdyż linje trójkąta Brześć — Mohylów i Brześć—Kijów obrywają się na linji granicznej Polski z Sowdepją, pierwsza — około Klecka, druga — około Ludwipola. W tych granicach Polesie obejmuje całe Województwo Poleskie, północną część województwa Wołyńskiego, a mianowicie części powiatów Równieńskiego, Łuckiego, Kowelskiego i Lubomskiego i część województwa Nowogródzkiego, a mianowicie części powiatów Słonimskiego, Baranowickiego

Grupa robotników podczas pracy na kanale.

i Nieświeskiego. Polesie, jak wiemy, bogate jest w bagna i torfowiska.

Przez Polesie przechodzi dział zlewisk mórz Bałtyckiego i Czarnego, przyczem do tego ostatniego wody spływają przez Dniepr, dopływem którego w granicach Polskiego Polesia jest

Karczowanie pni drzewnych materjałem wybuchowym na trasie kanału.

Prypeć; do Bałtyckiego zaś morza wody spływają do 2-ch rzek: Wisły i Niemna, przyczem dopływ pierwszej w granicach Polesia — to Bug, a drugiej — Szczara.

Główna część Polskiego Polesia jednakże, bo około 2/3, znajduje się w dorzeczu Prypeci, a i Prypeć sama jest rzeką, zasługującą na

Podczas pracy na kanale gen. Żylińskiego.

szczególną uwagę ze względu na swój charakter. Prypeć od źródeł swych ma charakter rzeki błotnistej o małym spadku. Wody dopływów Prypeci, mających swe źródła w otaczających jej dolinę wzgórzach, i płynąc stamtąd z dość znacznymi spadkami, wstępując w tę dolinę, zmniejszają swą chyżość do tego stopnia, że w razie najmniejszych nawet przeszkód na swych drogach, wychodzą ze swych płaskich brzegów, rozlewają się po otaczającej je okolicy, a nie mając dość siły do przetorowania sobie jednej regularnej drogi, w ujściach swych dzielą się na wiele odnóg, tworząc delty o charakterze błotnistym. Tej błotnistości sprzyjają jeszcze następujące okoliczności:

1. Główniejsze dopływy Prypeci wpadają do niej, a mianowicie w środkowej jej części, w bardzo bliskiej jeden od drugiego odległości między Pińskiem i Turowem, przyczem odległość ta i płaskość terenu powodują, że, podczas wód wiosennych, ujścia te jakby zlewają się w jedno ogromne jezioro.

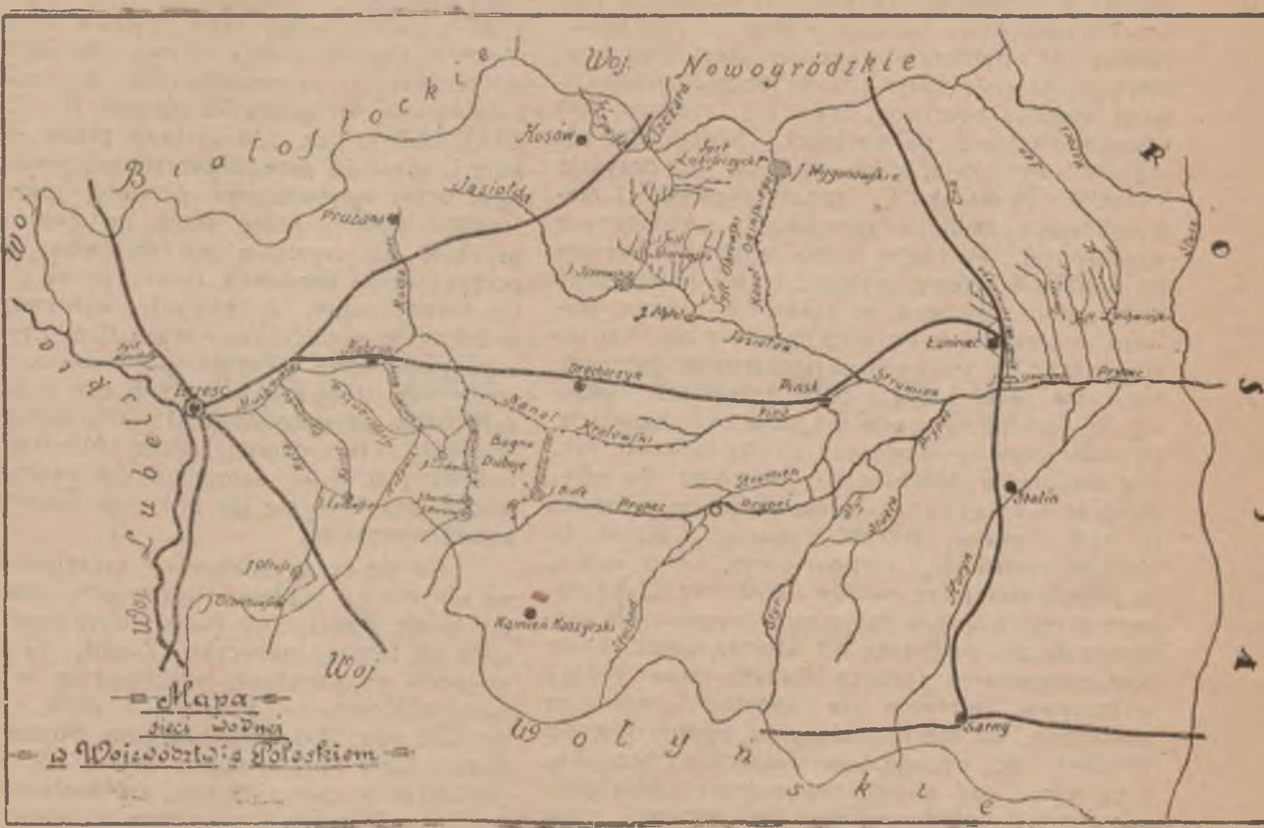
2. Dopływy te, mając, jak wspomnieliśmy wyżej, spadki w ujściach znacznie mniejsze, niż w górnych swych częściach, namulają te ujścia i zmniejszają odpływ ich wód.

3. Wskutek niesionych przez rzeki w znacz-

nej ilości mułu i piasku, elementy te odkładają się na brzegach rzek i tworzą wały, przeszkadzające prawidłowemu odpływowi wysokich wód do rzek i wywołując zatrzymanie ich na miejscu.

4. Skłonność ludności do zanieczyszczania rzek i tamowania wolnego w nich odpływu wód przez budowanie tam dla młynów wodnych, jazów dla połowu ryb i dla innych celów.

Z powyższego widzimy, że regulacja Prypeci i dolnych części jej dopływów jest rzeczą bardzo ważną. Pomimo to jednakże ani dawniej, za czasów rządu rosyjskiego, ani w czasach obecnych nie sporządzono projektu tej regulacji, a więc i nie była ona nigdy przedmiotem poważnego rozstrząsania, z czego jednakże nie wynika, że sprawa ta wcale omawiana nie była i że o niej wogóle się nie myśli. Przeciwnie, i nasz Rząd sprawę tę ma na sercu i niejednokrotnie na konferencjach ją omawia pomimo, iż ciężkie warunki ekonomiczne Rzeczypospolitej na razie nie dają nam nadziei rozwiązania tej sprawy w pożądanym kierunku w niedalekiej przyszłości.

Skala mapki około 1 : 2.000.000.

Jeszcze w końcu roku 1924 Ministerstwo Robót Publicznych poleciło Poleskiej Dyrekcji Robót Publicznych obliczyć przypuszczalne koszty osuszenia Polesia. Dyrekcja, na podstawie obliczeń p. inżyniera Librowicza, przedstawiła odpowiedni memorjał, w którym ogólny rezultat przedstawiał się w sposób następujący:

1. Regulacja rzek większych w części żeglownej na długości 600 km. (Prypeć 260 km., Stochód i Prostyr 45 km., Styr 220 km. i Horyń 50 km. . . . 70.000.000 zł.
   w części spławnej . . zł. 75.000.000 zł.
2. Regulacja rzek mniejszych w części spławnej na długości 2000 km. . . . . 80.000.000 „
3. Sieć kanałów większych spławnych (recypjentów) na długości 1000 km. . . 40.000.000 „
4. Sieć kanałów mniejszych (odwadniających) na długości 15000 km. . . . 65.000.000 „

Razem . 330.000.000 zł.

Powyższy rachunek przeprowadzono, wychodząc z założenia, że całe osuszenie dokonane zostanie za pomocą sieci kanałów, wlewających wody do rzek, które w tym celu muszą być odpowiednio zregulowane, t. j. pogłębione, rozszerzone i sprostowane, lecz jednocześnie Dyrekcja zaznaczyła, że może być zastosowany system obwałowania Prypeci i dolnych części jej dopływów bez pogłębiania, przyczem wody gromadziłyby się w specjalnych zbiornikach i byłyby przepompowywane przez wały do rzeki. Ponieważ szerokość Prypeci w granicach Polski wynosi od 250 do 300 metrów, przeto odległość między wałami przyjęto 300 metrów i w tych warunkach średnia wysokość wału określoną została na 10 metrów przy szerokości korony 5 m. i szkarpach wewnętrznych 1 : 1 i pół i zewnętrznych 1 : 1, Koszt takiego obwałowania obliczony został na 290,000,000 złotych.

Wysokość tej sumy spowodowała, że autor tego obrachunku p. Librowicz uznał za konieczne przeprowadzić inny rachunek, czyniąc przytem pewne, a dość znaczne ustępstwo:

poświęcając mianowicie pas szerokości 1 i pół km. na zalew i budując wały ochronne w tej odległości jeden od drugiego. Wychodząc z tego założenia, wysokość wału obrachowano na 3,4 metra, a ogólny koszt obwałowania na 85.000.000 zł. Obwałowanie zastąpiłoby regulację rzek większych, koszt której obliczono, jak widzieliśmy wyżej, na kwotę 70.000.000 zł. Tym więc sposobem dodatkowy wydatek byłby przy pierwszym systemie obwałowania 20.000.000 zł., a przy drugim 15.000.000 zł., przyczem w tym ostatnim wypadku traciłoby się około 60.000 ha. gruntów znajdujących się między wałami.

O kosztach meljoracji na Polesiu mamy jeszcze inne dane. W roku ubiegłym wyszła broszura inż. T. Tillingera pod tyt. „Konieczność budowy drogi wodnej przez Polesie i osuszenia go celem połączenia zachodnich centrów przemysłowych ze źródłami surowców środkowej i wschodniej Europy". W broszurze tej w rozdziale III pod tyt. „Koszty meljoracji Polesia i korzyści z osuszenia" mówi się, że przy obliczaniu kosztów regulacji rzek dla celów osuszenia abstrahujemy od kosztów budowy drogi wodnej transeuropejskiej, a uwzględniamy jedynie koszt regulacji dla celów odwodnienia wraz z umożliwieniem żeglugi mniejszych statków. W ostatecznym rezultacie koszt wszystkich robót przedstawiony jest w następujący sposób:

Kanał w obecnym stanie (przed odbudową).

Odcinek kanału w trakcie roboty.

Regulacja rzek i rzeczek	210,000,000 zł.
Budowa kanałów	81,000,000 „
Osuszenie szczegółowe	180.000,000 „
Nieprzewidziane	9,000,000 „
	480,000,000 „

Jeżeli przyjmiemy pod uwagę, że w pierwszym z przytoczonych obliczeń nie uwzględniono osuszenia szczegółowego, pod którem u p. Turczynowicza rozumieją się rowy drobne z przeciętną rozstawą 50 metrów, koszt których stanowi 180,000,000 zł., to koszt osuszenia ogólnego wyniesie 300,000,000 zł., t. j. stanowi sumę bardzo bliską do rachunku p. Librowicza.

Nie będę tu wchodził w krytykę powyższych obrachowań, zaznaczę tylko, że regulacja rzeki Prypeci lub obwałowanie jej, gra w nich wybitną rolę i pociąga znaczny koszt. Ze wzmiankowanych 600 kilometrów rzek żeglownych 260 km. wypada na Prypeć, przyczem koszt 1 kilometra regulacji tej rzeki jest większy od innych, tak, że ze wskazanej wyżej w punkcie 1) sumy 70,000,000 zł. na samą Prypeć wypada około 30.000.000 zł. Ja osobiście wątpię nawet, czy za tę sumę regulacja rzeki Prypeci da się osiągnąć i przypuszczam, że dy w Prypeci, a jest to 14 proc. wszystkich bagien w dorzeczu Prypeci. Jeżeliby więc wychodzić z założenia, że z tych 14 proc. czyli 187,200 ha przy ogólnem osuszeniu należy nam zrezygnować i oddać je na pastwę rzece, to, jak sądzę, nie byłaby to rzecz nie do przyjęcia, bo jednakże z górą miljon ha mielibyśmy osuszonych i te 187,200 ha nie stanowiłyby kwestji życia i śmierci.

Lecz czy my te 187,200 ha w zupełności oddajemy na pastwę rzece? Czy one dla nas będą zupełnie bezużyteczne? Tak nie jest. Rzeka je zalewa na wiosnę, nie możemy więc na nich siać zbóż, lecz łąki, zalewane wiosennemi wodami, to są łąki pierwszorzędne, chodzi tylko o to, by po spadku tych wód w rzece, nie zatrzymywały się one na łąkach, a swobodnie do rzeki spłynąć mogły. Obecnie w znacznej części zatrzymują się one na łąkach, nie mając swobodnego odpływu do rzeki i powodują za-

Odcinek kanału przed ukończeniem robót.

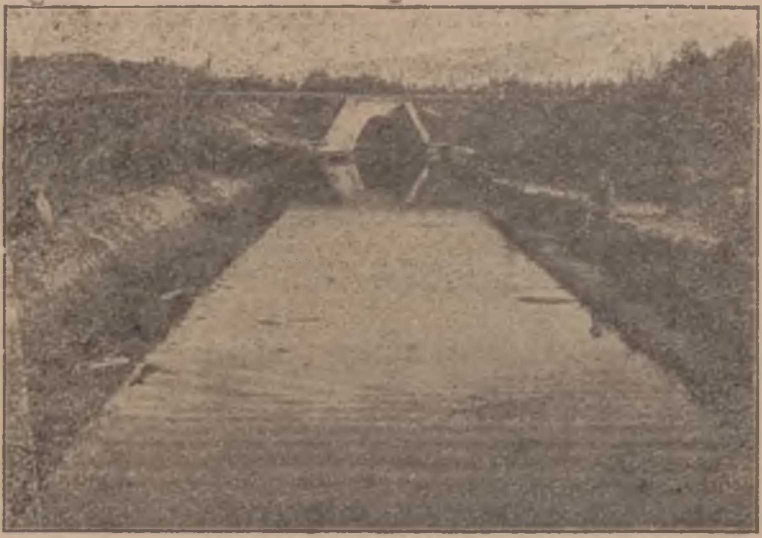
znacznie ją przewyższy. Lecz nie o to tylko tu chodzi. Chodzi tu jeszcze o rzecz inną i o niej tu teraz mam zamiar słów kilka powiedzieć.

Prawie ogólnem jest zdanie, a przynajmniej bardzo często słyszeć się daje, że o żadnem osuszeniu mowy być nie może, póki nie będzie uregulowana Prypeć. Czy tak jest rzeczywiście? Jak wiemy, Prypeć ma dość szeroką dolinę, czyli teren, przez się na wiosnę podczas wysokich wód, zalewany. Podług obliczeń techników Dyrekcji Robót Publicznych szerokość tego zalewanego terenu waha się od 0 do 40 kilometrów, średnio jednakże równa się 8 kilometrom. Długość zaś Prypeci w granicach Polski stanowi wprawdzie 431 km., lecz w linji wyprostowanej ma zaledwie 234 km. Tym sposobem, zalewana płaszczyzna równa się 8 × 234 = 1872 km². = 187200 ha. O tym więc pasie tylko może być mowa, jako o terenie w zupełności zależnym od stanu wobagnienie tych łąk i porost traw kwaśnych. Nie znaczy to jednakże, że łąki te nie mają spadku naturalnego w stronę rzeki. Owszem, z bardzo nielicznemi wyjątkami, one go mają, lecz nie mają kanałów, któreby wody te do rzeki odprowadzały, innemi słowy, nie są dostatecznie osuszone, odwodnione. Otóż przeprowadzić te kanały należy, a wtedy nie będzie mowy o tem, że pas przy Prypeci o szerokości średniej około 8 km., jest przez nią zagarnięty i całkowicie stracony, a oprócz tego Prypeć będzie otrzymywała w ciągu lata wodę z tych kanałów, co ulepszy jej stan żeglowny, który, jak wiemy, w lata suche nieraz szwankuje i z powodu niskiego stanu wody żegluga doznaje przerwy, pomimo, że na łąkach przybrzeżnych mamy zastój wody.

Tym więc sposobem, ogólny koszt osuszenia zmniejszyłby się o rubrykę I) w rachunku p. Librowicza, t. j. o 70,000,000 zł. i stanowiłby 260,000,000 zł. co jednakże jest cyfrą bardzo

poważną i o uzyskaniu jej w ten czy inny sposób w czasie najbliższym przy obecnym stanie ekonomicznym Państwa mowy niema, a to tem bardziej, że suma powyższa obejmuje osuszenie tylko dorzecza Prypeci. Dorzecza Niemna i Wisły, chociaż są znacznie mniejsze i prócz tego, rzeki dla nas główne w tych dorzeczach, jak Szczara, a szczególnie Bug, nie wymagają tak poważnej regulacji, jak Prypeć, wszelako jeszcze dość znacznie tę cyfrę podniosą.

Cóż więc ludności Polesia pozostaje czynić? Czekać z założonemi rękami, póki kto za nią Prypeci nie ureguluje? Niestety, czekać na to, znaczyłoby to wyrzec się wszelkiej kultury bardzo, bardzo długo, z pokolenia na pokolenie mieszkać w bagnach, a nawet brnąć w nich coraz głębiej, bo bagna mają skłonność zwiększania z roku na rok swej przestrzeni. Widzieliśmy, że obecny stan Prypeci, chociaż bardzo niezadawalniający, nie pozbawia nas jednakże podmakały i gniły—słowem, obraz nędzy i rozpaczy! Lecz, jak powiedziano, Dyrekcja Robót Publicznych odnowiła kanał Żylińskiego. Kanał ten jest tylko kanałem głównym, recypjentem, do którego powinien być wprowadzony cały szereg kanałów mniejszych odwadniających, wtedy dopiero znaczenie jego może się wykazać w zupełności. Pomimo to jednakże korzyść jego odnowienia już się dała odczuć: lasy państwowe w bliskości kanału poprawiły się, a miasto Łuniniec przestało się bać o swój los, bo wody na jego gruntach nie zbierają się w tak groźny sposób, jak przedtem. Tu jednakże w całej pełni pełni wykazuje się charakter poleszuków. Przeprowadzono kanał główny przez który jest możność odwodnienia zupełnego gruntów m. Łunińca, przeprowadzono go na koszt rządu, zdawałoby się, że miasto powinno wykorzystać natychmiast tę okoliczność i przystąpić odrazu do przeprowadzenia szeregu kanałów odwadniających—bocznic do kanału

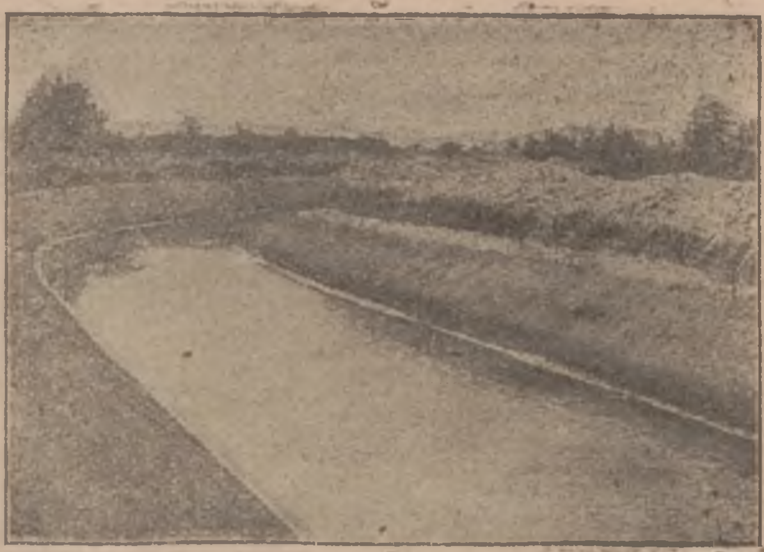

Kanał wykończony z widokiem na przepust kolejowy.

możności osuszania bagien z pewnemi ograniczeniami, o których wyżej mówiliśmy. Najlepszym zresztą tego dowodem mogą być przeprowadzone przez Dyrekcję Robót Publicznych w roku 1925 do końca roboty, mające na celu doprowadzenie do porządku dotąd zupełnie prawie nikłego kanału znanego pod nazwą „Żylińskiego“, a położonego w pow. Łuninieckim. Kanał ten wskutek tego, iż przez szereg lat nie był remontowany, zanikł prawie zupełnie, zamulił się, zachwaścił, pokrył krzakami, zarzucony został przez miejscową ludność kłodami, służącemi na razie do przechodzenia a następnie tam zatopionemi, zawalony ziemią i poprzegradzany jazami w celu łapania ryb i t. d., słowem zepsuty do tego stopnia, że woda po nim przestała zupełnie odpływać i w rezultacie grunta miasta Łunińca zostały do tego stopnia zatopione, że zagrażało to nawet ulicom miasta, które wystosowało do Ministerstwa Robót Publ. pismo, błagające o pomoc w tej sprawie. Okoliczne lasy państwowe w znacznym stopniu Żylińskiego, a to tembardziej, że rząd nawet rozpoczął te roboty i przeprowadził część główną takiej bocznicy, lecz niestety, miasto nie wykazuje zamiaru prowadzenia dalszych robót i oczekuje, by rząd to zrobił na swój koszt. Rząd jednakże, zdaje się, nie ma zamiaru łożyć dalej kosztów na robotę, konieczną dla dobrobytu miasta, tak mało troszczącego się o swe własne potrzeby. Kanał Żylińskiego ma długość 29 kilometrów, szerokość dna od 6-ciu m. w ujściu do 0,4 m. w górze, co przy półtoracznych skarpach i głębokości średniej 1,20 m. daje szerokość górną w dolnej części z górą 9 m. a w górnej koło 4-ch m. Otóż, jak wspomniano powyżej, rezultaty przeprowadzenia kanału Żylińskiego wskazują, że i bez regulacji Prypeci można osiągnąć znaczne rezultaty. Kanał ten koło 10 km. w dole znajduje się w dolinie rzeki Prypeci, która wiosną zalewa na tej przestrzeni łąki, nie przeszkadza to jednak, by latem wody zeszły i łąki były wykoszone, lecz w tym celu potrzebny jest szereg bocznic do kanału

Żylińskiego, któreby wody latem do rzeki odprowadzały nie dając im zatrzymywać się na łąkach.

Oprócz kanału Żylińskiego Dyrekcja w tymżesamym czasie przeprowadziła i drugą solidną pokazową robotę, a manowicie w pow. Kosowskim odnowiła kanał Lubiszczycki o szerokości dna koło 8 m., będący recypjentem obszaru kilkudziesięciu tysięcy ha i reguluje obecnie rzekę Hrywdę, do której kanał ten wpada. Przy regulacji prowadzi się maszynowym, sposobem pogłębienie rzeczki i zniesienie mielizn, wyprostowania niektórych zbyt krętych odcinków, słowem, ma się na celu doprowadzenie stanu wód do takiego poziomu, by można było przeprowadzić cały szereg bocznic i gruntownie odwodnić miejscowość, co ma zamiar wykonać już jako roboty szczegółowe Ministerstwo Reform Rolnych i rozparcelować ziemię rządową, na ten cel się nadającą. Do osiągnięcia tego celu nie przeszkadza jednakże nieco za wysoki poziom wód w rz. Szczarze i regulacja jej w tym celu nie jest niezbędną.

Kanal tuż przed ukończeniem robót.

Wracając z powrotem do ogólniejszego zagadnienia meljoracji Polesia trzeba stwierdzić, że pracy w tym kierunku jest bardzo wiele, bo województwo Poleskie nie jest w błoto ubogie. Zupełnie dokładnych obliczeń powierzchni bagien —nie mamy. Powierzchnia ta, obliczana z map wojskowych w skali 1 : 100.000 przez techników Poleskiej Dyrekcji Robót Publicznych Michałowskiego, Bonieckiego i Wojciechowskiego—przedstawia się następująco:

Powiat Łuniniecki zajmujący og. pow. 592.980 ha posiada bagien 351.700 ha.
Powiat Piński zajmujący og. pow. 641.740 ha posiada bagien 224.800 ha.
Powiat Stoliński zajmujący og. pow. 535.170 ha posiada bagien 198.800 ha.
Powiat Kobryński zajmujący og. pow. 297.650 ha posiada bagien 194.000 ha.
Powiat Kamień Koszyrski zajmujący og. pow. 289.180 ha posiada bagien 148.200 ha.
Powiat Kosowski zajmujący og. pow. 357.760 ha posiada bagien 146.100 ha.
Powiat Sarneński zajmujący og. pow. 544.110 ha posiada bagien 126.000 ha.
Powiat Brzeski zajmujący og. pow. 484.450 ha posiada bagien 108.100 ha.
Powiat Drohiczyński zajmujący og. pow. 236.280 ha posiada bagien 60.300 ha.
Powiat Prużański zajmujący og. pow. 249.310 ha posiada bagien 49.700 ha.

Ogólna więc ilość bagien i miejsc zabagnionych w Województwie Poleskiem przedstawia imponującą cyfrę 1.603.700 ha. Znaczenie tej cyfry lepiej się uwidoczni, skoro uprzytomnimy sobie, jaki ona stanowi % ogólnej powierzchni, a ponieważ powierzchnia ta obejmuje 4.228.630 ha, więc zabagnienie wynosi 40%. Na każde 100 ha terenu—40 ha bagna! Doliczmy do tego piaski lotne, których też nie brak na Polesiu i inne nieużytki, a uwidocznimy sobie, jaka olbrzymia powierzchnia ziemi leży odłogiem A jednakże narzekamy na brak ziemi. Nie ziemi nam brak, a kultury! Wskazaliśmy ogólny stopień zabagnienia Województwa Poleskiego. Przypatrzmy się jednak pod tym względem każdemu poszczególnemu powiatowi. Jeżeli skorzystamy z powyżej przytoczonych cyfr, to znajdziemy, że najwięcej zabagnionym jest powiat Kobryński, bo ma bagien i gruntów zabagnionych 65,17% dalej idzie pow. Łuniniecki, który ma bagien i miejsc zabagnionych 59,31%,

pow. Kamień Kosz.	ma bagien	i grunt.	zab.		51.25%
„ Kosowski	„	„	„	„	40.82%
„ Stoliński	„	„	„	„	37.15%
„ Piński	„	„	„	„	35.03%
„ Drohiczyński	„	„	„	„	25.52%
„ Sarneński	„	„	„	„	23.16%
„ Brzeski	„	„	„	„	20.85%
„ Prużański	„	„	„	„	19.94%

Widzimy z powyższego, że jeden tylko powiat Kossowski posiada stopień zabagnienia równy ogólnemu zabagnieniu Polesia. Możemy go więc z tego punktu widzenia uważać za ty-

powy. Więcej zabagnionych mamy tylko 3 powiaty, a mniej zabagnionych 6.

Tak więc — pracy jest bardzo wiele.

Owoce tej pracy bardzo prędko jednak się uwidaczniają, chodzi więc o początek, im zaś dalej, tem będzie łatwiej, gdyż dochód od robót poprzednich można obracać chociażby w części na dalszą pracę. P acę tę, sądzę, należałoby przedsięwziąć, przyjmując dorzecze każdej wpadającej do Prypeci, czy do innej głównej rzeki, jako całość. Przyjrzyjmy się tym dorzeczom, opuszczając pomniejsze. Zacznijmy od południowych dopływów Prypeci.

1. Najdalej ku wschodowi wysunięta jest **rzeka Stwiga**. Rzeka ta ujście ma w Sowdepji, wszelako teren płaski, błotnisty każe przypuszczać, że ujście to można będzie przenieść w granicę Państwa Polskiego. Długość Stwigi około 150 kilometrów. Stwiga posiada szereg prawych dopływów, górne części których znajdują się w Sowdepji. Z lewej strony dopływów prawie niema, wszelako jeden Mostwa ma znaczną długość, bo około 65 km. i ma duży dopływ Lwę około 45 km. długości. Zlewnia rzeki Stwigi w granicach Polski obejmuje płaszczyznę 158, 000 ha., z których 55,000 ha. stanowią bagna i miejsca zabagnione. W tej liczbie 15.000 ha. w pow. Sarneńskim i 40.000 ha. w pow. Stolińskim, Przypuszczać należy, że w osuszeniu tej zlewni dość znaczny udział przyjąłby Skarb Państwa, gdyż w górnej i dolnej jej części znajdują się majątki państwowe. Dolna część Stwigi znajduje się w powiecie Stolińskim, górna w Sarneńskim i w Sowdepji.

2. **Rzeka Horyń** wpada do Prypeci w powiecie Stolińskim, przecina pow. Sarneński, a w górnej swej części znajduje się na terytorjum województwa Wołyńskiego i wreszcie w Sowdepji. Ogólna długość Horynia około 570 km., z których 75 km. przypada na pow. Stoliński, 50 km. na pow. Sarneński, w Wołyńskiem 235 km., reszta znajduje się w Sowdepji. Zlewnia Horynia zawiera 2.998.000 ha, z których w pow. Stolińskim 190,000 ha. w Sarneńskim 410 000 ha. w Województwie Wołyńskiem 1.054.000 ha. reszta w Sowdepji, w tej liczbie bagien w pow. Stolińskim 102.000 ha., w Sarneńskiem 37.000 ha. Horyń w ujściu tworzy deltę, jedna odnoga której nosi nazwę Wietlicy i posiada długość około 20 km. Horyń ilościowo ma bardzo mało dopływów, wszelako jeden z nich z prawej strony: rzeka Słucz ma znaczną długość, bo 360 km. i mnóstwo drobnych dopływów. Ogólna zlewnia Słuczy 1.344.000 ha., z których 153.000 ha. w pow. Sarneńskim, reszta w Sowdepji. Bagien w zlewni Słuczy w granicach Polski znajduje się 35.000 ha., wliczonych do wyżej wskazanych 37.000 ha., ciążących do Horynia w powiecie Sarneńskim.

3. **Rzeka Stubła** wpada do Prypeci w powiecie Stolińskim, ma długości 78 km. Cała jej zlewnia wynosi 93.600 ha., z których pod bagnami 49.500 ha., a mianowicie w pow. Stolińskim 22 100 ha., w pow. Sarneńskim 12.000 i w pow. Pińskim 15.400 ha. Stubła poniekąd jest także dopływem Styru, gdyż na odległości 42 km. od ujścia do Prypeci ma odnogę, łączącą się ze Styrem i wpadającą doń około Starych Koni.

4. **Rzeka Styr** długości 360 km , z których w województwie Poleskiem 85 km. i 20 km. po granicy z wojew. Wołyńskiem wpada do Prypeci w pow. Pińskim. Przed ujściem dzieli się na dwie odnogi, z których jedna nazywa się Prostyrń. Zlewnia Styru wynosi 1.200.000 ha., z których w województwie Poleskiem 130.000 ha. a mianowicie: w pow. Pińskim 50.000 ha., w Sarneńskim 70.000 ha. i w Stolińskim 10.000 ha., w tej liczbie bagien, w pow. Pińskim 12.600 ha, w Sarneńskim 14000 ha. i w Stolińskim 3.700 ha. Rzeka Styr zaczyna się w Tarnopolskiem. województwie, w granicach którego ma długość 60 km, ze zlewnią 212,000 ha, a w Wołyńskiem 858.000 ha. przy długości 195 km.

5. **Rzeka Wiesiołucha** wpada do Prypeci w pow. Pińskim, w tej jej części, która nazywa

Kanał po ukończeniu robót.

się Strumień, ma długości 52 km. Ogólna zlewnia 28.800 ha. z których w pow. Pińskim 12.700 ha. i 16.100 ha. w Sarneńskim, w tej liczbie bagien 17,000 ha. a mianowicie, w pow. Pińskim 7000 ha. i w Sarneńskim 10 000 ha.

6. **Rzeka Stochód** wpada do Prypeci w pow. Pińskim. Ogólna długość Stochodu 165 km., z których w województwie Poleskiem 66 km. a mianowicie: w Pińskim 42 km., i w Kamień Koszyrskim 24 km., w województwie zaś Wołyńskiem 99 km. Ogólna zlewnia 414 000 ha, z których w woj. Poleskiem 144,000 ha. a mianowicie w pow. Pińskim 95.400 ha i w Kamień Koszyrskim 48 600, reszta t.j. 27.000 ha = w województwie Wołyńskiem. Bagien mamy w pow. Pińskim 37.600 ha i w pow. Kamień Koszyrskim—27.000 ha, razem w województwie Poleskiem bagien — 64.600 ha.

7. **Rzeczka Korostyńka** wpada w pow. Pińskim do jez. Lubiazia za pomocą którego łączy się z Prypecią. Długość Korostyńki 36 km., z których 33 klm. w pow. Pińskim i 3 km. w Kamień Koszyrskim. Zlewnia Korostyńki obejmuje 50 200 ha, z których 21 600 ha w pow. Pińskim i 28.600 ha w Kamień Koszyrskim. Bagna w dorzeczu Korostyńki obejmują 325.000 ha, z których 15.300 ha w pow. Pińskim i 17.200 ha w pow. Kamień Koszyrskim. Do Korystyńki za czasów rosyjskich przeprowadzono znaczną ilość kanałów, które obecnie są zamulone i funkcjonują bardzo słabo.

8. **Rzeka Brzeszcza** wpada do Prypeci w pow. Pińskim, wszelako prawie w całości znajduje się w pow. Koszyrskim. Ogólna długość 55 km. Brzeszcza w znacznym stopniu skanalizowana. Zlewnia Brzeszczy wynosi 76.000 ha, z których 57.800 ha bagien.

9. **Rzeka Turja** ogólnej długości 170 km., z których 33 km. w województwie Poleskiem, 18 km. po granicy woj. Poleskiego I Wołyńskiego i 119 w woj. Wołyńskiem. Zlewnia ogólna Turji 250.000 ha z których 48.400 ha w woj. Poleskiem, reszta w Wołyńskiem. W województwie Poleskiem Turja przepławy w całości przez powiat Kamień Koszyrski. Bagna w dorzeczu Turji zajmują w tym powiecie 14.200 ha. Rzeka Turja, chociaż długa, jednakże rzekę Prypeć zaraz po swem do niej ujściu prawie że nie zasila, gdyż o 5 km. niżej jej ujścia na Prypeci zbudowaną została tama w celu skierowania wód do kanału Królewskiego przez kanały Wyżewski i Białozierski, woda więc z Turji dochodzi do Prypeci, o ile po drodze się nie zgubi, przez Pinę. Turja jest ostatnim prawym górnym dopływem Prypeci w granicach województwa Poleskiego. W granicach województwa Wołyńskiego jest jeszcze rz. Wyżewka.

Przejdziemy więc teraz do lewych dopływów, poczynając z góry. Z początku oprócz paru drobnych rzeczek aż do Piny — dopływów Prypeć z lewej strony nie posiada. Przestrzeń między kanałem Królewskim i Prypecią jest bezrzeczną, posiada wszelako znaczną ilość kanałów, przeważnie do kanału Królewskiego skierowanych.

Fragment ukończonego kanału.

10. **Rzeka Pina** stanowi składową część systemu wodnego Dniepr-Wisła, ma długość 84 kilometrów łącznie z częścią kanału Królewskiego do działu wód między morzami: Czarnem i Bałtyckiem. Pina, wpadając do Prypeci, nosi nazwę Strumienia, druga jednakże jej odnoga o długości około 14 km. wpada do Jasiołdy. Cała zlewnia Piny wynosi 309.600 ha, z których w pow. Pińskim 84.600 ha, w Drohiczyńskim (kan. Królewski) 162.000 ha i Kamień Koszyrskim (też kan. Królewski) 63.000 ha, w tej liczbie bagien w pow. Pińskim 16 400 ha, w pow. Drohiczyńskim 43.000 ha i w Kamień Koszyrskim 32.000 ha, razem bagien 91.400 ha. Pina ma kilka drobnych dopływów.

11. **Rzeka Jasiołda** ma długość 192 km., z których w pow. Pińskim 70 km., po granicy pow. Drohiczyńskiego i Kosowskiego 20 km., w Drohiczyńskim, 26 km., po granicy Kosowskiego i Prużańskiego 20 km., i w pow. Prużańskim 56 km. Rzeka Jasiołda stanowi część składową szlaku wodnego Dniepr—Niemen

w dolnej swej części na długości 70 km. Dalej uważaną jest za spławną do Truchanowicz, wszelako stan jej nie może być uważany za dobry. Ogólna zlewnia Jasiołdy wynosi 404.000 ha, z których w pow. Pińskim 88.200 ha, w Kossowskim 172.500 ha, w Drohiczyńskim 84.500 ha i Prużańskim — 58.800 ha. Bagna w dorzeczu Jasiołdy znajdują się w ilości następującej: w pow. Pińskim 26.900 ha, w pow. Kosowskim 59.900 ha, z których 23.600 ha w dorzeczu Zegulanki, dopływu Jasiołdy — 138.100 ha.

12. **Rzeka Bobrzyk** długości 80 km, z których, poczynając od dołu, po granicy pow. Stolińskiego i Łuninieckiego 25 km., w pow. Pinskim 50 km. i w Łuninieckim 5 km. Ogólna zlewnia Bobrzyka 14.900 ha, z których w powiecie Pińskim 56.000 ha, Łuninieckim 75.000, Kosowskim 12.000 ha i Stolińskim 6.000 ha. Bagien znajduje się w pow. Łuninieckim 46 500 ha, Pińskim 34 000 ha i Kosowskim 8.200 ha, razem 88 200 ha.

13. **Rzeka Cna** o długości 104 klm. w całości w pow. Łuninieckim. Zlewnia Cny 160.200 ha, z których bagien 122.000 ha. W górnej części ma bogaty system kanałów, obecnie zaniedbanych.

14. **Rzeka Śmierdź** o długości 35 km. w całości w pow. Łuninieckim, zlewnia 120.000 ha. z których bagien 90.000 ha. Do Smierdzi doprowadzony jest bardzo bogaty system kanałów, zaniedbanych, jak wszędzie.

15 **Rzeka Łań** o długości 150 km. w całości w pow. Łuninieckim, oprócz 35 km. w województwie Nowogródzkiem. Rzeka Łań ma bardzo rozgałęzioną deltę, jedna z odnóg której zwie się Głuchą Łanią i ma długości 22 km. Są też i rzeki, przechodzące z Łani do Słuczy. Ogólna powierzchnia zlewni Łani ma 252.000 ha, z których 77.000 ha w województwie Nowogródzkiem. Łań ma w dolnej swej części dość bogaty system kanałów. Bagien w dorzeczu Łani w pow. Łuninieckim 93.200 ha.

Nie będę tu wspominał o Słuczy, gdyż meljoracje w jej dorzeczu, jako rzeki pogranicznej, na razie są nieaktualne.

Przechodzimy do przeglądu bagnisk w dorzeczu Bugu.

16. Zacznijmy od najgłówniejszego jego dopływu **Muchawca**. Muchawiec ma szereg dopływów, o których mowa niżej, bezpośrednio zaś do Muchawca, z małymi doń dopływami, ciąży teren o 83.700 ha, z których 54.000 ha w pow. Prużańskim i 29.700 ha w pow. Kobryńskim, w tej liczbie bagien 4500 ha w pow. Prużańskim i w Kobryńskim 17.000 ha, razem— 21.500 ha. Regulację tej części Muchawca mają prowadzić Sejmiki Prużański i Kobryński. Odpowiednie studja są już przeprowadzone w pierwszym z nich i częściowo w Kobryńskim.

17. Do Muchawca ciąży część **kanału Królewskiego** ze zlewnią 85.200 ha, z których w pow. Kobryńskim 52.200 ha i w Kamień Koszyrskim 33.000 ha, w tej liczbie bagien w pow. Kobryńskim 49.100 ha i w Kamień Koszyrskim 30.000 ha.

Widok kanału po ukończeniu robót

18. **Kanał Królowej Bony**, dawniej Kozaczy Rów, lewy dopływ Muchawca o długości 42 km. z licznymi dopływami, całkowicie w pow. Kobryńskim, obejmuje zlewnię 62.000 ha, w tej liczbie bagien 50.000 ha.

19. **Rzeka Trościanica**, lewy dopływ Muchawca, długości 43 km. ma zlewnię 44.000 ha. z których bagien 37.000 ha, cała w pow. Kobryńskim.

20. **Rzeka Osipówka**, lewy dopływ Muchawca, długości 40 km., prawie cała skanalizowana, lecz zapuszczona ze zlewnią 29.000 ha, z których bagien 23,200 ha, cała w pow. Kobryńskim.

21. **Rzeka Ryta**, lewy dopływ Muchawca, długości 44 km. w górnej części kanalizowana do jeziora Łukowskiego, do którego wpada cały system kanałów. Ryta ma zlewnię 137.000 ha, z których w pow. Brzeskim 113.000 ha i w Kobryńskim 24 000 ha, w tej liczbie bagien w pow. Kobryńskim 14.000 ha i w pow. Brzeskim 6.000 ha.

22. **Rzeka Kamionka**, lewy dopływ Mu-

chawca, długości 22 km. w pow. Brzeskim. Zlewnia 27.000 ha, w tej liczbie 5.300 ha bagien.

23. **Rzeka Palachwa**, prawy dopływ Muchawca, długości 19 km. o zlewni 9.000 ha, z których w pów. Kobryńskim 3.000 ha i w Prużańskim 6.000 ha, tej liczbie błot w pow. Kobryńskim 900 ha i w Prużańskim 1.700 ha.

24. **Rzeka Szewnia**, prawy dopływ Muchawca o długości 14 km. o zlewni 10.800 ha, z których błot 2.800 ha w pow. Kobryńskim.

25. **Rzeka Leśna**, dopływ Bugu, o długości 68 km. od ujścia do rozdwojenia, poczem Leśna prawa ma długość 50 km. i lewa 52 km. Ujście Leśnej znajduje się w pow. Brzeskim do rozdwojenia. Leśna prawa przepływa w pow. Brzeskim 8 km., poczem 16 km. po granicy pow. Brzeskiego i wojew. Białostockiego. Leśna lewa po rozdwojeniu płynie w pow. Brzeskim 12 km., potem 28 km. w pow. Prużańskim, reszta w wojew. Białostockiem. Ogólna zlewnia Leśny obejmuje 239.400 ha, z których w pow. Brzeskim 120.600 ha, w pow. Prużańskim 48.600 ha i w województwie Białostockiem 70.200 ha, w tej liczbie błot w pow. Prużańskim 9.500 ha i w Brzeskim 17.300 ha.

26. **Rzeka Pulwa**, dopływ Bugu, ma długość 44 km., znajduje się całkowicie w pow. Brzeskim, zlewnia jej 46.800 ha, w tej liczbie błot 3.000 ha.

27. **Kanał Motykalsko-Łyszczycki** ma długość 15$^1/_2$ km. Zlewnia 2.030 ha, w tej liczbie błot 1.200 ha. Projekt robót jest już sporządzony na 40.000 zł., wszelako roboty dotąd do skutku nie doszły z powodu niezgody współwłaścicieli na założenie spółki wodnej i na połączone z robotami koszty.

28. **Rzeka Różanka**, dopływ Niemna o długości w wojew. Poleskiem 28 km., następnie po granicy wojew. Białostockiego i Nowogródzkiego 48 km. i 20 kilometrów w województ. Białostockiem, w granicach którego wpada do Niemna. Zlewnia jej 206.800 ha, z których 38.800 ha w województwie Poleskiem, w Nowogródzkiem 36.000 ha i 132.000 ha w Białostockiem. Obszar błot w granicach województwa Poleskiego wynosi 2.500 ha w pow. Kosowskim.

29. **Rzeka Szczara**, dopływ Niemna, płynie 283 km. w wojew. Nowogródzkiem, z których 40 po granicy z Poleskiem, wszelako zlewnia jej sięga i pow. Kosowskiego w którym obejmuje 216.000 ha, w tej liczbie błot 75.500 ha. Znaczniejszym dopływem Szczary jest rz. Hrywda w pow. Kosowskim, obejmująca 26.000 ha błot, osuszanych obecnie przez Skarb Państwa.

Na tem zakończę przegląd objektów na których prace meljoracyjne są do wykonania. Przy przeglądzie tym opuszczono mniejsze objekty i niektóre tereny, przylegające bezpo-

Budowa szluzy w Telechanach na kanale Ogińskiego.

średnio do rzek większych. Wykonanie meljoracji na tych objektach jest to praca duża i wymagająca bądź co bądź środków niemałych. Chcę tu jednakże podkreślić, że oprócz tej dużej pracy jest na Polesiu i stała praca nieduża, że tak powiem, codzienna i wcale niekosztowna, do której jednakże nikt się wziąć nie chce. Mam tu na myśli istniejące kanały. Na Polesiu, lekko rachując, mamy tych kanałów około 2000 kilometrów. Są dane myśleć, że jest ich znacznie więcej. Kanały te zbudowane były jeszcze przed wojną przez rosyjski Skarb Państwa, przez Bank Włościański i przez różnych prywatnych właścicieli ziemskich. Przynosiły one kiedyś dużą korzyść, lecz, niestety, przez szereg lat nie są przez nikogo podtrzymywane. Tu dopiero wprost w potworny sposób wykazuje się niezrozumienie przez ludność własnych interesów. Kanały nie podtrzymywane zamulają się, zarastają, przez co przestają funkcjonować, miejscowość niegdyś osuszona, znów się zabagnia, łąki i pastwiska tracą na wartości. Właściciele ich stękają i wyrzekają, a nie chce się im oczyścić kanałów. A wszak to robota niewielka i niewymagająca żadnych specjalnych technicznych wiadomości. Potrzeba tylko wytrzebić porosłe na kanałach krzewy, wykosić trawy, powyrzucać kłody, pnie, osuniętą ze szkarpów ziemię, słowem wszystko — co niepotrzebnie do kanału się dostało, a szczególniej porozrzucać doszczętnie t. zw. jazy, które z taką zajadłością włościanie budują na rzekach i nawet na kanałach, by zatrzymywać wodę czy to dla łapania ryb, czy dla prania bielizny, czy poprostu dla przechodzenia przez kanał. Gdzie okażą się widoczne na oko mielizny, trzeba je usunąć. Wszak to robota nietrudna i niekosztowna, lecz należy ją przynajmniej raz na rok wykonać. Taką robotę przed wojną w majątkach rządowych wykonywało się po 5 rub. od wiorsty, oprócz kosztów utrzymania dozorcy. Roboty takie należy wykonywać nietylko na kanałach, lecz i na rzeczkach. Co więcej, należy to podług Ustawy Wodnej, do obowiązków właścicieli brzegów, a czuwanie nad wypełnieniem tego obowiązku spoczywa na władzy wodnej I-ej instancji, czyli na starostach. By wykonać jednakże ten obowiązek, trzeba mieć dozorców, słowem, mieć odpowiedni aparat wykonawczy, którego starosta niestety nie posiada, bo wszak tym aparatem nie można nazwać policji, która i bez tego ma dość zajęcia i nie może chodzić po bagnach i wyszukiwać nieoczyszczonych kanałów i rzeczek. Wszakże Ustawa Wodna przewiduje utworzenie komisji rewizyjnych, których zadaniem będzie, między innemi, sprawdzać czy wody płyną i ich brzegi są należycie utrzymywane. Jednakże komisje te dotąd z powodów niewiadomych nie zostały zorganizowane na Polesiu.

Wreszcie, na zakończenie, chcę przypomnieć, że przy robotach meljoracyjnych Skarb Państwa przychodzi z pomocą ludności. W tej sprawie musimy rozróżnić dwa wypadki. Po pierwsze, meljoracje podstawowe i po drugie: meljoracje szczegółowe.

Do pierwszej kategorji robót odnosi się budowa kanałów t. zw. odpływowych, magistralnych, recypjentów, do których mogłyby być odprowadzane wody z większych przestrzeni za pomocą szeregu mniejszych kanałów. O ile takie kanały już przeprowadzone będą, lub istniały dawniej w postaci czy to kanałów, czy też rzek naturalnych a chodzi tylko o przeprowadzenie kanałów drugo-trzecio- i wyżej rzędnych, to takie meljoracje noszą nazwę szczegółowych. Podług istniejących ustaw inaczej jest traktowany każdy z tych dwu rodzajów meljoracji.

Zacznijmy od meljoracji podstawowych. Dla nich istnieje Ustawa o popieraniu publicznych przedsiębiorstw meljoracyjnych z dn. 26 X.1921 r. ogłoszona w Dzienniku Ustaw Nr. 91 z roku 1921 poz. 671, i nowela do niej z dn. 23 VI. 1925 r. zatytułowana jako Ustawa, zmieniająca niektóre postanowienia ustawy z dn. 26.X.1921 r. o popieraniu przedsiębiorstw meljoracyjnych i ogłoszona w Dzienniku Ustaw Nr. 75 z dnia 29.VII.1925 r. poz. 524. Ustawa pierwsza w artykule 1. głosi, że przedsiębiorstwom, podejmowanym przez województwa, powiaty, gminy, wsie i spółki wodne, które mają na celu ochronę gruntów od zrywania lub wylewów, albo też podwyższenie produkcji rolnej przez osuszenie lub nawodnienie, a których wykonanie leży w interesie publicznym—może Rząd przyznawać zasiłki pieniężne. Zasiłki te na osuszenie i odwadnianie, stosownie do art. 5 ust. 3 mogą być przyznane do wysokości 30—40% sumy kosztorysowej, zatwierdzonej przez Ministra Robót Publicznych, o ile samorządowy związek wojewódzki przyczyni się do pokrycia kosztów w tejsamej wysokości.

Co się tyczy meljoracji szczegółowych, to na nie zasiłki rządowe bezzwrotne nie wydają się wcale. Państwowy Bank Rolny wszelako wydaje na ten cel pożyczki. Zasady, na jakich te pożyczki są udzielane, wyłożone są w ogłoszonem w Monitorze Polskim z dnia 7 X.1925 r. Nr. 232 poz. 956 obwieszczeniu Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwowych z dn. 1.X.1925 roku wydanem w porozumieniu z Ministrami Skarbu i Reform Rolnych o zasadach udzielania kredytu na meljoracje rolne. W § 1. tego obwieszczenia wskazano, że pożyczki te mogą otrzymywać:

a) spółki wodne,

b) gminy wiejskie i miejskie,

c) mieszkańcy wsi, występujący zbiorowo i

d) inne osoby fizyczne i prawne.

Widzimy tu, że wbrew temu, co postanowiono o zasiłkach na meljoracje podstawowe, na pierwszem miejscu co do meljoracji szczegółowych postawione są spółki wodne. Wchodzić w bliższe szczegóły co do warunków pożyczek nie mam tu zamiaru, osoby interesowane poznajomią się z obwieszczeniem ze wskazanego N-ru Monitora.

Jan Radzikowski.

DZIAŁ INFORMACYJNY

SKOROWIDZ

MIEJSCOWOŚCI w WOJEWÓDZTWIE POLESKIEM

UŁOŻONY WEDŁUG PORZĄDKU ALFABETYCZNEGO

z uwzględnieniem stanu podziału administracyjnego

w czerwcu 1926 roku.

OBJAŚNIENIA ZNAKÓW i SKRÓTÓW

A) Powiaty oznaczono n-rami rzymskimi od I — X, przyczem oznaczają: I pow. Brzeski; II pow. Drohiczyński; III pow. Kamień-Koszyrski; IV pow. Kobryński; V pow. Kosowski; VI pow. Łuniniecki; VII pow. Piński; VIII pow. Prużański; IX pow. Sarneński; X pow. Stoliński.

B) Dla oznaczenia charakteru topograficznego miejscowości użyto następujących skrótów:

ceg. — cegielnia
folw. — folwark
kol. — kolonja
letn. — letnisko
leśn. — leśniczówka
m-ko — miasteczko
m-to — miasto
okol. — okolica
os. fabr. — osada fabryczna
os. leś. — osada leśna
os. mł. — osada młyńska
os. woj. — osada wojskowa
prz. k. — przystanek kolejowy
przedm. — przedmieście
przys. — przysiołek
smol. — smolarnia
st. kol. — stacja kolejowa
tart. — tartak
zaść. — zaścianek

C) Urzędy i instytucje oznaczono skrótami:

Cer. — Cerkiew
Gm. — Urząd gminny
K. P. — Komenda Policji
Kość. — Kościół rz. kat.
Mag. — Magistrat
P. p. — Posterunek policji
Pocz. — Urząd pocztowy
S. P. — Sąd Pokoju
St. — Starostwo
Szk. ś — Szkoła średnia
Szk. p. — Szkoła powszechna
Szp. — Szpital
U. Z. — Urząd Ziemski

D) Ostatnia nazwa przy miejscowości oznacza gminę do której miejscowość należy.

Przy każdej miejscowości:

na 1 miejscu podano urzędy i instytucje (o ile w danej miejscowości istnieją),

na 2 miejscu określono charakter topograficzny (wieś, osada, miasteczko, futor i t. p.),

na 3 miejscu oznaczono cyfrą rzymską (patrz wyżej!) powiat,

na 4 miejscu wymieniono gminę w obrębie której miejscowość się znajduje.

Abramowicze, wieś IV Zbirogi
Abramowo, kol. I Dmitrowicze
Abramy, futor I Dworce
Adamków, folw. I Kosicze
Adamówka, wieś III Chocieszów
Adamowo, wieś II Osowce
Adamowo, folw. II Osowce
Adolfów, folw. IX Bereznica
Agatowo, folw. VIII Kotra
Akuryka, kol. VII Kuchocka Wola
Alba, folw. V Kosów
Albin, folw. IX Klesów
Albrechtów, wieś VII Pinkowicze
Albrechtów, folw. VII Pinkowicze
Aleksandrja, wieś III Soszyczno
Aleksandrja, folw. III Soszyczno
Aleksandrja, folw. I Wysokie Lit.
Aleksandrja, folw. IX Bielskowola
Aleksandrówka, folw. I Wierzchowicze
Aleksandrówka, folw. VII Dobrosławka
Aleksandrówka, wieś IX Kisorycze
Aleksandrówka, folw. IX Kisorycze
Aleksandrówka, wieś VIII Horodeczno
Aleksandrów, kol. VII Wiczówka
Aleksandrów, folw. I Domaczewo
Aleksandrowo, sanator. I Przyborowo
Aleksiejewicze Szk. p., wieś II Imienin
Aleksiejki Szk. p. wieś V Borki-Giszyce
Aleksiejówka wieś IX Klesów
Aleksówka Szk. p. wieś III Kamień-Koszyrski
Alwus wieś I Wierzchowice
Anabor, folw. I Wierzchowice
Andronowo, Szk. p. wieś IV Strychów
Androwo 2 folw. IV Strychów
Andrucha, Szk. p. wieś IX Włodzimierzec
Andruszkówna, kol. VI Łachwa
Andruszkowska, fut. VI Lenino
Annaspaska, wieś I Ołtusz
Annobór, folw. IV Iłosk
Antonin osada IX Dąbrowica
Antonina, wieś I Życin
Antonówka, P.p. wieś IX Horodziec
Antonówka, kol. IX Horodziec
Antonówka, st.kol. IX Horodziec
Antonowo wieś I Radwanicze
Antonowo, folw. I Radwanicze
Antony, wieś VIII Horodeczno
Antopol, Pocz. Szk. p. P.p., m-ko IV Antopol
Anusin, kol. I Połowce
Arabie, wieś VIII Linowo
Arabin Gród, wieś VIII Horodeczno
Arabinki, wieś VIII Prużana
Arkadja, wieś I Kamienica Żyr.
Atteczyzna, folw. IX Rogoźna
Augustynka, folw. I Połowce
Awuls-Józefin fut. VII Brodnica
Azazierze osada V Różana

Babicze, wieś I Ratajczyce
Babi Wierzch, folw. i os. leśna I Kamieniec-Lit.
Babka, wieś IX Rafałówka
Bagny, wieś IV Siechnowicze
Bahrowce, leśn. II Motol
Bahryłówka, leśn. VII Porzecze
Bahryna, leśn. VII Porzecze
Bajki, Szk. p; wieś V Różana
Bajki, folw. VIII Malecz
Bakałowszczyzna, osada IV Siechnowicze
Bakury, Szk. p; wieś VIII Malecz
Bakuny, Szk. p; wieś VIII Kotra
Balewszczyzna, osada IV Siechnowicze
Bałabanówka, kol VIII Prużana
Bułachowicze, wieś IX Rafałówka
Bałandycze, wieś II Odryżyn
Bałandycze, folw. II Odryżyn
Bołaszowszczyzna, kol. IV Iłosk
Bałdun, futor VIII Linowo
Bałkuny, folw. II Drohiczyn
Baraki, kol. IX Klesów
Barańce, os. IV Ozjaty
Baranki, wieś I Kamieniec Lit.
Baranki, folw. I Kamieniec Lit.
Barany, folw. V Borki Giszyce
Barany, wieś IV Ozjaty
Barmuty, wieś VIII Rewjatycze
Barszcze, wieś IV Podolesie
Barszcze, folw. IV Podolesie
Barszczewo, wieś I Ratajczyce
Barszczyzna, osada II Odryżyn
Bastycze (Bościcze), wieś VII Stawek
Baszłówka, futor III Chocieszow
Batcze, wieś IV Prusk
Bateńka, folw. IX Rafałówka
Baterja, wieś VIII Międzylesie
Bekieszówka, leśn. VIII Szereszów
Belda, futor IX Kisorycze
Berducha, folw. IX Niemowicze
Berduny, wieś VII Stawek
Berduny, folw. VII Stawek
Berdycze, wieś I Kosicze
Berdyszcze, kol. IV Mokrany
Bereścianica, futor III Borowno
Bereście, Szk. p. wieś IX Dąbrowica
Berestowo, osada I Miedna
Berestowo, leśn. I Miedna
Berestowo, osada I Wielkoryta
Beresty, futor VIII Szenie
Bereza, Szk. p. wieś IV Strychów
Bereza, folw, IV Strychów
Bereza-Kartuzka, P.P. Pocz. Szp. Kośc. Cer, S. P. Szk. p.Gm, Mag. m-to VIII Magistrat
Bereza-Kościuszka, wieś IV Strychów
Berezce, osada VI Czuczewicz
Berezce, wieś X Błotnica
Berezki, Szk. p. wieś IX Lubikowicze
Berezki, folw. IX Lubikowicze
Berezlany, Szk. p.wieś II Drużyłowicze
Berezna, Szk. p., P, P. wieś IV Iłosk
Berezna, kol. IV Iłosk
Berezniak, wieś VII Uhrynicze
Berezniak, 3 fol. VII Uhrynicze
Berezniaki, wieś I Kaminiec-Lit.
Berezniaki, wieś VI Lenino
Bereznica, Szk. p. P.P. m ko IX Bereznica
Bereznica N. osada IX Bereznica
Bereznica, wieś V Różana
Berzniki, futor III Lelików
Bereznowola, Szk. p. wieś VII Kuchocka Wola
Bereznowola, folw, VII Kuchocka Wola
Berezno, P. P. wieś X Stolin
Bereźno-Nowe, folw. X Stolin
Bereźno-Stare, folw. X Stolin
Berezowica, osada VI Chotynicze
Berezów(Berezowo), Szk.p. P. P. wieś X Berezów
Berezów, (Berezowo) folw. X Berezów
Barezów-Poliszcze, osada X Berezów
Berezówka, leśn. V Różana
Berezwicze, wieś VII Uhrynicze
Berezwicze, folw. VII Uhrynicze
Berezyna, kol. II Odryżyn
Berezyna, fut. IV Mokrany
Berezyszcze, wieś I Połowce
Bereżowa, futor I Wielkoryta
Berkozy, wieś VII Brodnica
Berkozy, futor VII Brodnica
Bernady, wieś I Kamienica Żyr.
Berwiszcze, osada VI Czuczewicze
Berwy, kol. IV Ozjaty
Berwy, kol. IV Dywin
Bezchlebicze wieś VII Brodnica
Bezdzież Szk. p. P. p. wieś II Bezdzież
Bezok, futor IV Mokrany
Biała, wieś II Bezdzież
Biała, P. p; Pocz.; S. P.; Szk. p. wieś X Wysock
Biała, st. kol. X Wysock
Biała, folw. VIII Bereza Kartuzka
Biała Stróż, leśn. I Wierzchowice
Biała Woda, futor III Chocieszów
Białasze, osada IX Bereznica
Biała, wieś VII Kuchocka Wola
Białe Jezioro, osada I Miedna
Białe Jezioro, Szk. p. wieś VI Łunin
Białka, kol. VIII Rudniki
Białogóry, osada I Miedna

Białousza, I i II, Szk. p. wieś X Stolin
Białosowszczyna, folw. VIII Prużana
Białowiż, Szk. p. wieś IX Kisorycze
Białowiż, folw. IX Kisorycze
Biały Dwór, folw. VII Porzecze
Biały Dwór, kol. V Kosów
Bielatycze, Szk. p. wieś IX Lubikowicze
Bielaczyce, wieś VIII Rudniki
Bielawszczyzna, wieś VII Żabczyce
Bielin, Szk. p. wieś II Osowce
Bielin, folw. II Osowce
Bielinek, wieś II Osowce
Bielinek, wieś II Braszewicze
Bielewo, wieś I Kamieniec-Lit.
Bielsk, Szk. p., wieś IV Nowosiółki
Bielsk, 5 folw. IV Nowosiółki
Bielsk (Bielski), leśn. X Wysock
Bielska Wola, Szk. p., P. p. wieś i folw. IX Bielska Wola
Bieławicze, Szk. p, P. p. wieś V Kosów
Biesiadka, futor, IX Klesów
Bildejki, Szk. p., wieś I Turna
Bitera, os. IX Niemowicze
Bizerewicze, wieś VII Lemieszewicze
Biżerewicze, folw. VII Lemieszewicze
Bleżowo, wieś X Berezów
Bleżewo, futor X Berezów
Blizna, Szk. p., wieś V Różana
Blizna, folw. V Różana
Bliznica, osada II Odryżyn
Bluwenicze, wieś I Turna
Błagosławinka, folw. I Wierzchowicze
Błażki, wieś VIII Horodeczno
Błoty M. (Hirsk.), wieś IV Błoty
Błoty Szlach., folw. IV Błoty
Błoty Wielkie, Szk. p., wieś IV Błoty
Błudeń, Szk. p., P. p. m-ko VIII Bereza Kart.
Błudeń, wieś VIII Bereza Kart.
Błudeń, st. kol. VIII Bereza Kart.
Bobinka, wieś I Wierzchowice
Bobki, wieś IV Iłosk
Bobowiszcze, osada X Stolin
Bobrowce, wieś I Motykały
Bobrowicze, Szk. p., wieś V Sw. Wola
Bobrówka, wieś I Połowce
Bobrowo, os. wojsk. IV Mokrany
Bobry, folw. I Kosicze
Bobry, wieś IV Prusk
Bobry, folw. IV Prusk
Bobryk, Szk. p. wieś VII Dobrosławka
Bobryk folw. VII Dobrosławka
Bochowo, kol. VI Czuczewicze
Bogacze, wieś I Wojska
Bogacze (Bohacz) folw. IV Błoty
Bogdany, Szk. p. wieś IV Ozjaty
Bogdziuki, wieś I Życin
Bogusławice, folw. VIII Rudniki
Bogusławicze, Szk. p. wieś IV Prusk
Bogusławicze, folw. IV Prusk
Bogusławska-Przybrodzie, wieś I Ołtusz
Boguszewo, (B o j k u s z e w o) Szk. p. wieś VII Żabczyce
Bohdan, leśn. IX Kisorycze
Bohdan, futor IX Kisorycze
Bohdanówka, Szk. p. wieś VII Pohost-Zahorodzki.
Bohdanówka, folw. VII Pohost-Zahorodzki
Bohdziuki, kol. I Turna
Bohówka, osada VI Chotynicze
Bojarowszczyzna, os. IV Podolesie
Bojary, wieś VII Stawek
Bojary, wieś I Łyszczyce
Bojary, wieś VIII Horodeczno
Bojary, Szk. p. wieś IV Matjasy
Bojkuszewo, wieś VII Żabczyce
Bokinicze, Szk. p. wieś VII Pohost-Zahorodzki.
Bokinicze, folw. VII Pohost Zah.
Bokowo, osada X Chorsk
Bołdany, wieś I Domaczewo
Bołdany, przys. I Domaczewo
Bołochowicze, wieś IX Rafałówka
Bołocie, kol. VII Lubieszów
Bołotyszcze, futor I Wielkoryta
Borany, leśn. V Telechany
Bordziówka, Szk. p. wieś I Wysokie Litew.
Borejszowo, osada VIII Międzylesie
Borek, folw. VII Uhrynicze
Borek, I i II osada X Chorsk
Borek, folw. VIII Prużana
Borek, futor VII Stawek
Borki, kol. I Połowce
Borki, folw. VIII Szereszów
Borki, Szk. p. wieś VI Chotynicze
Borki, Szk. p. wieś VII Pohost Zah.
Borki, wieś, leśn. i folw. V Borki-Giczyce
Borki, futor X Wysock
Borki, Szk. p. wieś IV Mokrany
Borki, wieś IV Podolesie
Borki, wieś III Chocieszów
Borki, Szk. p. wieś III Wielka Hłusza
Borki Nowe, folw. III Wielka Hłusza
Borki Stare, folw. III Wielka Hłusza
Borki, Szk. p. wieś VIII Czerniaków
Borki, futor III Lelików
Borki Małe, futor VI Lenino
Borodycze, (Borodzicze), wieś IV Zbirohi
Borodycze, wieś I Dmitrowicze
Borodzicze, Szk. p. wieś IV Antopol
Borodzice, kol. IV Antopol
Borodzicze, osada IV Antopol
Borodzicze(ob. Borodycze), wieś IV Zbirohi
Borowa, wieś II Drużyłowicze
Borowa, wieś i folw. VII Kuchocka Wola
Borowa, Szk. p. wieś VI Czuczewicze
Borowce, wieś VI Kożangródek
Borowe, Szk. p. wieś IX Kisorycze
Borowe Wołoki, osada IV Prusk
Borowica, kol. II Janów
Borowieńskie, futory III Borowno
Borowiki, wieś VIII Rudniki
Borowiki, wieś VI Łunin
Borowiki, folw, VI Łunin
Borowiki, kol. V Kosów
Borowina, Szk. p. wieś IX Kisorycze
Borowinka, futor III Lelików
Borowno, wieś III Borowno
Borowno, folw. III Borowno
Borowskie Budki, Szk. p., wieś i leśn, IX Kisorycze
Borowucha, futor III Lelików
Borówki, folw. II Motol
Borsuki, futory V Kosów
Borsuki, futor III Chocieszów
Borsukówka, kol. VI Łachwa
Bortnowicze, Szk. p., wieś VIII Rudniki
Bortnowicze, okol. VII Rudniki
Bortnowszczyzna, wieś VIII Horodeczno
Bory, fut. IV Siechnowicze
Boryczewicze, Szk. p., wieś VII Lemieszewicze
Borysowo, Szk. p., wieś i folw. IV Błoty
Borysówka, Szk. p., wieś IV Dywin
Borysy, przys. I Domaczewo
Bosiacz, Szk. p., wieś i kol. IV Strychowo
Bostyń, Szk. p., P. p., wieś VI Łunin
Bostyń, folw. VI Łunin
Bosznia, Szk. p., wieś II Janów
Bościcze, wieś VII Stawek
Botowo, wieś VII Pohost-Zah.
Botyn, folw. I Miedna
Bożydar, folw. IV Strychów
Bór, futor VI Czuczewicze
Bór, futor, X Chorsk
Bór, leśn. VI Łunin
Bór, futor I Wielkoryta
Bór-Dubieniecki, wieś X Płotnica
Bór Izbicki, osada VI Kruchowicze
Bór Lipy, kol. V Różana
Braniewicze, wieś I Ratajczyce
Braniewo, osada IV Ozjaty
Braszewicze, Szk. p., wieś II Braszewicze

Braszewicze, leśn. II Braszewicze
Bratyłowo, wieś I Kosicze
Brodce, futor IX Lubikowicze
Brodcze, wieś X Płotnica
Brodek, wieś II Imienin
Brodnica, Szk. p. wieś VI Kożangródek
Brodnica, Szk. p. wieś VII Wiczówka
Brodnica, Szk. p. Pocz. P. p. wieś VII Brodnica
Brodnica folw. VII Brodnica,
Brody, osada VI Kruchowicze
Brody, leśn. IX Klesów
Brody, osada i wieś VIII Horodeczno
Brodziatyn, wieś, os. i leśn. I Miedna
Brodziec, folw. X Wysock
Brodziatyn, futor III Chocieszów
Bronka, futor III Kam. Koszyrski
Bronna Góra, leśn. V Piaski
Bronne, folw. II Drohiczyn
Brukowica, kol. VIII Linowo
Brylewo, wieś IV Błoty
Brylewo, folw. IV Błoty
Brylewo Podlaskie, osada IV Błoty
Brynkowszczyzna, osada IV Ozjaty
Bryszcze, futor IV Mokrany
Brylki, futor IV Dywin
Brześć n/B, St: K.P. Pocz. Szp. U.Z, Kość. Cer. S.P. Szk. ś. Mad. m—o i st. kol. I Magistrat
Brzezina, kol. IX Włodzimierz
Brzosty, kol. VIII Szereszów
Brzozówka, wieś I Kosicze
Brzozówka, folw. I Kosicze
Brzozówka wieś I Wierzchowłce
Buchale, okol. VIII Sielec
Buchlicze, Szk. p. wieś X Terebieżów
Buchowicze, wieś IV Podolesie
Buchowicze, folw. IV Podolesie
Buchowicze M., folw. IV Podolesie
Bucki, wieś V Różana
Buczemla Suchowole I i II wieś I Ratajczyce
Buczeml Rządowy, wieś I Ratajczyce
Buczeml, folw. I Wojska
Buczyn, wieś VII Lubieszów
Buczyn, folw. VII Lubieszów
Buda, folw. II Osowce
Buda, folw. VIII Międzylesie
Buda, folw. IX Lubikowicze
Buda, wieś IX Kisorycze
Buda, leśn. IX Niemowicze
Budcza, Szk. p., wieś VI Kruchowicze
Budka, futor IX Rafałówka
Budki, leśn. VI Czuczewicze
Budkl, kol. IX Lubikowicze
Budki, futor IX Klesów
Budki Wojtkowickie, Szk. p., wieś X Berezów
Budki Snowidowickie, Szk. p., wieś IX Kisorycze
Budkowszczyzna. osada IV Ozjaty
Budy, wieś IV Iłosk
Budy, folw. V Telechany
Budy, leśn. V Piaski
Budymle, wieś X Terebieżów
Bujaki, wieś IX Zbirogi
Bujaki, folw. IV Zbirogi
Bukaty, osada IV Błoty
Bukatyn, futor III Lelików
Bukrabowszczyzna, folw. VIII Bajki
Bulkowo, Szk. p.. wieś IV Rohoźna
Bulkowo, folw. IV Rohoźna
Bulkowo-Zarzecze, wieś Rohoźna
Bułgary I i II, wieś VII Lemieszewicze
Bulla, Szk. p., wieś V Kosów
Bunia, futor VII Stawek
Buniawiec, folw. I Dworce
Burdziły, wieś IV Matjawy
Burdziły, folw. IV Matjawy
Burki kol. IV Włodzimierziec
Burmaki, Szk. p. wieś II Chomsk
Busiaż, wieś V Kosów
Busiaż, folw. V Kosów
Busiaż I i II osady, V Kosów
Busławka, wieś VIII Sielec
Busły, osada V Telechany
Bussa, wieś II Motol
Buszmicze, wieś I Wierzchowice
Buśnie, Szk. p. wieś IV Rohożna
Buwasza, fut. VII Lubieszów
Buzaki, wieś III Chocieszów
Buzaki, folw. III Chocieszów
Buzyny. Szk. p. wieś VIII Prużana
Bychów Szk. p. wieś VII Lubieszów
Bychów, folw. VII Lubieszów
Bycz, wieś V Kosów
Byczek, osada V Sw. Wola
Byczyny, folw V Pożana
Byki, wieś VIII Malecz
Bykowsk, folw. X Stolin
Bystrzyca, folw VII Uhrynicże
Bystrzyca, wieś IV Prusk
Bystrzyca, futor VII Dobrosławka
Byszla, wieś VII Kuchocka Wola

Cecylówka, osada IV Bereznica
Cegielnia, futor VII Brodnica
Cegielnia, osada VIII Rewjatycze
Cepcewicze Małe, Szk. p., wieś IX Horodziec
Cepcewicze Wielkie (Smolki), wieś IX Horodziec
Cepcewicze Wielkie (Obłonie), wieś IX Horodziec
Cerkowniki, wieś I Ratajczyce
Cerkowszczyzna, futor IX Kisorycze
Cerkwiszcze, kol. IX Horodziec
Chabowicze (ob. Chobowicze). wieś IV Błoty
Chaby, wieś I Kosicze
Chańki, wieś IV Matjasy
Charki, wieś VIII Horodeczno
Charłup, osada II Odryżyn
Charsy, wieś I Domaczewo
Charytony, wieś IV Zbirogi
Chatki, wieś IV Rohoźna
Chatki, osada VIII Rudniki
Chatki, osada IV Błoty
Chidry, wieś IV Nowosiółki
Chidra futor IV Dywin
Chidry, kol. IV Nowosiółki
Chidry Małe wieś I Dworce
Chidry Wielkie, wieś I Dworce
Chidry, leśn. IV Iłosk
Chinocz, Szk. p., wieś IX Włodzimierzec
Chinocz, folw. IX Włodzimierze
Chinocz, st.kol.IX Włodzimierzec
Chitewszczyzna, wies VII Horodeczno
Chlaby, Szk. p., VII Lemieszewicze
Chlebowo, futor IV Dywin
Chlewiszcze, Szk. p., wieś I Polowce
Chlewiszcze, osada I Miedno
Chlewiszcze, folw. II Braszewicze
Chlew, futor IX Lubikowicze
Chłopczyn, futor IX Lubikowicze
Chmiel, kol. X Berezów
Chmiele, wieś I Wysokie-Lit.
Chmielowo, Szk. p., wieś I Turna
Chmieliszcze, wieś I Ołtusz
Chmieliszcze, folw. IV Rohoźna
Chmielniki, folw. VI Łunin
Chmielniki, leśn. I Wielkoryta
Chmielówka, wieś I Ołtusz
Chmielówka, kol I Turna
Chobowicze, Szk. p. P.p. wieś IV Błoty,
Chocieszów Szk. p. P,p. wieś III Chocieszów
Chocin, (Choczyn) wieś X Wysock
Chocisław, wieś I Ołtusz
Chocuń, wieś VII Lubieszów
Chodaki, wieś V Borki Giczyce
Chodorki, Szk. p. wieś V Kosów
Chodosy, wieś IV Prusk
Chodosy Górne wieś I Dmitrowicze
Chodosy Dolne, wieś I Dmitrowicze
Chodosy Dolne, folw I Dmitrowicze
Chodosy Górne, folw. I Dmitrowicze
Chodów, kol. wI Chotynicze
Chodynicze Szk. p. wieś IV Nowosiółki
Chodynicze 2. folw. i osada IV Nowosiółki
Chojniki I i II, wieś VIII Malecz
Chojno, P. p. wieś VII Chojno
Chojno, folw. VII Chojno
Chojno-Nowe osada VII Chojno
Chłopic wieś ╻╻ Borki-Giczyce

Chołożyn Duży, wieś VII Porzecze
Chołożyn Mały, wieś VII Porzecze
Chołożyn. folw. VII Porzecze
Chomce, futor X Wysock
Chomicze wieś VIII Bereza-Kart.
Chomiczowa, wieś VII Brodnica
Chomiczyce, wieś IV Antopol
Chomne, kol. VIII Linowo
Chomontyny, wieś I Dmitrowicze
Chomsk, Pocz. Szk.p. P. p. m-ko II Chomsk
Chorewo, Pocz. wieś VIII Rudniki
Chomorce, kol. IX Włodzimierzec
Choromeck, osada VII Lubieszów
Choromsk Szk. p. wieś X Chorsk
Chorostów P.p. wieś i kol VI Lenin
Chorosza, futor IX Lubikowicze
Choroszcza, wieś V Kosów
Choroszcza, folw. V Kosów
Chorowa, osada IV Ozjaty
Chorowszczyzna, folw. IX Błoty
Chorsk, Szk. p.p. wieś X Chorsk
Choszki, futor IX Lubikowicze
Chotomla(Chotomel)wieśX Stolin
Chotynicze, Pocz. Szk. p. wieś VI Chotynicze
Chotynicze, P.p. folw. VI Chotynicze.
Chotynowo, wieś I Ratajczyce
Chrapin, folw. i wieś VII Moroczno.
Chrapuń, wieś X Berezów
Chrołówka, futor IV Dywin
Chróst, folw. VIII Horodeczno
Chryssa, wieś V Piaski
Chrystybołocicze, wieś VII Lemieszowicze
Chryszczanowicze, wieś V Kosów
Chudlin, wieś IV Horodeć
Chwalewicze, wieś VIII Sielec
Chwaszczewata, folw. VIII Rewjatycze
Chwaszczowata, kol. IX Bereźnica
Chwedkowicze, P.p. wieś IV Rogoźna
Chwedory, (ob. Fedory) Szk. p. wieś X Radczyck
Chwoiszcze, fut. III Lelików
Chwojna, fut. IV Dywin
Chwojanówka, wieś I Dmitrowicze
Chworosno, wieś VII Łohiczyn
Chworosyno, folw. VII Łohiczyn
Chworozbyt, futor IX Klesów
Chydry, leśn. IV Iłosk
Chylin, (Chilin) folw. X Wysock
Ciemnica, (Temnica) osada IV Podolesie
Ciemnica, folw. IV Podolesie
Ciemny, las folw. VII Lubieszów
Ciemny Kust, fut. IX Lubikowicze
Cierebol, leśn. VI Czuczewicze
Cimochowszczyzna, wieś VIII Horodeczno.
Ciołkowicze M., wieś VII Kuchocka Wola
Ciołkowicze M., Szk.p. wieś i folw. VII Moroczno
Ciołkowicze, W., wieś VII Kuchocka Wola
Ciosanięc, kol. II Odryżyn
Cna, wieś VI Kożangródek
Cna, folw. VI Kożangródek
Cupryk (Ciupryk), wieś I Ratajczyce
Cybki, wieś II Braszewicze
Cybki, folw. II Braszewicze
Cyganów, leśn. V Piaski
Cyr, Szk. p. wieś VII Lubieszów
Cyr folw. VII Lubieszów
Cytylja, futor I Ołtusz
Cytymle, kol. IX Bielskowola
Czabachy, wieś VIII Horodeczno
Czabachy, wieś I Kamieniec L.
Czabajówka, folw. II Beżdzież
Czabel, wieś IX Klesów
Czachec, Szk. p. wieś VIII Linowo
Czachec, folw. VII Linowo
Czachowce, folw II Imienin
Czajewo, leśn. V Telechany
Czajków, kol. IX Włodzimierzec
Czale, leśn. V Piaski
Czamla, wieś VII Dobrosławka
Czapcze, folw. VII Kochocka-Wola
Czapelka, futor IV Lubikowicze
Czarnawczyce, Szk. p. Kościół Cerk. Gm. Pocz. P.p. wieś I Turna
Czarna Góra, futor IV Dywin
Czarne Morgi, futor IV Dywin
Czarnocin, leśn. V Telechany
Czarne Łozy, folw. VIII Kotra
Czarnowirka, fut V Wysock
Czarnowo I i II, wieś VII Lemieszewicze
Czarnowo, folw. VII Lemieszewicze
Czarny Przybok folw. VII Dobrosławka
Czaste kol. II Odryżyn
Czeczki, okol. VIII Sielec
Czekmarowo, folw. IX Rafałówka
Czelejewo, wieś I Motykały
Czelejewo, folw. I Motykały
Czeliszczewicze, wieś IV Horodec
Czemer, osada IV Dywin
Czemerniki, futor III Lelików
Czemery, wieś I Dworce
Czemery. wieś I Kamieniec Litewski
Czemeryn, Szk. p. wieś VII Porzecze
Czenczyce, wieś VII Stawek
Czepiele, wieś I Wysokie Lit.
Czercianica, futor IX Bielskowola
Czerebasówka, wieś VI Łachwa
Czeremcha, folw. II Wołowel
Czeremoszny, futor III Borowno
Czeretianoje, osada IV Ozjaty
Czerewie, osada VI Chotynicze
Czernaki, wieś I Dmitrowicze
Czernaki, wieś I Kosicze
Czerncze, Szk. p. wieś III Chocieszów
Czerncze, folw. III Chocieszów
Czerniaków, 2 folw. VIII Międzylesie
Czerniaków, P.p. wieś VIII Międzylesie
Czernianka, (ob. Czerwianka) futor IV Błoty
Czerniany, Szk. p. wieś I Wielkoryta
Czerniany, futor I Wielkoryta
Czernicze, futor I Wielkoryta
Czernicze, futor IV Dywin
Czernica, osada VI Chotynicze
Czerniczna, wieś VIII Maciejewicze
Czerniczne, wieś VIII Horodeczno
Czerniczne, Szk. p. okol. VIII Sielec
Czernie, I i II 2 wsie I Kosicze
Czerniejewicze, wieś VII Żabczyce
Czerniejewicze folw. VII Żabczyce
Czerniejewicze, wieś II Chomsk
Czerniewo wieś i okol. I Wysokie-Litewskie
Czernin Szk. p. wieś VII Moroczno
Czersk Szk. p. wieś i folw. I Domaczewo
Czerteż, futor III Lelików
Czerliczyk, futor X Terebieżów
Czerwaszyce Szk. p. folw. i wieś IV Prusk
Czerniawka, 3 folw. IV Błoty
Czerwińce, folw. I Łyszczyce
Czerwiszcze, folw. i os. VII Uhrynicze
Czerwiszcze N., wieś VII Uhrynicze
Czerwiszcze St., wieś VII Uhrynicze
Czerwony Dwór, folw I Kamienica Żyr.
Cześniki, folw. V Piaski
Czołowiec, wieś VI Lenino
Czortek, leśn. VII Żabczycze
Czuchowo Szk. p., wieś VII Dobrosławka
Czuczewicze M., Pocz. P. p. wieś VI Czuczewicze
Czuczewicze W., wieś VI Czuczewicze
Czuczewicze, folw. i st. kol. VI Czuczewicze
Czudel, Szk. p. wieś IX Klesów
Czudła, wieś IX Rafałówka
Czudzin, P. p. wieś VI Czuczewicze
Czuryłowszczyzna, folw. IV Zbirohi
Czykin, folw. II Imienin
Czyrotok, futor I Wielkoryta
Czysta Ladyna, futor IX Bielskowola
Czysta Łuża, futor IX Kisorycze

Czysta Łuża, leśn. IX Włodzimierzec
Czyżewicze, wieś I Wołczyn
Czyżewicze, kolonja I Wołczyn
Czyżewszczyzna, wieś IV Ozjaty
Czyżyki, wieś V Borki Giczyce
Cmien, wieś X Radczyck
Cmień, folw. X Radczyck

Dace, wieś VIII Sielec
Dachłowo, kol. IV Podolesie
Dachłowo, leśn. IV Podolesie
Dachłów, (Imienin) folw. IV „
Dalniki, wieś III Kamień Koszyrski
Daniłowo, wieś II Drohiczyn
Daniłowo, wieś VII Brodnica
Darguże, wieś V Kosów
Daszewicze, wieś I Turna
Daszewicze, wieś IV Horodeć
Dawidgródek, P. p; Pocz., S. P; Szk. p; Mag. m-to X Magistrat
Dawidowicze, wieś VIII Sielec
Dawidowicze, folw. VIII Sielec
Dąb, osada VI Czuczewicze
Dąbek, wieś I Przyborowo
Dąbek, kol. I Przyborowo
Dąbek, leśn. V Piaski
Dąbrowa, os. leśn. I Przyborowo
Dąbrowa, kol. i zaśc. II Drohiczyn
Dąbrowa, os. leśn. X Płotnica
Dąbrowa, folw. X Stolin
Dąbrowa, kol. X Berezow
Dąbrowa, kol. III Wielka Hłusza
Dąbrowa, folw. IX Horodec
Dąbrowa, futor IX Rafałówka
Dąbrowa, osada I Dworce
Dąbrowa, leśn. I Połowce
Dąbrowa, folw. I Połowce
Dąbrowa, folw. VII Moroczno
Dąbrowa, osada II Worocewicze
Dąbrowa, folw. I Miedno
Dąbrowa, futor X Chorsk
Dąbrowa, os. leśn. I Przyborowo
Dąbrowa, folw. II Worocewicze
Dąbrowica, P. p; Pocz; Szk. p; Gm; Mag; S. P; Szp. m-to IX Magistrat
Dąbrowica, wieś, st. kol. IX Dąbrowica
Dąbrowica, futor III Chocieszów
Dąbrowiec, futor IX Kisorycze
Dąbrówka, folw. II Drohiczyn
Dąbrówka, leśn. IX Klesów
Dąbrówka, folw. III W. Hłusza
Dąbrówka, wieś II Bezdzież
Dąbrówka, wieś I Kosicze
Demenicze, Szk. p wieś I Turna
Demenicze, kol I Turna
Demiańczyce, wieś I Turna
Demidowszczyzna, Szk. p; wieś IV Iłosk
Deniskowicze, Szk. p; P. p; wieś IV Kruchowicze
Deniskowicze, leśn. VI Kruchowicze
Deniskowicze. Zakłady, os. fab. VI Kruchowicze
Denisy, futor III Chocieszów
Derć, Szk. p; wieś IX Kisorycze
Derewek, P. p; Pocz; S. P; Gm. Szk. p; wieś VII Lubieszów
Derewek, kol. X Stolin
Derewna, Szk. p; wieś i kol. IV Ziołowo
Derewna, folw. i leśn. IV Ziołowo
Derewna, (Derewnia) Szk. p; wieś X Terebieżów
Derewna, folw. X Terebieżów
Deszewicze, wieś I Dmitrowicze
Dębniaki, kol. VI Kruchowicze
Dębniaki, folw. VI Kruchowicze
Dębowa Góra, kol. IX Horodziec
Dębowe, kol. II Drohiczyn
Dębowe Stojło, futor IX Kisorycze
Dębówka, Szk. p; wieś IX Włodzimierzec
Dębówka, folw. IX Włodzimierzec
Dideń, futor III Lelików
Djakowo, futor VII Kuchocka Wola
Długa, Niwa, futor III Lelików
Długi, futor I Wielkoryta
Długie Pole, futor IX Rafatówka
Długowola, Szk. p; wieś IX Włodzimierzec
Długa, Wola, folw. IX Włodzimierzec
Dmitrowicze, P. p; wieś I Dmitrowicze
Dmitrowicze, leśn. V Piaski
Dmitrówka, futor III Chocieszów
Dnieprzec, osada VI Czuczewicze
Dobra Wola, folw. VII. Stawek
Dobra Wólka, folw. VII Stawek
Dobra Wola, I i II osada VIII Kotra
Dobre, wieś IV Horodec
Dobre, kol. II Odryżyn
Dobre Drzewo, folw. VI Lenin
Dobrodziło, futor III Chocieszów
Dobroje, osada VII Brodnica
Dobronież, wieś I Wołczyn
Dobrosławka, Szk. p; P. p; wieś VII Dobrosławka
Dobrosławka, folw. VII Dobrosławka
Dobrowo, folw. I Miedna
Dobry Ostrów, leśn. IX Kisorycze
Dobry Dwór, folw. VI Lenin
Dobryjanowicze, wieś IV Podolesie
Dobryl, leśn. IX Kisorycze
Dobryń, kol. IX Włodzimierzec
Dobryń, st. kol. IX Włodzimierzec
Dobrysowo, wieś IV Mokrany
Dobrzyca, futor III Lelików
Dobrzyń,(Dobryń) futor X Chorsk
Dobuczyn, Szk. p; P. p; wieś VIII Dobuczyn
Dolin, folw. X Stolin
Dolina, folw. III W. Hłusza
Dolina, futor VII Brodnica
Doliny, futor V Święta Wola
Doliny, I i II osada VI Chotynicze
Dolne Szypiaki folw. V Różana
Dolsk, Szk. p wieś VII Lubieszów
Dolsk, folw. VII Lubieszów
Dołbizna, wieś I Wierzchowice
Dołbniewo, wieś I Wysokie Lit.
Dołbniewo, folw. I Wysokie Lit.
Dołgie, futor IV Mokrany
Dołha, wieś V Święta Wola
Dołha, futor IX Kisorycze
Dołhań, wieś IX Kisorycze
Dołhe, wieś VIII Prużana
Dołhe, folw. VII Prużana
Dołhe, wieś VIII Szereszów
Dołhe, osada VIII Rewiatycze
Dołhe-Załomy, Szk. p. kol. IX Horodziec
Dołchopoły, osada VI Zaostrowicze
Dołchopoły, 2 folw VI Zaostrowicze
Dołchy, osada VI Chotynicze
Dołchoteczna, osada VIII Sielec
Dołki, wieś V Różana
Dołubowo, folw. IV Błoty
Dołżyca (Dowżyca), fut. X Chorsk
Dołżyszcze, kol VII Lubieszów
Domaczów, P.p, Pocz, Szp. Kość, Cer, S.P., Szk.p. gm. m-ko I Domaczów
Domaczów, folw. I Domaczów
Domaczów, st. kol. I Domaczów
Domałka, leśn. VI Łunin
Domaszyce, Szk.p wieś VII Żabczyce
Domohocz, leśn. VI Czuczewicze.
Doraszkiewicze folw. II Worocewicze
Dorocińce, fut. IX Lubikowicze
Dorchociszcze, osada VI Czuczewicze
Doropiejewicze, Szk. p. wieś i futory IV Nowosiółki
Dorotycze, Szk. p. wieś IX Niemowicze
Dorożyn, zaśc. VIII Kotra
Dostojewo,Szk.p.wiesVIIPorzecze
Dostojewo, folw. VII Porzecze
Doszkin, futor II Wołowel.
Dragi, futor III Lelików
Drebsk, Szk. wieś. VI Kożangródek
Dremlowo, wieś IV Siechnowicze
Drechniowski, kol. X Berezów
Droboty, Szk. p. wieś i kol. Bezdzież

Droczewo futor I Ołtusz
Drohiczyn Szk. K. P. Pocz. Szp. U.Z., Cer. Kość., S.P. Szk. p. Gm. m-ko i St. kol. II Drohiczyn
Dronynków, osada IV Dywin
Droździn, wieś X Berezów
Drużyłowicze Szk. p. P.P. wieś II Drużyłowicze
Dubczyce Szk. p. wieś VII Moroczno
Dubica, kol. VI Czuczewicze
Dubica, Szk.p. wieś I Domaczewo
Dubica, st. kol. i os. I Miedna
Dubickie, futor IX Kisorycze
Dubieck, folw. III Kamień-Koszyrski
Dubieczno, (Dubeczno) wieś I Wielkoryta
Dubieńsk, futor III Kam. Koszyrski
Dubieniec, Szk. p. wieś X Płotnica
Dubieniec, folw. X Płotnica
Dubina, fut. IX Rafałówka
Dubiny, wieś IV Horodeć
Dubitowo, Szk. p. wieś V Kosów
Dubno, (Dubień) kol. X Berezów
Dubnowicze, Szk.p. wieś VII Pochost-Zahor.
Dubnowicze, folw, VII Pochost-Zahor.
Duboj, Szk.p.P.p. wieś X Płotnica
Duboj folw. X Błotnica
Duboja, Szk.p.wieś VII Brodnica
Duboja, Szk.p.folw. VII Brodnica
Dubojskie, osada VI Chtynicze
Dubowa, wieś IV Iłosk
Dubowa, I i II futor III Lelików
Dubowe, wieś IV Strychów
Dubowe, folw. IV Strychów
Dubowe, wieś I Wołczyn
Dubówka, wieś VI Łunin
Dubrowsk, wieś VII Moroczno
Dubrowa, futor I Radwanicze
Dubrożyn, osada VII Moroczno
Dukarowska, leśn. IX Dąbrowica
Durycze, futor I Miedna
Dwór Nowy, kol. I Wielkoryta
Dwór Stary, futor IV Mokrany
Dwór Stary, kol I Wielkoryta
Dworaczniewo, kol. IV Mokrany
Dworce folw. i wieś IV Podolesie
Dworce, P. p. wieś I Dworce
Dworce Małe, wieś VII Lemieszewicze
Dworce Wielkie, wieś VII Lemieszewicze
Dworak, folw. IV Błota
Dworki, futor IV Błota
Dwory, folw. IV Antopol
Dworzecz, Szk. p. wieś VI Kożangródek
Dworzec, folw. VI Kożangródek
Dworzec, wieś I Wierzchowice
Dworzyszcze, leśn. i osada II Odryżyn
Dworzyszcze, folw. II Odryżyn
Dworzyszcze, folw. IV Horodec
Dworzyszcze,, leśn. I Wielkoryta
Dworzyszcze os. IV Iłosk
Dworzyszcze, wieś I Ołtusz
Dworzyszcze Tołoczno, os. I Ołtusz
Dymniki, wieś VIII Horodeczno
Dymsk, wieś II Braszewicze
Dymsk, folw. II Braszewicze
Dywin, Pocz. Szk. p. P. p. m-ko IV Dywin
Dywin, os. wojsk. IV Dywin
Dywinki, kol. IV Nowosiółki
Dywińskie, futory IV Dywin
Dziadowicze, Szk. p. wieś II Motol
Dziadowo, futor I Ołtusz
Dziadówka M., wieś I Dworce
Dziadówka W. wieś I Dworce
Dziady, wieś V Kosów
Dziahelec, wieś i os. VIII Bereza Kartuzka
Dziahle, wieś IV Rohozna
Dziatkowicze, Szk. p. wieś IV Ziołowo
Działłowicze, folw. i osada IV Ziołowo
Dziatkowicze I i II, wieś VI Kożangródek
Działłowicze, P. p. st. kol. VI Kożangródek
Działłowicze, ceg. VI Kożangredek
Działłowicze, wieś II Wołowel
Dziechciarnie, folw. X Terebieżów
Dziadzin, futor X Berezów
Dziewiątki, wieś IV Prusk
Dziewiątki, wieś IV Matjasy
Dzikowicze wieś VII Chojno
Dzikowicze, M., wieś VII Lemieszewicze
Dziurdziówka, zaść IV Ziołowo

Eljaszewo-Łyszcze, folw. VII Łohiczyn
Erazmin, folw. VII Dobrosławka
Ewolin, folw. III Kam. Kosz.

Farynki wieś VII Uhrynicze
Faustynów, wieś I Miedne
Faustynów, folw. I Miedna
Fedkowicze, wieś IV Rohozna
Fedory, wieś X Radczysk
Fedory, folw. X Radczysk
Felicjanowo, wieś II Osowce
Felicyna, os. IV Dywin
Ferma, kol. I Radwanicze
Filipowicze, Szk. p., wieś IV Rohozna
Florówka, kol. VI Łachwa
Franopol, wieś VII Brodnica
Franopol, fut. VII Lubieszów
Franopol, wieś I Radwanicze
Franopol, folw. IV Matjasy
Futor Jezienki, (ob. Jeziersk) fut. IX Dąbrowica
Futor Orłowskiego, kol. IX Niemowicze
Futory Juniskie, kol. X Stolin
Futory Kruszyńskie, kol. X Stolin
Futory Merlińskie, futory X Chorsk
Futory Romanowskie, wieś I Kamienica
Futory Stolińskie, kol. X Stolin
Futory Samarskie, futor III Lelików

Gabrjel, wieś I Wierzchowice
Gabrjelin, folw. VIII Malecz
Gaj, folw. VII Żabczyce
Gajki, futor I Wierzchowice
Gajówka, (Hajnówka) Szk. p. wieś i kol. IV Nowosiółki
Gałaczewo, wieś I Wołczyn
Gawrylczyce wieś VI Czuczewicze
Giczyce, Szk. p., P. p.: wieś V Borki Giczyce
Giedrojciówka, kol. IX Horodziec
Giemielewszczyzna, folw. V Kosów
Gierszonowicze, wieś I Kamienica Żyrowicka
Gierszonowicze, Szk. p. folw. I Kamienica Żyrowicka
Gierszony, kol. I Wojska
Gierszony, wieś I Kamienica Żyrowicka
Glinianki, wieś IV Matjasy
Glinianki, folw. i os. IV Matjasy
Gliniszcze, folw. IV Rohozna
Gliniszcze, folw. V Telechany
Gliniszcze, fut. IX Bielsko-Wola
Gliniszcze, wieś I Wierzchowice
Gliniszcze, folw. VIII Porzecze
Glinka, Szk. p., wieś X Terebieżów
Glinka, folw. X Terebieżów
Glinna, Szk. p., wieś II Odryżyn
Glinna, folw. II Odryżyn
Glinna, wieś V Święto-Wola
Glinna, folw. 2 V Święto-Wola
Glinne, wieś X Berezów
Glinne, (Gliny) leś. IX Rafałówka
Głębokie, wieś IV Matjasy
Głębokie, folw. IV Matjasy
Głucha, folw. VI Łunin
Głusza, leśn. I Małoryta
Głuszyca, Szk. p., wieś IX Lubikowicze
Gniewczyce, Sz. p., wieś II Janów
Gnilec, wieś II Chomsk
Gniłoje, zaść, II Chomsk
Golenczyce, wieś V Borki-Giczyce
Gołończyce, wieś I Wojska
Gołończyce, kol. I Wojska
Goły Borek, wieś I Kamieniec Litewski

Gońsk, futor V Różana
Gorban, osada IV Oziaty
Gorcze, wieś VIII Ber.-Kartuzka
Goranica, futor I Wielkoryta
Gorołaży, futor I Wielkoryta
Goryca, futor IV Dywin
Goryce, (Horyce) kol. IV Antopol
Goryzdrycze, wieś IV Podolesie
Gozdorycze, folw. IV Podolesie
Goszcza, (Hoszcza) wieś V Święta Wola
Gościniec, kol. I V Mokrany
Gotowicze, (Hutowicze) wieś IV Zbirogi
Gozdziołki, folw. VIII Kotra
Górka, wieś II Wołowel
Górka, fut. VI Czuczewicze
Górka, folw. VI Kruchowicze
Górka, (Pieszkowka) folw. VII Brodnica
Górki, (Horki) Szk. p. P. p.; wieś II Odryżyn
Górki, (Horki) folw. II Odryżyn
Górki, fut. IV Dywin
Górki, folw. VI Kruchowicze
Górki, os. IV Siechnowicze
Górki, kol. I Ratajczyce
Górki, osada IV Ozjaty
Górne, Szk. p.; wieś IX Bereznica
Górne, wieś VII Lemieszewicze
Górne, folw. VII Lemieszczewicze
Górny Gród, (ob. Goryny Gród)
Górny Terebieżów, wieś X Terebieżów
Góry, kol. IV Oziaty
Góry, fut. III Chocieszów
Góry, wieś I Kamieniec-Litewski
Góry, os. I Miedna
Gorynów, Gród, (Górny gród) wieś I Wierzchowica
Grabina, kol. IX Horodeczno
Grabinki, fut. VII Dobrosławka
Grabowce, Szk. p. wieś I Życin
Grabowce 3 folw. I Życin
Grabów, wieś VI Lenino
Grabów, frlw. VI Lenino
Gradka,, fut IV Łubikowicze
Gramota, fut. VII Kuchocka Wola
Grań, os. V Telechany
Grany, leśn. IV Podolesie
Grany, os. IV Dywin
Greczyszcze, wieś VII Lubieszów
Gródek, wieś V Różana
Grudowiki, wieś I Dworce
Grudyca, leśn. IX Włodzimierzec
Gruśliszcze, (ob. Huśliszcze)
Gruszka, kol. IX Mokrany
Gruszka, fut. III Lelików
Gruszki, wieś VII Żabczyce
Gruzody, (Hruzody) leś. i os. X Stolin
Grybeliki, os. VII Kuchocka Wola
Gryszczyce, folw. I Dmitrowicze
Grywa, wieś III Borowno
Grywa, folw. III Borowno
Grzywkowicze, wieś VII Lemieszewicze
Gubernia, kol. IV Antopol
Gubernia I II, 2 folw IV Błoty
Gubernia, (Prużana) folw. VIII Prużana
Guryny, wieś VIII Horodeczno
Gutoryszcze, fut. I Wielkoryta
Gwoźdce, leśn. VI Czuczewicze
Gwoźnica, wieś I Miedna
Gwoźnica, folw. i os. I Miedna

Hać, tart. IV Dąbrowica
Hać Mała, wieś V Święta Wola
Hać Wielka, Szk.p. wieś V Święta Wola
Halewo wieś VII Stawek.
Hali, os. leś. VI Czuczewicze
Halik Wielki, wieś V Kosów
Halik, wieś II Wołowel
Halinowo, kol. IV Zbirohi
Halówka, wieś I Ołtusz
Hałowo, folw. VIII Sielec
Hały, Szk. p: kol. IX Horodziec
Hały, os. VI Kruchowicze
Hały, tartak IX Rafałówka
Hały Ług, folw. IV Podolesie
Hance, wieś I Dworce
Hańcewicze, P. p; Pocz; S. P; Szk. p; m-ko VI Kruchowicze
Hancewicze, wieś VI Kruchowicze
Hancewicze, st. kol. VI Kruchowicze
Hancewicze, wieś I Wojska
Hankowicze, wieś VII Żabczyce
Hatyszcze, kol. IV Ozjaty
Hawryłkowicze, Szk. p; wieś VIII Sielec
Hawryłkowicze, folw. VIII Sielec
Hawryłówka, folw. III Wielka Hłusza
Helenin, wieś III Borowno
Helenowo, folw. II Drohiczyn
Helenowo, Szk. p; wieś VIII Matwiejewicze
Herasimowa Niwa, futor IX Rafałówka
Hermany, folw. IV Matjasy
Hermany, wieś IV Strychów
Hiczyce, ob. Giczyce
Hirnyk fut. IX Bielskowola
Hirsk (Błoty) M. wieś IV Błoty
Hlina (Glina), wieś V Święta Wola
Hlinna, folw. V Święta Wola
Hładysze, wieś V Kosów
Hłusza Mała, Szk. p.; wieś III Wielka-Hłusza
Hłusza Mała, folw. III Wielka Hłusza
Hłusza Mała, Szk. p. kol. III Wielka Hłusza
Hłusza Wielka, Szk. p. P. p. m-ko III Wielka Hłusza
Hłusza Wielka, folw. III Wielka Hłusza
Hłusza Wielka, kol. III Wielka Hłusza
Hnilec, ob. Gnilec
Hock, Szk. p.; wieś VI Czuczewicze
Hola, Szk. p.; wieś I Połowce
Holce, Szk. p.; wieś X Płotnica
Holce-Pawlinowo, folw. X Płotnica
Holendry. Szk. p., kol. I Przyborów
Holice, wieś VIII Rewjatycze
Holówka, kol. VII Lubieszów
Hołoby Małe, wieś i kol. III Kamień Koszyrski
Hołodyczna, leśn. V Różana
Hołosiatyn, wieś VIII Horodeczno
Hołowacze, kol. I Kamieniec-Litewski
Hołowczyce, Szk. p., wieś IV Antopol
Hołowczyce, wieś I Wojska
Hołowczyce, folw. I Wojska
Hołowieckie, wieś V Piaski
Hołowieńskie, os. IX Bereznica
Hołowiszcze, fut. III Lelików
Hołówki, os. VII Brodnica
Hołuzja, wieś IX Bielsko-Wola
Hołyki, fut. III Chocieszów
Hołynka, wieś V Kosów
Honczary, wieś VII Zabczyce
Honczary, wieś VIII Horodeczna
Horawica, fut. III Lelików
Horbacha, Szk. p.; wieś II Worocewicze
Horbanka, os. IV Podolesie
Horbów, wieś V Piaski
Horczakówka, leśn. VII Porzecze
Horecz, ob. Horcze
Horełki, folw. IV Matjasy
Horełki, wieś IV Matjasy
Horna, folw. X Terebieżów
Hornacki, futor VII Kuch. Wola
Horochowyszcze, fut. I Ołtusz
Horochów leśn. V Telechany
Horochów, futor IX Kisorycze
Horodec, Szk. p., P. p., m-ko IV Horodec
Horodec, folw. IV Horodec
Horodec, st. kol. IV Horodec
Horodeczno, Szk. p., wieś VIII Horodeczno
Horodeczno, folw. VIII Horodeczno
Horodek, wieś VII Uhrynicze
Horodna (Horodno), os. IV Prusk
Horodniany, wieś VIII Linowo
Horodno, Szk. p., P. p., m-ko X Magistrat
Horodyszcze, folw. IV Siechnowicze
Horodyszcze, Szk. p., wieś X Terebieżów

Horodyszcze, Szk. p. wieś VII Pinkowicze
Horodyszcze, wieś I Wojska
Horodyszcze, folw. I Wojska
Horodziec, wieś X Chorsk
Horodziec, Szk. p., wieś IX Horodziec
Horodziec, folw. IX Horodziec
Horowata, wieś VII Brodnica
Horowata, kol. VI Chotynicze
Horsk, Szk. p., wieś VIII Rewiatycze
Horszczon, fut. IX Lubikowicze
Hortol, Szk. p., wieś V Telechany
Horyca, leśn. VII Chojno
Horyca, kol IV Antopol
Horynicze, wieś VII Chojno
Horyń, P. p., st. kol. X Stolin
Hoszcze, os. VII Kuchocoa Wola
Hoszczewo, P. p., wieś V Kosów
Hrabnik, futor X Berezów
Hrabuń, futor IX Lubikowicze
Hoszczewo, folw. V Kosów
Hoszewo, Szk. p., wieś II Chomsk
Hrada (Grada) os. VII Kuchocka Wola
Hranie, wieś IX Bereźnica
Hranie, folw. IX Bereźnica
Hrany, kol. I Ołtusz
Hrebenycha, fut. III Lelików
Hrud, fut. VIII Horodeczno
Hrud, os. VI Zaostrowicze
Hrudkowicze, wieś II Wołowel
Hrudziec os. VIII Międzylesie
Hruskie, leśn. VI Kruchwicze
Hruszka (Gruszka), fut. III Lelików
Hruszka, kol. IV Mokrany
Hruszowo, Szk. p., wieś IV Iłosk
Hruszowa, folw. IV Iłosk
Hruszowata, os. VI Lenin
Hrybeliki ob Grybeliki
Hrycewicze wieś IV Siechowicze
Hrycewicze, wieś VIII Malecz
Hrycki, wieś IX Dąbrowica
Hryczynowicze, Szk. p; wieś VI Lenino
Hrymiacze, Szk. p; wieś I Wołczyn
Hrymiacze, kol. I Wołczyn
Hryszczyce, ob. Gryszczyce,
Hrywa, ob. Grywa
Hrywda, Szk. p: wieś V Kosów
Hrywda, folw. V Kosów
Hubin, folw. VII Morochno
Hubicze leśn. IX Rafałówka
Hućki, wieś IV Strychów
Hućki, folw. IV Strychów
Hucnia, fut. VII Uhrynicze
Hule wieś I Radwanicze
Hulewicze, wieś I Dmitrowicze
Hulówka, wieś V Piaski
Hultajka, leśn. IV Podolesie
Humniszcze, wieś II Braszewicze
Hurmany, wieś VII Porzecze
Huryny, kol. IX Rafałówka
Huryny, (Guryny) wieś VIII Horodeczno
Husa, Perynia wieś IX Niemowicze
Husaki, wieś I Wielkoryta
Huska, folw. IV Podolesie
Huśka, fut. III Lelików
Huski leśn. IX Klesów
Huśliszcze, kol. IV Mokrany
Huta, Szk. p; wieś II Worocewicze
Huta, kol. i folw. II Worocewicze
Huta, wieś VI Kruchowicze
Huta, zaśc. VI Kruchowicze
Huta, kol. IX Kruchowicze
Huta, wieś I Przyborowo
Huta, Browień Szk. p; wieś III Borowno
Huta, Nowa futor VII Dobrosławka
Huta Browieńska, fut. III Borowno
Huta, Michalińska folw. V Kosów
Huta, Kamienska wieś i folw. III Kamień-Koszyrski
Huta, Perejna fut. IX Niemowicze
Huta, Niemowicka Szk. p; wieś IX Niemowicze
Huta Sopaczewska, Szk. p; kol. IX Rafałówka
Huta Stepańgrodzka, wieś IX Bereznica
Huta Stara, futor VII Dobrosławka
Huta Szklana, wieś I Wielkoryta
Hutka, folw. VII Dobrosławska
Hutka, wieś V Telechany
Hutowicze, wieś IV Zbirogi
Hutowo, Szk. p; wieś II Worocewicze
Huty, os. VI Kruchowicze
Huźnie, wieś I Kosicze
Hwoźnica ob. Gwóźnica

Ilica, futor III Lelików
Iłosk, wieś IV Iłosk
Iłosk - Szemiołówka. folw IV Iłosk
Iłościniec ob. Załosiniec,
Imienin, Szk. p; P. p; wieś II Imienin
Imienin, Szk. p; wieś IV Strychów
Imienin, folw. IV Strychów
Indycze, wieś I Zycin
Ist, fut. IX Kubikowicze
Iwacewicze, Pocz. Szk. p; P. p; wieś V Borkin Giczyce
Iwacewicze, folw. V Borkin Giczyce
Iwacewicze, st. kol. V Borkin Giczyce
Iwachnowicze, Szk. p; wieś I Turna
Iwańczyce, wieś VII Wiczówka
Iwańczyce, futor VIII Kuchocka Wola
Iwaniki, wieś VII Chojno
Iwaniki, wieś VII Stawek
Iwanisówka, wieś i folw. VII Łohiszyn
Iwanisiówka, folw. VII Łohiszyn
Iwanowo (Janowo), folw. IV Błoty
Iwanowo, kol. VII Kuchocka Wola
Iwanowo Natolińsk, fut. IX Rafałówka
Iwanówka, kol. VIII Międzylesie
Izabelin, folw. IV Błoty
Izabelin folw VIII Linowo
Izbica, futor IX Klesów
Izbica Izhoreło (ob. Uzhoreło)
Izłom, os. VIII Noski
Iszyn wieś VII Chojno

Jabłeczna wieś I Ołtusz
Jabłonka wieś V Borki Glczyce
Jabłonowa grada, futor IX Lubikowicze
Jace, wieś VIII Linowo
Jackowicze, wieś I Łyszczyce
Jacule, wieś IX Dąbrowica
Jadzinek, folw. VIII Szereszów
Jaglewicze, kol. V Borki Giczyce
Jagminowo, wieś IV Dywin
Jahołki wieś IV Prusk
Jajeczkowicze, Szk. p. wieś VII Brodnica
Jajno, Szk. p., wieś III Borowno
Jakowczyce. Szk. p.. wieś IV Prusk
Jakowicze, Szk. p., wieś VIII Prużana
Jakowicze M., wieś VIII Dobuczyn
Jakóbowce, wieś II Osowce
Jakóbowo, leśn. V Piaski
Jaksza, Szk. p. wieś VII Brodnica
Jakubowicze, wieś I Zycin
Jakubowo, wieś II Worocewicze
Jałkososny, folw. IV Nowosiółki
Jałosz, Szk. p. wieś II Osowce
Jałowa, futor VII Dobrosławka
Jałowack wieś III Kamień Koszyrski
Jałowasta, fztor V Kosów
Jałowo, kol. VI Chotynicze
Jamienka wieś I Dmitrowicze
Jamica, fut. I Ołtusz
Jamiszcze, fut. IV Błoty
Jamiszcze, fut, III Lelików
Jamiszcze, os. IV Błoty
Jamne, fut. X Stolin
Jamny, fut. IX Lubikowicze
Jamne, os. IX Bielsko Wola
Jamnik, fut. IV Mokrany
Jamnik, folw. VIII Malecz
Jamniki, wieś II Wołowel
Jamnuszcze (ob. Janiszcze
Jamno, wieś I Kosicze
Jamno, os. I Kosicze
Jamno, fut IX Kisiorycze
Jancewicze folw. I Połowce

Jancewicze Nowe, kol. I Połowce
Janopol, folw. IV Ozjaty
Janopol, folw. II Worocewicze
Janów, P. p.; Pocz. S. P. Szk. P: gm. m-ko II Janów
Janów, st. kol II Janów
Janowce, wieś VIII Kotra
Janówka, wieś III Wielka Hłusza
Janówka kol. IX Horodziec
Janówka, folw. IX Rafałówka
Janówka, Szk. p. wieś IX Niemowicze
Janówka, kol. IX Włodzimierzec
Janowo, kol. I Łyszczycze
Janowo (Iwanowo) folw. VI Błoty
Janowo, folw. V Borki Giczyce
Janowszczyzna, folw. VIII Szereszów
Janusze, wieś I Dymitrowicze
Jarcewicze, weś V Piaski
Jarcewicze, leśn. V Piaski
Jarciuchowska, futor IX Lubikowicze
Jarkowicze, futor IX Bereznica
Jarmaki folw. VII Pohost Zahorodzki
Jarówka, folw. VII Czerniaków
Jarutlanka kol. V Różana
Jarynówka, Szk. p; wieś IX Bereznica
Jasień, wieś I Dworce
Jasieniec, Szk. p; wieś VI Kruchowicze
Jasieniec, folw. VI Kruchowicze
Jasieniec, folw. V Różana
Jasieniec, Szk. p; wies IX Dąbrowica
Jaskowce (ob. Jaśkowce),
Jasieniek, kol, I Wielkoryta
Jasieniówka, wieś I Wierzchowice
Jasiewicze, wieś VIII Sielec
Jasiewicze, folw; VIII Sielec
Jasiewicze, M. folw. V Sielec
Jaskowicze, Szk. p; wieś VI Kruchowicze
Jaśkowicze, Szk. p; wieś VI Lenino
Jasnogórka, wieś IX Klesów
Jastrząb, Szk. p; wieś VII Czerniaków
Jstrząb, folw. VIII Czerniaków
Jastrzębl (Jastrzęble), wieś X Płotnica
Jatwież wieś V Kosów
Jazowiec kol. IV Mokrany
Jazówka, wieś VI Kożangródek
Jazownia, fut. III Lelików
Jazwin, fut. VII Lubieszów
Jazwin, wieś I Miedna
Jazwin, os. VIII Międzylesie
Jazwina, fut. X Terebieżów
Jazwina, fut. III Lelików
Jazwina, os. VI Chotynica
Jazwinica, fut IX Niemowicze
Jazwino, fut. VII Kuchocka Wola
Jazwiniec, leśn. IX Kisorycze
Jazwiniec, kol. IV Dywin
Jazwinka, fut. IV Mokrany
Jazwinki, wieś VI Kożangródek
Jazwinki, kol. VI Kożangródek
Jazwinki, folw. VI Kożangródek
Jazwinki, os. VI Czuczewicze
Jazwiny, wieś II Osowce
Jegorowa, folw. IX Rafałówka
Jelna, ob. Mikołajewo
Jelno, zaść. VI Kruchowicze
Jelno, wieś VI Lenino
Jelno wieś IX Klesów
Jelno, st. kol. IX Klesów
Jelonka Mała, folw. I Wojska
Jeremicze, Szk. p., wieś IV Podolesie
Jerogino, folw. I Małoryta
Jerszowo, folw. II Drohiczyn
Jerusin, folw. VI Kruchowicze
Jesion, leśn. IV Ozjaty
Jesiony,(Jasiony) fut. IV Mokrany
Jeskówce, wieś V Różana
Jewłasze, wieś VII Brodnica
Jewsiemowicze, wieś IV Podolesie
Jezierce, wieś IX Bielska Wola
Jezierce, wieś V Borki Giczyce
Jeziornica, Szk. p., wieś VI Łachwa
Jeziersk, (Oziersk) P. p; wieś X Wysock
Jezierski, futor IX Dąbrowica
Jeziorko, wieś III Kamień-Kosz.
Jeziorko, folw. III Kamień-Kosz.
Jezioro, Szk. p., wieś IX Włodzimierzec
Jeziory, Szk.p.,P.p.wieś X Wysock
Jezyki, wieś IV Rohozna
Joalin, folw. VIII Szereszów
Jodczyki, wieś V Kosów
Jodłówka, Szk. p., folw. I Wierzchowice.
Jołki, kol. V Borki Giczyce
Jołocka, leśn VI Czucewicze
Jowicze, wieś VI Lenino
Józefin, kol. II Drohiczyn
Józefin, folw. VI Rohozna
Józefin, os. IV Strychów
Józefin, folw. X Berezów
Józefin, folw. IV Zbirogi
Józefin, folw. VII Łohiszyn
Józefin, zaść. VIII Kotra
Józefopol, folw. II Worocewjcze
Józefopol, folw. IX Niemowicze
Juchnowicze, tart. VIII Brodnica
Juchnowicze, wieś VII Brodnica
Juchnowicze, folw. VII Brodnica
Juchnowicze, st. kol. VII Brodnica
Juchnowicze, wieś VIII Szereszów
Jukiewicze, wieś V Borki Giczyce
Juljanówka, fut. X Stolin
Juljanowo, folw. I Łyszczyce
Jundziłowicze, wieś V Różana
Juniszcze, Szk. p., wies X Stolin
Juraszki, wieś V Kosów
Jurkowicze, kol. VI Łachwa
Jurkowszczyzna, folw. IV Matjasy
Jurkowszczyzna, fut. IV Ziołowo
Juryszcze, kol. I Ołtusz
Juryzdyka, wieś V Borki Giczyce
Juryzdyka, wieś II Drohiczyn
Juryzdyka Bezdzieżska folw. II Bezdzież
Juwsicze, wieś I Wierzchowice

Kabaczki, 2 folw. II Chomsk
Kabaki, wieś VIII Malecz
Kabaki, folw. VIII Malecz
Kabakówka, fut. I Wielkoryta
Kacapy, fut. IX Rafałówka
Kacki, wieś VII Brodnica
Kacki, os. VII Brodnica
Kaczanka, osada VI Kruchowicze
Kaczan, os. IV Zbirohi
Kaczyn, Szk.p.wieś III Soszyczno
Kaczyn, folw. III Soszyczno
Kadłubek, leśn. IX Dąbrowica
Kadzielnica (Kadelnica), kol. IV Nowosiółki
Kalec, futor IX Niemowice
Kalec, wieć VII Moroczno
Kaleka futor IV Dywin
Kalenica, folw. VIII Matjasy
Kalenkowicze, Szk. wieś I Wierzchowicze
Kalewica, wieś III Wielka Hłusza
Kaliły, Szk. p. wieś II Motol
Kalipowicze, fut. X Terebieżów
Kalki Gaj, kol. VII Lubieszów
Kaluha (Kaługa), wieś IV Rohozna
Kaluhy, wieś IV Błoty
Kałaurowicze, wieś VII Lemieszewicze
Kamien, Szk. p. wieś VII Pohost Zahor.
Kamień, folw. VII Pohost Zahor.
Kamień, folw. VII Porzecze
Kamień, fut. VII Prużana
Kamień Koszyrski St. K.P., Pocz., Szp., U.Z., Kość. Cer. S.P. Szk.p. Gmina m ko III Kamień Koszyrski
Kamień Królewski, Szk. p. wieś IV Horodec
Kamień Królewski, folw. IV Horodec
Kamień, Szłachecki Szk. p. IV Horodec
Kamień Szlachecki, 5 folw. IV Horodec
Kamienica, folw. VIII Prużana
Kamienica, os. VIII Prużana
Kamienica Biskupska, wieś I Kamienica Żyrowicka
Kamienica Biskupska, Szk. p. leśn. I Kamienica Żyrowicka
Kamienica Żyrowicka, Szk. p., wieś I Kamienica Żyrowicka
Kamieniec Litew., P. p., Pocz., Szp., Kość., Cer., S. P., Szk. p., Mag. gm. m-to Magistrat

Koniowód, futor VII Brodnica
Koniszcze, os. I Ołtusz
Koniuchy, wieś VII Lemieszewicze
Konotop, wieś VII Lemieszewicze
Konotop, wieś VII Dobrosławka
Konotop. folw. VII Dobrosławka
Konotop, wieś VII Brodnica
Konotop, leśn. VII Pohost Zahor.
Konotopy, os. VII Lubieszów
Konotopy, wieś IV Siechnowicze
Konstantynówka, Szk. p.. wieś IX Niemowicze
Konstantynowo, kol. V Różana
Kontynburg, kol. I Motykały
Kontynburg I i II, 2 folw. I Motykały
Kontynowo, folw. iV Prusk
Kopaczówka, Szk. p., kol IX Horodziec
Kopan, leśn. VI Kruchowicze
Kopyłucha, fut. III Kamień-Kosz.
Kopyły, wieś I Wierzchowice
Kopyły, folw. I Wierzchowice
Kopyszcze, fut. IX Bereznica
Koranna, zaść. V Święta Wola
Korcz, os. VI Czuczewicze
Korczanicha, os. IV Dywin
Korczyce Małe, wieś IV Nowosiołki
Korczyce V, wieś IV Nowosiołki
Kordy, wieś IV Matjasy
Koreczyn, (Korotczyn) wieś V Borki Giczyce
Korlice, futor IV Mokrany
Korma, wieś X Berezów
Kormuż, wieś VI Łunin
Kornicze, kol. II Odryżyn
Kornowszczyzna, folw. I Wysokie Lit.
Koroboczajna, leśn. IX Niemowicze
Koroby, kol. X Płotnica
Korolewszczyzna, os. IV Ozjaty
Korostawka, wieś I Wielkoryta
Korolówka, futor III Borowno
Korostówka, ob. Buchowicze Małe
Korostycze, wieś I Turna
Korość, os. X Chorsk
Korotczyn, (ob. Koreczyn)
Korotycze, wieś X Chorsk
Korsunie. wieś II Wołowiel
Korzeniowo, folw. VII Porzecze
Korzyść, leśn. X Wysock
Kosiak, fut. X Wysock
Kościeniów, os. V Piaski
Kościeńska, Bereza wieś IV Strychów
Kościuki, Szk. p; P. p; wieś VIII Międzylesie
Kosicze, Małe wieś i Kosicze
Kosicze V. p. p; wieś I Kosicze
Kosiłowicze, wieś VIII Sielec
Kosiłowicze, folw. VIII Sielec
Kosińszczyzna, wieś VIII Rudniki
Kosmowszczyzna, folw. VIII Malecz
Kosowata, (Kosiewata) fut. X Chorsk
Kosowo, wies IX Lubikowicze
Kossów, St; K. p; Pocz; Sz. p; U. Z. S. p; Szk. p; m-to V Magistrat
Kossów kol. V Kossów
Kossów, P.p. st. kol. V Kossów
Kostary, wieś I Wołczyn
Kostrów, wieś X Radczyck
Kostrzyce, (Kostryckie) futory X Chorsk
Kostusin, kol. I Łyszczyce
Kostycze, wieś I Motykały
Koszary Artyleryjskie, kol. VIII Linowo
Koszary Olmańskie, kol. X Terebieżów
Koszczeniki wieś I Wojska
Koszelewo wieś VIII Rewiatycze
Koszeliszcze. futor. IV Mokrany
Koszewicze wieś VII Stawek
Koszewicze, folw. VII Stawek
Koszkówka, fut. I Wielkoryta
Koszmaki, wieś IX Rafałówka
Koszyłowo, wieś I Kosicze
Koszyłowo, wieś I Łyszczyce
Koszełowo, kol. I Łyszczyce
Kotasze, wieś IV Nowosiołki
Kolenczyca, os. I Ołtusz
Kotelnia, leśn. I Domaczewo
Kotelnia, Bojarska wieś I Kamienica Żyrowicka
Ketelina, Bojarska wieś I Motykały
Kotelina-Poghorecka (Podmiejska) wieś I Kamienica Zyrowicka
Kotera, wieś I Wołczyn
Kotowicze, futor VII Kuchocka Wola
Kotowszczyzna, folw. V Różana
Kotra, Szk. p; wieś VIII Kotra
Kotusz. fut. III Chocieszów
Koty, folw. IIIV Sielec
Koty, wieś IV Ziołowo
Kotyły, wieś VII Horodeczno
Kotysze, (Kotyszcza) fut. X Terebieżów
Kowale, Szk. p. wieś V Różana
Kowalewo-Ostrowo. folw. I Kamienica Zyrowicka
Kowalów-Róg, fut. IX Lubłkowicze
Kowaliki, wieś I Wysokie Litew.
Koweńki, wieś IV Zbirohi
Kowerdziaki, wieś I Motykały
Kowerdziaki, os. I Motykały
Kowniatyn, Szk. p. wieś VII Lohiszyn
Kowniatyn, os. VII Łohiszyn
Koza os. VI Chotynicze
Kozak fut. IX Horodec
Kozaki, wieś VIII Horodeczno
Kozakowo, folw. VIII Horodeczno
Kozi Bród, wieś VIII Horodeczno
Kozi Bród forw. VIII Horodeczno
Kozi Bród, fut. VIII Pružana
Kozie, fut. III Lelików
Kozie, os. VI Chotynicze
Kozielec, fut. I Wielkoryta
Koziki, wieś V Borki Giczyce
Kozińce, wieś IV Prusk
Kozioł, fut III Chocieszów
Kozioł, folw. II Bezdzież
Koziszcze wieś IV Podolesie
Kozlakowicze, wieś VII Zabczyce
Kozłowicze, wieś I Motykały
Kozłowicze, wies I Kosicze
Kozłowicze, folw. I Kosicze
Kozłówka, leśn. VII Łohiczyn
Kożły. Szk. p. wieś VIII Rudniki
Kozowate, fut. III Lelików
Kożandworzec folw. VI Kożangródek
Kożangródek, Szk, p. P.p. m-ko VI Kożangródek
Kożangródek, folw VI Kożangródek
Kra, fut. I Ołtusz
Krahlewicze, wieś i folw V Telachany
Kraj, os. VI Chotynicze
Kraje, wieś V Telechany
Krajnik, fut. IV Nowosiółki
Krajnowicze, wieś VII Żabczyce
Krasewicze, folw. VI Kruchowicze
Krasiczyn, folw. VII Żabczyce
Krasiejowo, wieś VII Stawek
Krasiejowo, folw. VII Stawek
Krasna Górka, kol. IV Horodziec
Krasna Oś folw. IV Bielska Wola
Krasna Wola Szk. p. wieś VI Łachwa
Kraśne fut. III Lelików
Kraśne, os. VI Czuczewicze
Kraśne, leśn. V Telechany
Kraśne, wieś VII Brodnica
Kraśne, wieś VII Kotra
Kraśnica, wieś III Borowno
Kraśnica, fut. V Św. Wola
Kraśnik, folw. I Kamienica Żyr.
Kraśnik, os. VII Rudniki
Kraśnik, folw. IV Matjasy
Kraśnik, os. VI Kruchowicze
Kraśniłówka. fut. III Chocieszów
Krasnolaski, Szk. p. okol. IV Podolesie
Krasnolaski, os. IV Podolesie
Krasnolaski, folw, IV Podolesie
Krasnolaski Borkowszczyzna, os. IV Podolesie
Krasnolaski-Ostrów, os. IV Podolesie

Krasnolaski Powzunów., os. IV Podolesie
Krasnolaski Wysokie, os. IV Podolesie
Krasnówek, folw. II Worocewicz
Krasnówka, futor IV Dywin
Krasny Bór os. X Płotnica
Krasny Bór os. VIII Międzylesie
Krasowa, wieś VII Chojno
Krasynicze, kol VI Kruchowicze
Kreczet, os VIII Rewjatycze
Kreczetowo, fut III Lelików
Kreczetowszczyzna, zaść VI Kruchowicze
Kremno, Szk. p. wieś II Bezdzież
Kręta Swoboda, wieś IX Klesów
Królewska Wola, zaść VI Łachwa
Kropiwna, fut IV Błoty
Królówka, folw VII Lubieszow
Kropliszcze, folw IX Klesów
Krotowo, Szk. p., wieś VII Porzecze
Krotowo, folw VII Porzecze
Krug, futor IX Lubikowicze
Krugle, osada IV Ozjaty
Kruhel, wieś I Ratajczyce
Kruhel, fol I Ratajczyce
Kruhel, Szk. p. kol. I Ratajczyce
Kruglica, fut. I Wielkoryta
Kruhlica, zaść VI Kruhowicze
Kruglica Jakatówka, os IV Nowosiółki
Kruhliki, kol I Wołczyn
Kruhłe, Szk. p. wieś VIII Prużana
Kruhłe, wieś VIII Bereza-Kart.
Kruhowicze, fol VI Kruhowicze
Kruhowicze, M wieś VI Kruchowicze
Kruhowicze W., Szk. p. P.p. wieś VI Kruhowicze
Kruki, ok VIII Sielec
Krupczyce, wieś IV Ozjaty
Krupin, futor III Chocieszów
Krupowie, Szk. p., wieś IX Dąbrowica
Kruszewo, Szk. p. kol. IX Horodziec
Krusznica, leśn IV Podolesie
Kruszyn, fut I Kosicze
Kruszyna, fut IX Klesów
Kruszyna, os IV Nowosiołki
Kruszyniec, fut I Wielkoryta
Kruszyny, kol IX Bereznica
Kruszyny, fol IV Bereznica
Kruszki, leśn IV Klesowo
Krykoszcze, osada IV Ozjaty
Krymno, Szk. p., wieś III Kamień Koszyrski
Krymno, folw III Vamień Koszyrski
Krymno, os IV Bielska Wola
Krynica, os mł. I Miedna
Krynki, Szk. p. wieś I Wołczyn
Krynki, folw I Wołczyn
Krystowszczyzna, os IV Iłocz
Krystynów, folw VI Łunin
Krystynów, wieś II Worocewicze
Krystynów, folw II Korocewicze
Kryszewo, fut III Lelików
Kryszewskie, (ob Krzywskie
Kryszyłowicze, wieś VI Kruchowicze
Krytyszyn, wieś II Janów
Krywłany, wieś I Dworce
Krywotyn, os. IV Dywin
Krzemienne, fut IV Klesów
Krzyczewo, fut I Kielkoryta
Krzywa Niwa, fut III Lelików
Krzywa Niwa, fut IV Kisorycze
Krzywczyce, wieś VII Stawek
Krzywesioło, wieś VII Lemieszewicze
Krzywica, wieś IV Dąbzowica
Krzywica, Szk. p. os. II Drużyłowicze
Krzywica. os. VI Chotynicze
Krzywicze, wieś VII Lemieszewicze
Krzywiec, os VIII Szereszów
Krzywlany (Krywlany), wieś IV Matjasy
Krzywobłoty, wieś VIII Sielec
Krzywobłoty, folw VIII Sielec
Krzywskie, (Kryszewskie) fut. III Lelików
Krzywucha, fut IV Kisorycze
Krzywucha, leśn IV BielskaWola
Krzywula leśn. VIII Linowo
Krzyże, leśn. IX Dąbrowice
Kublik. wieś II Osowce
Kucharzewo, folw. IV Mokrany
Kuchcze, wieś VII Kuchocka Wola
Kuchcze, folw. VII Kuchocka Wola
Kuchocka Wola, 1 P. p., wieś VII Kuchocka Wola
Kuchocka Wola, 2 wieś VII Kuchocka Wola
Kuchocka Wola, foiwark VII Kuchocka Wola
Kuchów Gród, fut. VII Kochocka Wola
Kuczewy, wieś II Motol
Kuczki, fut. II Odryżyn
Kudrycze, wieś VII Lemieszewicze
Kukła, os. IV Podolesie
Kukolczyce, wieś III Horodeczno
Kukowo, Szk. p., kol. VI Kruchowicze
Kuksy, wieś IV Podolesie
Kulaki, Szk. p., wieś II Drużyłowicze
Kulany, wieś V Różana
Kulbaczyn, folw. IV Antopol
Kulesze, wieś V Kosów
Kuliki, folw. VIII Prużana
Kulinowszczyzna, folw. IV Podolesie
Kuliszowce, wieś II Drohiczyn
Kulowa, leśn. V Piaski
Kułajewszczyzna, os. IV Ozjaty
Kunachowicze wieś I Wierzchowice
Kunachy, wieś I Kamienica Żyrowicka
Kunierów, fut. IX Kisorycze
Kupiatycze, wieś VII Pinkowicze
Kupicze, wieś VIII Szereszów
Kupiel (Kupiela), Szk. p., wieś X Berezów
Kupiel (Kupiela), futor X Berezów
Kupiste, os. leś. X Stolin
Kuplin, Szk. p., wieś VIII Prużana
Kuplin, Nowy folw. VIII Prużana
Kupłin Stary, folw. VIII Prużana
Kupowce, wieś VI Kożangródek
Kuradowo I, wioś VII Lemieszewicze
Kuradowo, II wieś VII Lemieszewicze
Kurasz, wieś IX Bereżnica
Kuraszewo, wieś i fut. I Wierzchowice
Kureń. kol. VII Lubieszów
Kurnatowo, kol. I Wierzchowicze
Kurnica Duża, Szk. p., wieś I Kosicze
Kurnica Duża, folw. I Kosicze
Kurnica Mała, wieś I Kosicze
Kurowszczyzna, wieś VIII Sielec
Kurowszczyzna, folw. VIII Sielec
Kurpicze, wieś IV Zbirohi
Kurpok, leśn. VII Porzecze
Kuryck, fut. II Imienin
Kuryliki, os. I Wysokie Litewskie
Kusicze, wieś I Wysokie Litewskie
Kustowicze, Szk. p., wieś i 2 folw. IV Iłosk
Kustycze wieś I Ratajczyce
Kustyń, Szk. p., wieś I Łyszczyce
Kustyń I i II 2 folw. I Łyszczyce
Kuszczejka, osada I Miedna
Kuszle, wieś VIII Kotra
Kuszniery wieś V Borki Giczyce
Kutki, futor V Borki Giczyce
Kutniewicze, Szk. p., wieś VIII Bajki
Kutycha, fut. IX Kisorycze
Kutyń, wieś VII Moroczno
Kutynek, futor VII Moroczno
Kuzynki, kol. VII Kuchocka Wola
Kuzeliczyn, wieś VII Brodnica
Kozeliczyn, folw. VII Brodnica
Kwaczycha, kol. VIII Międzylesie
Kwasiewicze, wieś V Kosów
Kwasowszczyzna kol. VIII Prużana

Lachoczyce, wieś IV Bloty
Lachowce, kol. IV Mokrany

Lachowce, Szk. p., wieś i futor Małoryta
Lachowicze, folw. II Osowce
Lachowicze I, Szk. p., kol. II Osowce
Lachowicze II, kol. II Osowce
Lachowicze, wieś VII Brodnica
Lachowicze. folw. VII Brodnica
Lachowicze, M. wieś VII Brodnica
Lachowiczyzna, wieś VI Kruchowicze
Lachowiczyzna, folw. VI Kruchowicze
Lachówka, os. VI Kruchowicze
Lachy, Szk. p., okol. VIII Prużana
Lad, fut. II Odryżyn
Ladce (Ladec) Szk. p, wieś X Chorsk
Ladecka Buda, osada X Chorsk
Lado, osada IX Niemowicze
Lado, fut. VII Kuchocka Wola
Lado, fut. X Tarebieżów
Ladowicze, Szk. p., wieś II Bezdzież
Lady, Szk. p., kol. IX Klesów
Lady Ludka, leśn. IX Klesów
Ladyna, I i II os. VII Zabczyce
Ladziec, (ob. Ladce)
Las Wielki, (ob. Wielki Las)
Lasek, wieś I Wysokie Litewskie
Laski, wieś I Dworce
Laskowicze Szk. p., wieś II Janów
Laskowicze, folw. II Janów
Laskowicze, kol. II Janów
Laskowicze, os. wojsk. VIII Międzylesie
Laskowicze, M wieś VIII Międzylesie
Laskowicze, W. Szk. p., wieś VIII Międzylesie
Laskowo, wieś IV Strychów
Laskowo, folw. IV Strychów
Lasoty, okol. I Turna
Lasowiec, Szk. p., wieś i osada IV Ozjaty
Legatka, kol, IV Mokrany
Legaty (Lehaty), Szk. p., wieś IV Strychów
Legaty (Lehaty) folw. IV Strychów
Lelików, Szk. p., wieś III Lelików
Lemieszewicze, Szk. p. P. p; wieś VII Lemieszewicze
Lemieszewicze, Szk. p., os. m. VII Lemieszewicze
Lenin, Pocz., Szk. p., P. p. m-ko VI Lenin
Lenin Makowiszcze, folw. VI Lenin
Leonowo, futor I Radwanicze
Leoszki, Szk. p.. wieś VIII Sielce
Lepiosy, folw. IV Strychów
Lepiosy Małe, wieś IV Strychów
Lepiosy W., wieś IV Strychów
Lepiosy W., folw. IV Strychów
Leplówka, wieś I Domaczewo
Leplówka futor I Domaczewo
Lesiszcze leśn. VI Kruhowicze
Leszanka, wieś I Turna
Leszczany, wieś i folw. IV Iłosk
Leszcze, fut. VII Pinkowicze
Leszczeniec, leśn. IX Klesów
Leszna, Szk. p., wieś I Turna
Lesznia, os. VI Czuczewicze
Leśniany kol I Łyszczyce
Leśnica, wieś I Wielkoryta
Leśniczówka, folw. X Stolin
Leśniki, Szk. p., wieś II Chomsk
Leżajka, Szk. p., ok. VIII Kotra
Leżyłkowicze, wieś II Drohiczyn
Libja, wieś VIII Horodeczno
Libja, os. VIII Horodeczno
Lichacze, Szk. p., wieś VIII Kotra
Lichosielce, wieś VIII Kotra
Liczyny, wieś i folw. III Soszyczno
Lidjopol, kol. IV Antopol
Lidymo (Lidymy), wieś IV Zbirohi
Lidymo-Ostrowo, folw. I Kamien.-Żyrow.
Liniewicze, folw. I Dmitrowicze
Linoweczka, wieś VIII Linowo
Linówka, 2 folw. VIII Linowo
Linowo, Pocz., Szk. p., P. p. m-ko VIII Linowo
Linowo, folw. VIII Linowo
Linowo P. p. st. kol. VIII Linowo
Linowo, wieś VIII Linowo
Lipinki, Szk. p., wieś I Domaczewo
Lipna, wieś I Kamieniec-Litewski
Lipniki, Szk. p., wieś II Drohiczyn
Lipniki, os. VI Czuczewicze
Lipniki, Szk. p., wieś VII Dobrosławka
Lipniki, wieś IV Gorodec
Lipniki. leśn. V Piaski
Lipno, wieś IX Włodzimierzec
Lipno, folw. IX Włodzimierzec
Lipowo, Szk. p., wieś IV Horodec
Lipowo, folw. IV Gorodec
Lipowo, Szk. p., wieś IV Dywin
Lipowo-Sadowina, os. IV Horodec
Lipsk, wieś VI Łunin
Lisiatycze, wieś VII Stawek
Lisiatycze, folw. VII Stawek
Lisice, wieś VIII Rudniki
Lisiczno, os. VI Czuczewicze
Lisiczyce, wieś V Piaski
Lisiczyno, fut. I Wielkoryta
Liski, leśn. III Lelików
Lisowczyce, wieś I Wojska
Lisowczyce, folw., I Wojska
Lisowicze, futor X Chorsk
Lisowicze, folw. I Kosicze
Lisowicze, os. wojsk. I Turno
Liszczyce, fut. IV Mokrany
Liszczyce (ob Lisiczyce)
Lisznia, kol. IX Rafałówka
Litewsk, wieś II Wołowel
Litwa, os. IX Bielska Wola
Litwinski, Szk. p., wieś IV Prusk
Litwiski, folw. IV Prusk
Litwinowicze, wieś I Połowce
Litwinowo, folw. IV Prusk
Litwiny Szk. p., wieś I Radwanicze
Litwisa, wieś IX Dąbrowica
Lizimina, fut. IV Dywin
Lniszcza, fut. III Lelików
Lubachy, wieś IX Włodzimierzec
Lubaczyn, Szk. p., wieś VI Łachwa
Lubaczyn, folw. VI Łachwa
Lubaszewo, wieś VI Kruchowicze
Lubaszewo, folw. VI Kruchowicze
Lubaszki, wieś I Wojska
Lubel, wieś VII Pinkowicze
Lubelpol, Szk. p., wieś VII Pinkowicze
Lubiaz, Szk. p., Pocz., wieś VII Lubieszów
Lubież, folw. VII Lubieszów
Lubieszów, m-ko VII Lubieszów
Lubieszów, folw. VII Lubieszów
Lubikowicze, Szk., p., P. p. wieś IX Lubikowicze
Lubikowicze, folw. IX Lubikowicze
Lubin, wieś i folw. VII Moroczno
Lubin, zaśc. VII Moroczno
Lubiszczyce-Cerkiewne, wieś V Borki Giczyce
Lubiszczyce-Zarzeczne, Szk. p., wieś V Borki Giczyce
Lubnla, futor IV Lubikowicze
Luboń, wieś VI Łachwa
Lubonick, folw. X Terebieżów
Lubotyn, kol. II Odryżyn
Lubotyń, folw. VII Moroczno
Lubożerdzie. folw. VI Kożangródek
Luchcze, Szk. p., wieś IX Niemowicze
Lucjano, kol. I Łychczyce
Ludino Ostróg, folw. I Kamienica Żyrowicka
Ludniż (Łowniż), leśn. IX Bielskowola
Ludwikowo, os. VI Kruchowicze
Ludwinów, folw. II Osowce
Ludynie (Ludyń), Szk., p., wieś X Wysock
Ludynowicze, wieś VII Brodnica
Ludynowicze, folw. VII Brodnica
Lusino, Szk. p., wieś VI Chotynicze

Lusino, st. kol. VI Chotynicze
Luszcza, P. p., st. kol. VI Łunin
Luta, wieś I Łyszczyce
Lutki (Łutki), wieś X Chorsk
Lutki, folw. X Chorsk
Luteń (Lutna), Szk. p., kol. III Kamień Koszyrski
Lutynsk- Szk. p., wieś X Wysock

Łachówka, wieś VI Łachwa
Łachwa, P. p., Pocz., Szk. p., S. P., Gm. m-ko VI Łachwa
Łachwa. wieś VI Łachwa
Łachwa, st. kol. VI Łachwa
Łachwicze, wieś VII Lubieszów
Ładoroże, wieś VII Wiczówka
Ładyszcze, os. X Berezów
Łagodowo. leśn. IV Błoty
Łańska Kobryńska, wieś I Ołtusz
Łany, fut. IX Klesów
Łasick. Szk. p., wieś VII Wiczówka
Łaski, wieś I Małoryta
Łasowicze, wieś V Różana
Łastówki, folw. IV Prusk
Łastówki, wieś IV Prusk
Laszewicze, przyst. I Turna
Ławica, leśn. VI Kruchowicze
Ławskie, os. VI Kruchowicze
Ławy, wieś IV Iłosk
Łazki, os. II Imienin
Łazki, os. VIII Międzylesie
Łazy, wieś I Kamienica Żyrowicka
Łazy, wieś VIII Międzylesie
Łobaczów, folw. IV Strychów
Lobzów, os. X Berezów
Łogisy, wieś VIII Sielec
Łoguckie, wieś VIII Sielec
Łohiszyn, P. p., Pocz. S. P.Szk. p., Gm. Mag. m-ko VI! Magistrat
Łojki, wieś IV Siechnowicze
Łoknica, Szk. p., wieś VII Moroczno
Łoktysze, Szk. p., P. p., wieś VI Kruchowicze
Łomsk. kol. IX Klesów
Łopacin, wieś VII Lemieszewicze
Łopacin, Szk. p., folw. VII Lemieszewicze
Łosicze, wieś VII Lemieszewicze
Łosińce, Szk. p. P. p.. wieś II Braszewicze
Łosince, folw. II Braszewicze
Łosinice, fut. IV Mokrany
Łososin, wieś, V Różana
Łososin, osada, V Różana
Łososin, 5 folw. V Różana
Łotowo, kol. I, Kamieniec Litewski
Łowcza, Szk. p. wieś VI Łunin
Łowcza st. k. VI Łunin
Łowinicze, folw. I Wysokie Litewskie
Łowniż (ob. Łudniż) leśn. IX Bielsko-Wola
Łozica, wieś I Ołtusz
Łozicze, Szk. p. wieś VII Lemieszewicze
Łózki' wieś IX Rafałówka
Łozowce wieś V Kosów
Łozowica, wieś I Wołczyn
Łozowica, kol I Wołczyn
Łozowica, folw. I Wołczyn
Łozowicze wieś VI Zaostrowicze
Łozówka, wieś VIII Szereszów
Łozowo, Szk. p, wieś VIII Sielec
Łozowo, leś. V Telechany
Łozy, fut. IV Mokrany
Łucewicze wieś IV Podolesie
Łuczki, wieś II Drużyłowicze
Łuczyce, os. VII! Sielec
Ługi, wieś VI Czuczewicze
Ługi, futor IV Dywin
Łuka, wieś III Soszyczno
Łuka, Szk. p. wieś IV Iłosk
Łuka, Sz.k p. wieś IX Włodzimierzec
Łukasze, ok. IV Prusk
Łukaszuki, kol VIII Malecz
Łuki, folw, X Terebieżów
Łukie, (Łukowo) Szk. p. wieś IV Mokrany
Łukomierz, wieś VIII Malecz
Łukonka. leśn IX Rafałówka
Łukowo, ob. Łuki
Łumianka, kol. I Połowce
Łumno, Szk. p. wieś I Połowce
Łumno, folw I Połowce
Łunin, Pocz. Szk. p. P.p. wieś VI Łunin
Łunin, folw. VI Łunin
Łuniniec, St. K. P. Pocz. Szp. U. Ż. Szk. ś. Mag. S. P. m-to VI Magistrat
Łuniniec st. kol. VI Łunin
Łupieczów, futor V Chork
Łupisuki, wieś IX Włodzimierzec
Łuskały, wieś I Wojska
Łuski (ob. Łozki)
Łuszczyki, wieś IV Podolesie
Łutki, folw. X Chrsk
Łutki, wieś X Chorsk
Łużki, folw. IV Ziołowo
Łyczyny, (ob. Liczyny) ob. Liczyny
Łykmica fut. I Wielkoryta
Łysiec (Łyścia), kol II. Odryżyn
Łyskowszczyzna, osada IV Ozjaty
Łysucha, wieć II Drużyłowicze
Łysucha, fut II Lelików
Łyszcze, Szk. p. wieś VII Łohiczyn
Łyszczyce, P. p. wieś I Łyszczyce
Łyszczyce, folw. I Łyszczyce
Łyszczyce. st. kol. I Łyszczyce
Łyszczyki, wieś VIII Matjasy
Łyszczyki, fol. IV Matjasy
Łyszcziki, osada IV Matjasy

Mace, Szk. p. wieś IV Matjasy
Maciejewicze, wieś VIII Międzylesie
Maciewicze, wieś VIII Międzylesie
Maciejewicze, Szk. p., wieś IV Siechnowicze
Magdalin wieś IV Błoty
Majdan, os. VII Kuchocka Wola
Majdan. Szk. p., wieś III Soszyczno
Majdan, kol. II Odryżyn
Majdan, futor IX Horodziec
Majorszczyzna, kol. IV Matjasy
Majunicze. wieś IX Rafałówka
Mekarenko, folw. IX Niemowicze
Makarewo, os. m. IX Lubikowicze
Makarowo, wieś I Wysokie Litewskie
Makaty (Makasy) kol. IV Zbirohi
Maklakowo, fut. IX Lubikowicze
Makowiszcze, osada X Płotnica
Makowiszcze, fut. VI Lenino
Makowiszcze, osada IV Strychowo
Makowiszcze, wieś I Dmitrowicze
Makowiszcze,folw. III Wielka Hłusza
Makowiszcze, fut. III Lelików
Makowo, wieś VI Chotynicze
Maksymowo, fut. I Wielkoryta
Maksymy, wieś IV Zbirohi
Malcewo. os. I Miedna
Malecz, P. p., Szk. p.. m-ko VIII Malecz
Malecz, wieś VIII Malecz
Malecz, folw. VIII Malecz
Maleńkowo, wieś IV Horodec
Maleszewo, W. Szk. p.: wieś X Chorsk
Maleszewo, folw. X Chorsk
Malinnik, leśn. VIII Rewjatycze
Malinówka. Szk. p., wieś I Wielkoryta
Mała Jelonka (ob. Jelonka Mała)
Mała Hać, wieś V Święta Wola
Mała Hłusza ob. Hłusza Mała
Małachowszczyzna, os. IV Podolesie
Małajczyn, folw. II Odryżyn
Małkowicze, Pocz. Szk. p. wieś VI Chotynicze
Małkowicze, folw. VI Chotynicze
Małkowicze, P. p., st. kol. VI Chołynicze,
Mała Jelonka, ob. Jelnia Mała
Małoryta, P. p., Pocz. Szp. Kość. Cer. S. P. Szk. p.. gm. m-ko I Małoryta

Małysze, wieś IV Strychów
Małysze, folw. IV Strychów
Mańce, wieś VIII Szereszów
Manczaki, wieś I Wojska
Mańczyki, wieś V Pożana
Maniewicze, wieś V Piaski
Mańkowicze, Szk. p., wieś X Stolin
Mańkowicze, folw. X Stolin
Marciniuki wieś I Wierzchowice
Marcinowo, folw. II Osowce
Marczycha kol. VII Kuchocka Wola
Marjampol, folw. I Wysokie Litewskie
Marjampol-Marjanowo zaść VIII Kotra
Marjanka leśn. IV Iłosk
Marjanówka, wieś VII Uhrynicze
Marjanówka, wieś IX Lubikowicze
Marjanówka, ceg. IV Iłosk
Marjanowo, osad VI Kruchowicze
Marjanowo, leśn. VI Kruchowicze
Morjanowo, os. IV Iłosk
Marjanowo-Kulinowszczyzna, os. IV Iłosk
Marjapol (Nowosiółki), wieś VIII Rewjatycze
Marino - Dorożyn, ob. Dorożyn
Markowicze, Szk. p., wieś II Chomsk
Martyniuki wieś I Kamieniec Litewski
Martynówka, os. w. VII Łohiszyn
Marynki, folw. VIII Rudniki
Marywil folw. VIII Rewjatycze
Masiewicze, wieś IX Kisorycze
Masiewicze, wieś VII Stawek
Masiewicze, wieś I Wielkoryta
Masłopuszcza fut. IX Lubikowicze
Masniewicze, os. IV Ozjaty
Massalszczyzna, os. IV Podolesie
Maszty, kol. V Kosów
Maszuki zaść VI Kruchowicze
Matjasy, Szk. p; wieś IV Matjasy
Mazicze, wieś IV Strychów
Mazowszczyzna, folw. IV Podolesie
Mazur-Gaj kol. VII Lubieszów
Mazury, wieś IV Prusk
Mazury, wieś IV Iłosk
Mechwedowicze, Szk. p; wieś IV Horodec
Medweże, fut. III Lelików
Merczyce, Szk. p; wieś VII Porzecze
Mereczowszczyzna, folw. V Kosów
Merlińskie Futory P. p; fut. X Chorsk
Metusz, os. I I Małoryta
Meżyhory, leśn.
Meżymcha, futor IV Dywin
Meżysyt, fut. III Chocieszów
Miastkowicze' Szk. p; wieś VII Chojno
Miatne, os. IV Iłosk
Michalin, kol. I Łyszczyce
Michalin, folw. II Worocewicze
Michalin, wieś I Radwanicze
Michalin, kol. I Radwanicze
Michalin tart. V Różana
Michalin, wieś III Wielka Hłusza
Michalin, Nowy Szk. p; wieś V Różana
Michalin, Stary kol. V Różana
Michalin, wieś VIII Międzylesia
Michałki, leś. VI Czuczewicze
Michałki wieś VIII Rewiatycze
Michałówka, folw. II Drohiczyn
Michnowicze, Szk. p; wieś V Borki Giczyce
Michnowicze, Szk. p., wieś VIII Sielec
Michnówka, fut. III Chocieszów
Mickowicze, okol. I Dmitrowicze
Miedna, wieś I Miedna
Miedna, folw. I Miedna
Miedna, fut. IV Mokrany
Miechowo, leśn. I Małoryta
Mielesze, wieś IV Siechnowicze
Mieleśnica, Szk. p., wieś VI Łunin
Mieleśnica, leśn. VI Łunin
Mielniki, folw. IV Ozjaty
Mielniki, kol. I Motykały
Mielniki, kol. X Chorsk
Mielniki, os. IV Podolesie
Mielniki, wieś I Małoryta
Mielniki, urocz. I Małoryta
Mielniki, Szk. p., wieś VI Kruchowicze
Mielniki, wieś VIII Horodeczno
Mielniki, wieś VIII Rudniki
Mielniki, wieś IV Prusk
Mielniki, wieś I Wołczyn
Mielniki Mostyckie, wieś III Chocieszów
Mielniki Rzeczyckie, wieś III Chocieszów
Mieniewież, wieś IV Ziołowo
Miernica, wieś IV Matjasy
Miesień, kol. VI Czuczewicze
Mieśkowicze, ob. Miastkowicze
Międzylesie, Szk. p., wieś VIII Międzylesie
Międzylesie M., wieś VIII Międzylesie
Międzylesie Straż. leśn. VIII Międzylesie
Międzyszlachy, leśn. IX Włodzimierzec
Mikaszewicze, Pocz., Szk. p., m-ko VI Lenino
Mikaszewicze, st. kol. VI Lenino
Mikaszewicze, kol. VI Lenino
Mikicik, wieś II Bezdzież
Mikitycze, wieś V Różana
Mikitycze, Szk.p., kol. VIII Prużana
Mikołajewicze, wieś VIII Malecz
Mikołajewo, (W Jelnia), Szk. p. wieś I Kamieniec Litewsk
Mikołajów, kol IV Błoty
Mikołajów, Golja fol VII Moroczno
Mikołajów St. fol VII Moroczno
Milacze, wieś V Wysock
Milanówek, (Miljonówka) fut. X Terebieżów
Milejki, wieś V Kosów
Milewicze, wieś VI Lenino
Milki, wieś IV Siechnowicze
Minianka, wieś IV Podolesie
Minicze, leśn. V Święta Wola
Miniewicze, folw IV Prusk
Miniewicze, wieś I Wierzchowice
Minki, wieś VIII Malecz
Minkowicze, wieś I Ratajczyce
Minkowicze, folw I Ratajczyce
Miesiatycze, Szk. p., wieś VII Lemieszewicze
Misiewicze, fut IV Lubikowicze
Misiowce, wieś II Vrochiczyn
Mitki, wieś I Kamienica Żyrowicka
Mitki, folw I Kamienica Żyrowicka
Mitrycze, wies V Piaski
Młoda Niwa, kol I Ołtusz
Młyn Nowy, fut VII Moroczno
Młynek, Szk. p., os IV Iłosk
Młynek, wieś IV Kisorycze
Młynek, fol VI Kruchowicze
Młynek, Szk. p. osada IV Podolesie
Młynek, os VIII Linowo
Młynek, wieś VII KuchockaWola
Młynek, fut IV Klesów
Młynek Zielski, os. VII Łohiszyn
Młyniec, os. I Wielkoryta
Młyny, wieś I Ratajczyce
Mochre, futor VII Brodnica
Mochre, Szk. p., wieś VII Brodnica
Moczary, leśn. I Domaczewo
Moczula (Moczul), Szk. P., wieś X Chorsk
Moczuliszcze, wieś I Wołczyn
Moczuliszcze, Szk. p., wieś IX Dąbrowica
Moczuliszcze folw. IX Dąbrowica
Moczuliszcze, fut. V Kosów
Moczulniki, wieś IV Iłosk
Moczyła, futor I Wielkoryta
Mogilno, kol. X Terebieżów
Mogilno, futor X Płotnica
Mohilna, Szk. p., wieś II Janów
Mohilna, folw. II Janów
Mohlice, leśn. VI Czuczewicze
Mohyliszcze, os. VI Chotynicze
Mokra Dąbrowa, Szk. p., wieś VII Łohiszyn
Mokra Dąbrowa, folw. VII Łohiszyn
Mokrany, Szk. p., P. p., wieś IV **Mokrany**
Mokrany, folw. IV Mokrany
Mokre, wieś VIII Kotra

Mokre, folw. VIII Kotra
Mokra, fut. III Lelików
Mokre. fut. I Małoryta
Mokroć (Mokrowo), wieś VI Łachwa
Mołoczki, wieś V Różana
Mołodcze, folw. IV Podolesie
Mołodów, Szk. p., wieś II Motol
Mołodów, Szk. p., folw. II Motol
Mołodzielczyce, wieś VII Lemieszewicze
Mołotkowicze, wieś VII Zabczyce
Mołotkowicze, st. kol. VII Zabczyce
Monasiejówka, kol. VI Łachwa
Monopol, os. IX Bereznica
Morgi, kol. IX Bereznica
Mormożewo, wieś VIII Sielec
Morocz, Szk. p., wieś VI Lenin
Morocz, zaśc. VI Lenin
Moroczna Mała. Szk. p., wieś VII Moroczna
Moroczna Wiel., Szk. p., P. p., wieś VII Moroczna
Moroczna Wielk., folw. VII Moroczna
Morozowicze, Szk. p., wieś VII Lemieszewicze
Morozy, wieś II Janów
Morszczanka, os. VIII Rewiatycze
Morszczynowicze, wieś VI Lenin
Mostce, os. VII Lubieszów
Mostki, wieś IV Ziołowe
Mostki, folw. IV Matjasy
Mosty, os. VI Kruhowicze
Mosty, wieś IX Bereznica
Mostyki, wieś V Piaski
Mostyszcze, kolonja IV Iłosk
Mostyszcze, folw. VII Dobrosławka
Mostyszcze, fut. IX Kisorycze
Mostyszcze, wieś III Chocieszów
Moszczanka, folw. VII Porzecze
Moszczonka, wieś I Kosicze
Moszkowicze, Szk. p., wieś VIII Międzylesie
Moszkowicze, folw. VIII Międzylesie
Motol, Pocz., Szk. p., P. p., m-ko II Motol
Motykały, kol. I Motykały
Motykały Mały, wieś I Motykały
Motykały W., Szk.p., P.p, wieś I Motykały
Możejki, wieś VIII Matjasy
Możochinki, kolonja IV Nowosiołki
Możochiny, folw. i kol. IV Nowosiółki
Mrozowicze, Szk. p. wieś I Łyszczyce
Muchowłoki, wieś IV Podolesie
Muchowłoki, os. IV Podolesie
Mukoszyn, Sz. p. wieś II Odryżyn
Mulczyce, wieś IX Bielskowole
Mulczyce, fol. IX Bielskowola
Murany Małe (Cerkowniki), wieś I Kamieniec Litew.
Murańy Wielkie, wieś I Kamieniec Litew.
Murawczyce, wieś I Ratajczyce
Murawin, wieś, IX Niemowicze
Murawczyce, fut. IX Bielskowola
Murowin, Szk,p. wieś VII Moroczno
Murowin, folw. VII Moroczno
Mury, kol. I Radwanicze
Muszne, wieś IX Kisorycze
Mutnica, fut. I Ołtusz
Mutwica, fut. IX Kisorycze
Mutwica, Szk. p. wieś i folw VII Moroczno
Mykszyce, wieś I Wysokie Litewskie
Mylniski, wieś VIII Szereszów
Myślicze, lesn. IX Niemowicze
Myszczyce, Szk. p. wieś IV Zbirohy
Myszczyce, fol. IV Zbirohy
Myszczyce, Małe, fol. IV Zbirohy
Myszczyce, Duże. fol. IV Zbirohy
Myszczyce, wieś IV Ozjaty
Myżyryszcze, folw. I Wielkoryta

Nabruska, wieś III Borowno
Nacz, Szk. p. wieś VI Kruhowicze
Nacz, 6 fol. Kruhowicze
Nadolin, ob. Stupiczewo
Naduzie, fut. IX. Kisorycze,
Nagorzany (Nagorany), wieś IV. Zbirohi
Nagórze, wieś II. Wołowel
Nahorszki (Nahorski), futor X. Berezów
Nakło, wieś II. Janów
Należniki, wieś IV. Siechnowicze
Naniwie, fut. VII. Kuch. Wola
Naobrót, kol. IV. Ozjaty
Naród, fol. II. Odryżyn
Narutowicze, Szk. p. wieś VIII Sielec
Nastachowskie, fut. X. Berezów
Naswoznie, fut. III. Lelików
Nawlesie (Nowolesie) wieś I Ołtusz
Naugole (Pogorełówka), futor III. Borowno
Nawóz, zaść. VIII. Kotra
Nejbrów, Szk. p. kol. I. Domaczewo
Najdorf, Szk. p. kol. I Domaczewo
Neple, wieś I. Motykały
Nesterki, wieś VIII. Rudniki
Nestorowe Łozy, os. IV. Nowosiółki
Netreba, wieś IX. Horodziec
Netreba, wieś IX. Kisorycze
Netreba Raczki, wieś IV. Horodec
Newel, Szk. p. wieś VII. Chojno
Newe, fol. VII. Chojno
Newodyszcze, futor IX. Horodziec
Nianiewicze, przyst. I. Turna
Niańkowicze Szk. p. wieś VII. Moroczno
Nieńkowicze, fol. VII. Moroczno
Niechaczewo, kol. V. Kosów
Niechłosty, Szk. p. wieś I. Motykały
Niechłosty, kol. I. Motykały
Nieczatów, Szk. p. wieś X. Radczysk
Niedzielne, wieś V. Różana
Niedzwiedzica, fut. I. Wielkoryta
Niedzwiedzica, folw. VII. Kuchocka Wola
Niedzwiedzie, os. VII. Lubieszów
Niekrasowszczyzna, fut. V. Kosów
Niemierza, wieś II. Chomsk
Niemierzec, leśn. IX. Włodzimierzec
Niemirowszczyzna, fol. IV. Podlesie
Niemkowicze, wieś VIII. Kotra
Niemowicze, Szk. p. Pp. wieś IX. Niemowicze
Niepokojczyce, fol. IV. Zbirohi
Niepokojczyce Kościelne, plebanja IV. Zbirohi
Nierybne, kol. IV. Nowosiółki
Nieświłowa, wieś I Kosicze
Nietrzeby, folw. VII. Stawek
Nietyszczyn, folw. IV. Podolesie
Niewierz, Szk. p. wieś III Wielka Hłusza
Niewójtowskie, futor X Berezów
Nigowiszcze, leśn. VII. Chojno
Nikolsk, wieś I Ołtusz
Niownia, os. VI. Czuczewicze
Niwa, kol. IV. Dywin
Niwieck, Szk. p. wieś IX Dąbrowica
Niwieck, osada IX. Dąbrowica
Niwieck, leś. IX. Dąbrowica
Niewiera-Mech, futor V. Różana
Niwiszcze, wieś VIII. Bereza-Kartuzka
Niwki, wieś V. Piaski
Niwki, folw. V. Piaski
Niwy, wieś V. Piaski
Niwy, folw. V. Piaski
Nobel, wieś VII. Moroczno
Nobiniszcze folw; VII. Lubieszów
Nory, os. VI. Czuczewicze
Noski, Pp. wieś VIII, Rudniki
Nowa Ziemia, folw. VII. Łohiszyn
Nowaki, Szk. p. wieś IX. Włodzimierzec
Nowaki, folw. IX. Włodzimierzec
Nowe, wieś V. Piaski
Nowe Brody, os. IV. Dywin
Nowe Dwory, kol. IV. Siechnowicze

Patryki, 4 folw. IV Prusk
Panki, urccz. I Wołczyn
Paulinowo, fol. VII Kuchocka Wola
Paulinowo, folw. VIII Międzylesie
Paulinowo, os. IV Dywin
Pawlinów, folw. VII Łohiszyn
Pawlinów, Holce folw. X Płotnica
Pawlukowszczyzna, kol. I Dworce
Pawłopol, Szk. p: kol. IV Nowosiółki
Pawłowicze, wieś VIII Malecz
Pawłowo, folw. IV Prusk
Pawłowo, kol. V Różana
Pawłowo, 2 folw. V Różana
Pawłowszczyzna, os. IV Zbirohi
Pawłówka, kol. IX Bereznica
Pchiczyn, (Pchyczyn) fut. X Terebieżów
Pek, os. I Wielkoryta
Pelagin, (Palagin) fol. IV Błoty
Pelczyce, folw. I Kamienica Żyrow.
Perechodzie, os. IV Iłosk
Perechodzicze, wieś. X Berezów
Perechrescje, folw. VI Łunin
Perechrescje, folw. IV Horodec
Perechrescje, kol. VII Chojno
Pereczyny, fut. VII Łohiszyn
Peredaty, os. V Św. Wola
Peredił, folw, II Janów
Peredłunie, wieś IV Ozjaty
Perekale, wieś VII Kuchocka Wola
Perekale, fol. VII Kuch. Wola
Pererub, wieś VII Brodnica
Peresadicze, wieś V Różana
Peresiek, os. IV Strychów
Peresiek, (Przesiek) wieś I Dworce
Perespa, Szk. p, kol. IX Horodec
Perespa, w eś II Chomsk
Perespa, leś. VIII Horodeczno
Perestaniec fut. IV Klesów
Perestaniec, fol. IX Terebieżów
Peresudewicze, wieś V Piaski
Pereszyn, fut. I Wielkoryta
Perewieś, ob. Perewiszcze
Peretoczki cegiel. IX Kisorycze
Perewiszcze, kol. IV Dywin
Perewłoka, kol.II Odryżyn
Perewóz, os. IV Ozjaty
Perki, wieś IV Prusk
Perki, fol. IV Prusk
Perkowicze, Szk.p, wieś II Wołowel
Perkowicze, folw. II Wołowel
Perkowicze, wieś I Wojska
Perkowicze, os. I Wojska
Perówka, fol. IX Niemowicze
Pertyszcze, fut. I Ołtusz
Perynówka, kol. VI Łachwa
Pesin Rów, os. m. IX Klesów
Pesteńki, wieś IV Matjasy
Petelewo, wieś VIII Rewjatycze
Perki, wieś IV Nowosićłki
Pianowiec, folw. I Kam. Żyrowicka
Piaseczno, fol. I Ołtusz
Piaseczno, fol. i os. VII Stawek
Piaseczno, os. IV Iłosk
Piaseczno, os. VII Lubieszów
Piaski, Szk. p, P. p, fol. V Piaski
Piaski, wieś I Wysokie Litew.
Piaski, wieś I Motykały
Piaski, wieś IV Prusk
Piaski, wieś VIII Kotra
Piaski Nowe, wieś V Kosów
Piaski Stare, Pocz. wieś i kol, V Kosów
Piaski Rzeczyckie, wieś III Chocieszów
Piaskowszczyzna, fol. I Motykały
Pieszczanka, Szk. p, kol. VI Czuczewicze
Piece, os. I Wielkoryta
Pieczki, fut. IX Kisorycze
Pieczonki, wieś IX Włodzimierzec
Pieczyszcze, os. VI Chotynicze
Pienieczka, fol. I Wysokie Litewskie
Pieszczanica, fut, VII Moroczno
Pieszczanica, kol. IX Horodziec
Pieszczanica, fut. IX Lubikowicze
Pieszczaniki, wieś VI Lenino
Pieszanka, folw. IV Iłosk
Pieszczanka. Szk. p. wieś VIII Bereza Kartuzka
Pieszczanka wieś VIII Malecz
Pieszczanka, st. kol. VIII Malecz
Pieszki, wieś VIII Międzylesie
Pieszkowo, w. VII Brodnica
Pieszkowo, fol. VII Brodnica
Pieszkówka Górka, fol. VII Brodnica
Pięta, leś. II Drohiczyn
Pihasy, wieś I Kamienica Żyrowicka.
Pikacze, wieś II Drohiczyn
Piniany, wieś VIII Rudniki
Pinkowicze, Szk. p. wieś VII Pinkowicze
Pińsk, Sz. K. P., Pocz. Szk. p. U. Z. Kość. Cer. S. P, Szk. ś. Mag. m-to VII Magistrat
Pińsk, st. k. VII Magistrat
Piotrowice, os. IX Klesów
Piotrowicze, folw. IV Rohożna
Piotrowicze, wieś VII Brodnica
Piotrowin, fol. VII Lubieszów
Piotrowo, futory IV Prusk
Piszczatka Rogacka, wieś I Połowce
Piszczatka Połowiecka, wieś I Polowce
Pityłycha, os. II. Odryżyn
Placencja, wieś VIII Rewjatycze
Plachowszczyzna, wieś VIII Sielec
Planta, folw. I Wojska
Planta, Szk. p. kol, IV Podolesie
Planta, fol IV Podolesie
Planta-Ostromiecowo, wieś I Łyszczyce
Planta, kol. I Łyszczyce
Planta, wieś I Kamieniec Litew.
Planta wieś I Wysokie Litew.
Planta, 2 fol. VIII Horodeczno
Planta Hecka, fol. V Święta Wola
Planta Murowana, fol. VII Pohost Zahorodzki
Planta Zachapanka, kol VIII Horodeczno
Planteczka, 2 fol. IV Podolesie
Plebańce, Szk. p. wieś VIII Prużana
Pleskacz, fut. I Wielkoryta
Pleszczyce, Szk. p. wieś VII Lemieszewicze
Pliszczyce wieś II Braszewicze
Pleszewo futor VII Uchrynicze
Płaszczyny ob. Płoszczyny
Płaza, kol. II Odryżyn
Płoska, wieś IV Błoty
Płoska, (Płoskie) fol. IV Błoty
Płoska, fut. III Lelików
Płoska, fut. IX Niemowicze
Płoska, leś. I Domaczów
Płoska, wieś I Kosicze
Płoskiń, Szk. p. wieś VII Dobrosławka
Płoskiń, folw. VII Dobrosławka
Płoszcza folw. IV Siechnowicze
Płoszcza, os. IV Siechnowicze
Płoszcza folw. IV Nowosiółki
Płoszczewo, wieś. VII Lemieszewicze
Płoszczyny w. IV Podolesie
Płotnica Pocz. Szk. p. P, p. wieś X Płotnica
Płotnica M. Szk.p. wieś VII Dobrosławka
Płotnica, M. folw. VII Dobrosławka
Płotyca os. I Wielkoryta
Pniewno, Szk. p. P. p. wieś VII Uhrynicze
Pniewno Borysówka, os. VII Uhrynicze
Pniuchy, wieś II Motol
Pobedyszcze fut. III Lelików
Pobierez, leśn. V Czuczewicze
Pobieżyn. wieś VIII Sielec
Pobocz, os. VI Czuczewicze
Poczapów, Szk. p., wieś VII Pińkowicze
Poczapów. folw. VII Pińkowicze
Poczapy, fut. XI Lelików
Pod Młynem. wieś I Bielskowola
Podberezynie. fut. IV Nowosiółki
Podbiała I. Szk. p. wieś I Dmitrowicze
Podbiała II, wieś I Dmitrowicze

Podbiała III, wieś I Dmitrowicze
Podbiała I i II. 2 folw. I Dmitrowicze
Podbłocie, folw. VI Kruchowicze
Podbłocie, wieś VII Stawek
Podbłocie, wieś I Kamienica Żyrowicka
Podbołocie, os. IV Ozjaty
Podborje, os. IV Ozjaty
Podborocze, kol. III Chocieszów
Podborze, (Podbarje) wieś IV Podolesie
Podborze, (Podborje) folw. IV Podolesie
Podborze, (Podborje) wieś I Wierzchowice
Podbrodziany I, wieś I Kamieniec Litew.
Podbrodziany II, wieś I Kamiemieniec Litew.
Podbudzie, leśn. VIII Linowo
Podbulkowo, wieś I Kosicze
Podcyrze, wieś III Kamień Koszyrski
Poddąbrowa, fut. IX Bielskowola
Poddębie, (Poddubje) os. IV Podolesie
Poddębowe, leśn. VI Czuczewice
Poddubie, os. VI Kruhowicze
Poddubisze, fut. IX Lubikowicze
Poddubno, Szk. p. wieś VIII Horodeczno
Poderkowie, futor VII Dobrosławka
Podgaj, os. IV Podolesie
Podgiębocze, os. IV Matjasy
Podgórze, (Podgórce) folw. V Różana
Podgrobelny, fut. VII Dobrosławka
Podhacie, Szk. p. folw. VII Stawek
Podholine, fut. III Chocieszów
Podagrowo, fut. IV Mokrany
Podjelnia, leśn. VI Czuczewicze
Podkamienie, futor I Wielkoryta
Podkleczytny, os. VI Chotynicze
Podkomorze, fol. IV Dywin
Podkormile, kol. VII Lubieszów
Podkorosłówka, fut. I Wielkoryta
Podkraj, kol. VII Kuchocka Wola
Podkrajcze, wieś VIII Malecz
Podkruh, fut. IX Klesów
Podkruszynie, leśn. X Stolin
Podlesie, wieś i kol. IV Antopol
Podlesie, os. VII Lubieszów
Podlesie, wieś I Radwanicze
Podlesie, wieś I Kamienica Żyrowicka
Podlesie, Szk. p. wieś I Turna
Podlasieniec, fut. IX Lubikowicze
Podleska Ferma, Szk. p. fut. IV Antopol
Podleszcze, fut. IX Klesów
Podleśna, folw. VIII Szereszów
Podlipie, fut. X Terebieżów
Podłosiniec, kol. IV Mokrany
Podłuże, wieś I Domaczewo
Podmiłki, fut. I Wielkoryta
Podmłynów, fut. IX Kisorycze
Podmost, (Podmoście) leśn. V Telechany
Podmostek, fut. X Berezów
Podmyszowszczyzna, os. IV Ozjaty
Podniesienie, (Podjasienie) fut. X Berezów
Podolchowie, fut. III Lelików
Podolesie, P. p. wieś IV Podolesie
Podolesie, kol. VIII Horodeczno
Podomsza, wieś I Dmitrowicze
Podorobie, os. VII Lubieszów
Podoróg, fut. IX Klesów
Podosie, Szk. p. wieś VIII Rewjatycze
Podostrowce, wieś IV Pruska
Podostrowie, fol. IV Horodec
Podpar, fut. IX Klesów
Podperemowicze, os. IV Ozjaty
Podpińsk, folw. VII Żabczyce
Podrakówka, fut. I Wielkoryta
Podrazowo, kol. IV Strychów
Podróżyca, os. X Chorsk
Podruczaj, fut. III Lelików
Podrudzia, fut. I Wielkoryta
Podryże, kol. VII Kuchocka Wola
Podrzeczeny, wieś I Dworce
Podrzecze, wieś V Piaski
Podrzecze, wieś IV Podolesie
Podrzecze, wieś IV Siechnowicze
Podrzecze, wieś III Kamień-Koszyrski
Podrzecze, wieś III Chocieszów
Podrzecze Sieledówka, wieś IV Podolesie
Podsielenie, folw. IV Iłosk
Podstarzynie, wieś V Borki Giczyce
Podtrościanica, os. IV Ozjaty
Podwińcze, 2 fol. Worocewicze
Podwykłowy, fut. I Wielkoryta
Podwyżer, os. V Różana
Podyszcze, kol. II Odryżyn
Podzamcze, fut. V Kosów
Podziemienie, wieś IV Iłosk
Podżabie, fut. IX Bielskowola
Podżyle, wieś IV Nowosiółki
Podżyr, os. I Miedna
Pogonie, fut. IX Lubikowicze
Pogonica, fut. VII Kuchocka Wola
Pogór, os. VIII Horodeczno
Pohanowicze, wieś II Wołowel
Podhorelce, leśn. VI Łunin
Pohorely, folw. VI Łunin
Pohost Zahorodny Szk. p., Pocz. P.p.m-ko VII Pohost Zahorodny
Pohost Zahorodny, fol. VII Pohost Zahorodny
Pohost Zahorodny, os. m. VII Pohost Zahorodny
Pohost Zarzeczny, Szk. p., m-ko VII Moroczno
Pohubiatycze, wieś I Łyszczyce
Pohulanka, leśn. I Wierzchowice
Puhulanka, Szk. p., wieś III Wielka Hłusza
Pohyl, fut. III Lelików
Pokamer, kol. VI Chotynicze
Pokry, wieś I Turna
Polatycze, wieś IV Prusk
Polatycze, folw. IV Prusk
Poledo, fut. IX Lubikowicze
Polena, fut. III Lelików
Polenowo, folw. VIII Prużana
Poletek, os. VI Łachwa
Police, Szk. p., wieś III Kamień-Koszyrski
Police, folw. III Kamień Koszyrski
Police, Szk. p., wieś IX Rafałówka
Police, folw. IX Rafałówka
Policzno, wieś I Wierzchowice
Poliki, wieś IV Mokrany
Policze, ob. Berezów, wieś
Poluszyn, wieś IV Iłosk
Poluszyn, folw. IV Iłosk
Połchowo, wieś VII Lemieszewicze
Połkotycze, wieś VII Porzecze
Połkotycze, fol. VII Porzecze
Połom, fut. IX Kisorycze
Połoniany, kol. I Kamieniec-Lit.
Połonna, wieś VIII Prużana
Połonne, wieś IX Rafałówka
Połonny Hrud, okol. VIII Sielec
Połonny Hrud, folw. VIII Sielec
Połoń, os. VI Chotynicze
Połońsk, Szk. p., wieś V Różana
Połońsk, folw. V Różana
Połoska, os. IV Iłosk
Połowce, P. p., wieś I Połowce
Połowla, wieś IX Włodzimierzec
Połtoranowicze, Szk. p., wieś VII Żabczyce
Połubeczna, os. IV Rohoźna
Połuściewicze, wieś VI Lenino
Ponitycze, wieś VII Żabczyce
Ponikwy, wieś I Wołczyn
Popina, Szk. p., wieś II Osowce
Popina, folw. I Osowce
Popławskie, os. VII Porzecze
Popławy, folw. IV Zbirohi
Popow Kołodziec, fut. VII Kuchocka Wola
Porada, kol IX Włodzimierzec
Porabka, fut. IX Lubikowicze
Porochońsk, wieś. VII Pochost Zahorodny
Porochońsk, fol. VII Pohost Zahorodny

Porochońsk, st. kol VIII Pohost Zahorodny
Poromiec, fut. VII Dobrosławka
Porośce, wieś VII Lemieszewicze
Porośl (Parośla) I i II kol. IX Horodziec
Porośłany. Szk. p., wieś VIII Prużana
Porośle, kol. I Wielkoryta
Porosłowo, wieś VIII Bereza-Kartuzka
Porotyno, fut. VII Dobrosławka
Porzecze, Szk. p., Pocz. P. p., wieś VII Porzecze
Porzecze, folw. VII Porzecze
Posienicze, Szk. p., wieś VII Stawek
Posły, leśn. VI Czuczewicze
Postoł, os. VI Chotynicze
Postołowy, wieś VIII Kotra
Postołowo, wieś VIII Rewiatycze
Postrów, folw. X Stolin
Potapowicze, wieś VII Brodnica
Potoczek, fut. IX Kisorycze
Potoki Telatycze, folw. I Połowce
Powicie, Szk. p., P. p. wieś III Lelików
Powickie futory III Lelików
Poznań, fut. X Berezów
Pożeżyn Szk. p., wieś i tart. I Wielkoryta
Pożeżyn, st. kol. I Wielkoryta
Poznia, wieś X Wysock
Pożóg, wieś VII Lubieszów
Pożóg, fol. VII Lubieszów
Pożoga, os. IX Niemowicze
Pracuki, wieś IX Dąbrowica
Prawosądówka, fut. X Wysock
Proce, wieś V Piaski
Prochody, Szk. p. wieś VII Porzecze
Prokopczykowo, os. IV Iłosk
Prosiecz, zaść. VI Kruchowicze
Prostyń os. X Chorsk
Prud os. VI Lenin
Pruska, Szk. P. wieś IV Prusk
Pruska Bogusławska, wieś I Kamieniec Lit.
Pruska Wielowiejska, wieś I Kamieniec Lit.
Pruska Wołhinowa, wieś I Kamieniec Lit.
Prużana, St. K. Pocz. U. Z. Kość. Cer. S. P. Szk. p., Mag. Gm. m-to VIII Magistrat
Prużana (gubernia), fol. VIII Prużana
Prypeć, st. kol. X Płotnica
Przysady, futor przy st. kol. Kosów
Przybrody (Perebrody), kol. III Kamień Kosz.
Przybrody (Perebrody), Szk, p. Pp. wieś X Terebieżów
Przechody, kol. I Radwanicze
Przechody, kol. VII Lubieszów
Przechody, wieś I Wojska
Przedział, leś. VI Czuczewicze
Przedział, kol. VI Kruhowicze
Przedzielsk, Szk. p. wieś VIII Szereszów
Przejady, os. IV. Dywin
Przejeździk, leś. V Piaski
Przerwa, Szk. V. kol. IX Włodzimierzec
Przestaniec, (Perestaniec) fol. X Terebieżów
Przetok, os. II Braszewicze
Przewłoka, kol. VI Czuczewicze
Przewóz, os. IV Rohoźna
Przy Kobryniu zaść IV Błoty
Przytok Czarny folw. VII Dobrosławka
Przyborowo, Szk. p. wieś I Przyborowo
Przyborowo, kol. I Przyborowo
Przyborowo, st. kol. I Przyborowo
Przybój, kol. IX Lubikowicze
Przybrodzie Bogusławka ob. Bogusławka
Przykładniki, wieś VII Chojno
Przyłuki, Szk. p. wieś I Miedna
Przyłuki Małe, wieś IV Prusk
Przyłuki W. wieś IV Prusk
Przyłuszczyzna, kol. VIII Horodeczno
Przystawa, fut. III Lelików
Przyszychwosty wieś IV Antopol
Przywitówka, Szk. p, wieś i folw. VII Moroczno
Przyszczewo, Szk. p, wieś II Motol
Pszczelniki, kol. VI Zaostrowicze
Przenaje, Szk, p, wieś IV Zbirohi
Puchowa, os. II; Osowce
Puchówka, futor III Lelików
Puczyny, Szk; p; wieś VII Dobrosławka
Puczyny, fol; VII Pohost Zahorodny
Puchaczewo, Szk. p; wieś I Kamienica Żyrow
Puchaczewo-Ostrów, Sp. folw; I Kamienica Żyrow.
Puchaczewo, futor I Kamienica Żyrow.
Puchaczówka, kol; IX Klesów
Pukówka (Pukawka), kol; I Kamieniec Lit.
Pulniecka, leśn I Przyborowo
Purbejówka, kol; IX Horodziec
Puszcza Szlachecka (Szlacheckie) fol. VIII Rewjatycze
Putyszce, kol. IV Zbirohy
Putyszcze, os; IV Zbirohy
Putyszcze, os. VI Ozjaty
Puzicze, os; IV Lenino
Puzicze, folw. VI Lenino
Puzicze Hultajówka folw VI Lenino
Puzie, wieś V Piaski
Puźnia (Poźnia) wieś X Wysock
Rachnuszki, fut. X Berezów
Rachnowicze, Szk. p., kol. VI Lenin
Rackiewicze, wieś V Kosów
Raczek, fut. III Lelików
Raczek, os. IV Dywin
Raczki, kol. IV Zbirohi
Raczki, Szk. p., wieś IV Zbirohi
Raczki, kol. IV Prusk
Raczki Nietrebe, ob. Netreba
Raczków, fut. X Berezów
Raczyce, ok. VIII Sielec
Radczysk, Szk. p., P. p., wieś X Radczysk
Radeck wieś VIII Kotra
Radohoszcz, Szk. p., wieś II Odryżyn
Radostów, Szk. p., wieś III Lelików
Radoszynka, wieś I Soszyczno Litewsk,
Radość, wieś I Kamieniec Litew.
Radość Pohost, kol. I Kamieniec Litew.
Radowicze, wieś I Wierzchowice
Radowle, os. VII Kuchocka Wola
Radowlnia, Szk. p., wieś II Janów
Raduń, Szk. p., os, leś, X Stolin
Radwanicze Kościelne, Szk. p., wieś I Radwanicze
Radwanicze Zarzeczne, wieś I Radwanicze
Radywińszczyzna, kol. IV Podolesie
Radyżów, wieś IX Włodzimierzec
Radzież, Szk. p., P. p., wieś I Ołtusz
Radzież, folw. I Ołtusz
Radzież, Szk. p, kol, IX Niemowicze
Radzionka, fut. III Lelików
Rafałówka, Szk. p, P. p., m-ko IX Rafałówka
Rafałówka, folw. IX Rafałówka
Rafałówka, kol. IX Rafałówka
Rafałówka, Szk. p., st. k. IX Rafałówka
Rakowo, os. VII Kuchocka Wola
Rakowica, folw. I Motykały
Rakowica Mała, wieś I Motykały
Rakowica W., wieś I Motykały
Rakowicze, wieś VIII Sielec
Rakowy Las, Szk. p, wieś III Kamień-Koszyrski
Rakowy Las, folw. III Kamień-Koszyrski
Rakówka, fut. I Wielkoryta
Ranie, wieś I Kamieniec Litewski

Raśna, Szk. p., P. p., m-ko I Wysokie Litews.
Raśna Nowa, wieś I Wysokie Litews.
Raszyn, wieś IV Ziołowo
Ratajczyce, Szk. p., P. p.' wieś I Ratajczyce
Razmierki, wieś V Kosów
Redygierówka, Szk. p., kol. VI Łachwa
Remczyce, Szk. p., wieś IX Bereznica
Remel, Szk. p., wieś X Chorsk
Remel, folw. X Chorsk
Repiechy, wieś VIII Molca
Repiechy, st. k. VIII Molca
Repiszcze, fut. V Różana
Rewejki, wieś VIII Malecz
Rewiatycze, Szk. p., P. p., wieś Rewiatycze
Rewir, ceg. IX Dąbrowica
Rękawiec, zaść. VIII Kotra
Robianka, wieś I Wojska
Róg, folw. VII Dobrosławka
Rogacz, leśn. IX Rafałówka
Rogacze, wieś VIII Sielec
Rogów, fut. IX Kisorycze
Rogozno, wieś I Miedna
Roh fut. IX Kisorycze
Rohacianka (Nowosiele), folw. VII Brodnica
Rohoźna, Szk. p., wieś IV Rohoźna
Rokitnica, Szk. p., wieś IV Rohoźna
Rokitno, Szk. p., wieś IX Kisorycze
Rokitno, folw. IX Kisorycze
Rokitno, Szk. p., P. p., m-ko IX Magistrat
Rokitno, wieś VI Kożangródek
Rokitno, st. kol. VI Kożangródek
Rolniki, fol. II Chomsk
Romanówka, kol. IX Horodziec
Romanówka, leśn. IX Rafałówka
Romatowo Nowe, wieś I Wielkoryta
Romatowo Stare, wieś I Wielkoryta
Romejki, Szk. p., wieś IX Horodziec
Rosoch, os. VIII Międzylesie
Rosocha, fol. VII Łohiszyn
Rosochy, Szk. p., wieś VIII Rudniki
Rososz, fut. IX Lubikowicze
Rososz, leśn. II Motol
Rososzcze, kol. II Odryżyn.
Rososzek, futor VII Łohiszyn
Roszkówka, wieś I Dmitrowicze
Rotowa, leśn. IV Podolesie
Rotówka, fut. I Małoryta
Rowczaki, leśn. IX Dąbrowica
Rowiny, wieś II Drohiczyn
Rowiny fol. II Drohiczyn
Rowy, fut. VII Kuchocka Wola
Równe, fol. VIII Horodeczno
Rozakin, kol. I Ratajczyce
Rozdziałowicze, wieś VI Chotynicze
Roznitycza, (Rozwitycze) fol. IV Iłosk
Rożan Nowy, wieś VI Czuczewicze
Rożan Wielki, Szk. p., wieś VI Czuczewicze
Rówci, fut. IV Dywin
Różana, Pocz; Szk. p; P. p; Szp. m-to V Magistrat
Rożek, fut. IV Ziołowo
Rożkowicze: wieś VIII Rudniki
Różne fut. III Lelików
Rubań, leśn. IX Włodzimierzec
Rubiel, (Rubel) Szk. p., wieś X Chorsk
Rubryń, wieś X Berezów
Rubryń, os, X Berezów
Ruchcza I, Szk. p. wieś X Radczysk
Ruchcza II, Szk. p; wieś X Radczysk
Ruchowicze, wieś IV Błoty
Rucin, os. VI Zaostrowicze
Ruczki, folw. II Drohiczyn
Ruda, os. I Miedna
Ruda, folw. I Wielkoryta
Ruda, wieś V Borki Giczyce
Rudawiec, wieś I Ratajczyce
Rudawiec, wieś I Wołczyn
Rudawin, wieś VII Stawek
Rudka, wieś IV Zbirohi
Rudka, folw. IV Zbirohi
Rudka, wieś VII Lubieszów
Rudka, wieś VII Porzecze
Rudka, wieś VII Uhrynicze
Rudka, folw. VII Lubieszów
Rudka, wieś V Różana
Rudka Bielskowolska, wieś IX Bielskowola
Rudkówka, wieś VII Brodnica
Rudnia, leśn. VII Pohost Zachorod.
Rudnia, przyst. I Domaczów
Rudnia, Szk. p., wieś V Telechany
Rudnia, Szk. p., wieś IX Bereznica
Rudnia, wieś X Wysock
Rudnia, wieś VI Lenin
Rudnia, wieś IX Lubikowicze
Rudnia Lwa, wieś IX Kisorycze
Rudnia Niemowicka os. IX Niemowicze
Rudnia Niemowicka, os. m. IX Niemowicze
Rudnia Sieliska
Rudnia Staryki wieś IX Kisorycze
Rudnica, osada IX Niemowicze
Rudniki, Szk. p. P. p.: wieś VIII Rudniki
Rudziec Mały, wieś I VHorodec
Rudziec W. Szk. p. wieś IV Horodec
Rudziec Wielki, folw. IV Horodec
Rudzik, wieś VII Brodnica
Rudzk, fol. VII Brodnica
Rudzkie nadleśnictwo I Wielkoryta
Rudzkie leśnictwo, I Wielkoryta
Rusiły, wieś I Wojska
Rybarowo. kol. IV Ozjaty
Rybniki, fol. VII Sielec
Ryboz, Szk. p. wieś IV Błoty
Rygale, wieś VIII Malecz
Rykowicze, wieś IV Rohoźna
Rykowicze. folw. IV Rohoźna
Rykowicze, wieś VII Brodnica
Rynki, Szk.p.wieś VIII Matjasy
Rynkowicze, fol V Kosów
Rynkówka, fut. V Kosów
Ryszków, fut, IX Rafałówka
Rytcze, fut. I Małoryta
Rytec, wieś I Przyborowo,
Rytwińszczyzna, fol. VIII Malecz
Rzeczki, kol. II Odryżyn
Rzeczki, Szk. p., wieś V Telechany
Rzeczyca Szk. p. wieś X Stolin
Rzeczyca, fol. X Stolin
Rzeczyca, kol. I Stolin
Rzeczyca, Szk. p. wieś I Kosicze
Rzeczyca folw. I Kosicze
Rzeczyca, kol. VIII Horodeczno
Rzeczyca, okol. IV Podolesie
Rzeczyca, Szk. p. wieś III Chocieszów
Rzeczyca, wieś V Piaski
Rzeczyca, wieś i folw. VII Moroczno
Rzeczyca, Szk. p. wieś X Wysock
Rzeczyca Polna Szk. p. wieś I Życin
Sachowicze, fut. III Lelików
Saczkowicze, wieś VII Chojno
Sad Atary, os. V Terebieżów
Sad Tryszyn, folw. I Kosicze
Sadki, fut. III Chocieszów
Sadowne, leś. IV Dąbrowica
Saki, Szk. p. wieś IV Zbirohy
Saki, 2 fol. IV Zbirohy
Sakłowo fut. IX Klesów
Salce, os. IV Ozjaty
Sakowce, wieś i fut V Kosów
Salajki (ob Sielajki)
Salny fut. I Wielkoryta
Sałowo, wieś. II Drohiczyn
Sałowskie, os. VI Lenin
Samary, fut. III Lelików
Samary, Szk.p. P. p. wieś III Lelików
Samochowicze, w. VIII Chojno
Samoiłowicze, Szk. p. wieś VIII Bereza Kartuzka
Samojłówka (Sołomiejówka)

Snowidowicze Szk. p., wieś IX Kisorycze
Sobieszczyce, wieś IX Bielskowola
Sobole, Szk. p., wieś VIII Rewjatycze
Socha, wieś II Drohiczyn
Socha, folw. II Drohiczyn
Sochy, Szk. p., wieś IX Dąbrowica
Soczewki, wieś II Drużyłowicze
Sokolne, folw I Wołczyn
Sokolnik, folw. I Dworce
Sokołów, wieś V Piaski
Sokołów Nowy, wieś V Piaski
Sokołówka, wieś V Telechany
Sokołowo, Szk. p., wieś IV Siechnowicze
Sokołowo, folw, IV Siechnowicze
Sołomijówka, wieś IX Bereźnica
Sołomir, kol. VII Wiczówka
Sołowiec, kol. I Ratajczyce
Sołorojowa Góra, futor. IX Horodnica
Somino, Szk. p., wieś V Telechany
Sopaczów, wieś IX Rafałówka
Sorocznie, wieś II Bezdzież
Sosnowica, kol. II Odryżyn
Sosnowica, smol. IX Dąbrowica
Sosnówka, wieś VII Uhrynicze
Sosnówka, wieś VIII Horodeczno
Sosnówka, wieś VIII Malecz
Sosnowo, folw. IV Podolesie
Sosny, wieś I Życin
Sosny, 3 folw. I Życin
Soszniki. Szk. p., kol. IX Rafałówka
Soszno, Szk. p., wieś VII Pohost Zahorodny
Soszno, folw. VII Pohost Zahorodny
Soszyca, Szk. p., wieś VIII Sielec
Soszyczno, Szk. p., P. p. wieś III Soszyczno
Soszyczno - Zaprudzie, folw. III Soszyczno
Sowa, kol. VI Lenino
Sowin, wieś V Piaski
Sowple (ob. Sople)
Sporów, Szk. p., wieś V Piaski
Sporów, folw. V Piaski
Srednie kol. VIII Szereszów
Stachów, Szk. p., wieś X Płotnica
Stachowicze, wieś VII Żabczyce
Stachowicze, folw. VII Żabczyce
Stachówka, Szk. p., wieś IX Włodzimierzec
Staje, wieś VIII Rudniki
Stajki,Szk.p.,wieś VBorki Giczyce
Staiki, wieś VII Chojno
Stalewszczyzna, folw. VIII Malecz
Stanisławów, fut. X Terebieżów
Stanisławówka, wieś III Chocieszów
Stanisławowo, os. II Osowce
Stanisławowo, folw. VIII Szereszów
Stańkowicze, wieś I Wojska
Stare Sioło, wieś X Berezów
Stara Wieś, wieś I Motykały
Stara Wieś, folw. I Motykały
Stara, Wieś, Szk. p. wieś IV Ozjaty
Stara, Wieś, folw. IV Ozjaty
Stara Kontora, os. I Miedna
Starczegać, wieś VII Brodnica
Stare Konie, wieś VII Moroczno
Stare Siedlisko, os. I Motykały
Starodupce, wieś IV Horodec
Staromłyny, wieś III Chomsk
Starosielce, wieś VII Pochost Zahorod.
Starosiele, folw. VII Pohost Zahorod.
Starowola Szk. p. wieś VIII Szereszów
Starowola, folw. VIII Szereszów
Starożliwiec, os. V Święta Wola
Staruny, wieś VIII Horodeczno
Stary Dwór, os. IV Błoty
Stary Dwór, wieś I Wielkoryta
Stary Dwór, os. IV Mokrany
Stary Las, fut. IV Dywin
Stary Sad, fut. X Terebieżów
Staryki Rudnie, Szk. p., wieś IX Kisorycze
Staryszewo, wieś I Kamieniec Litewski
Staryszewo. kol. I Kamieniec Litewski
Stasin, folw. X Stolin
Stasin, nadleśnictwo X Stolin
Stasiuki, Szk. p., wieś IV Stryhów
Stasiuki, wieś VIII Rudniki
Staw Olizarowy, wieś IV Siechnewicze
Stawek, P. p., wieś VII Stawek
Stawiszcze, fut. IX Bielska Wola
Stawiszcze, wieś I Motykały
Stawiszcze, wieś I Połowce
Stawiszcze, kol. IX Włodzimierzec
Stawki, kol. VIII Międzylesie
Stawy, kol. VIII Międzylesie
Stawy, Szk. p., wieś I Wołczyn
Stawy, kol. I Wołczyn
Stawy, os. leśna I Przyborowo
Steblewicze M., wieś VI Lenin
Steblewicze W., wieś VI Lenin
Stebrowo, wieś IV Zbirohi
Stefanpol, os. VIII Bereza Kartuz
Stefanty, folw. II Braszewicze
Stelachy, wieś I Kosicze
Stepangród, Szk. p., P. p., wieś IX Bereznica
Stepanki, Szk. p., wieś IV Siechnowicze
Stepki, fut. IX Kisorycze
Stetyczów, Szk. p. wieś VII Chojno
Stobychówka, wieś III Soszyczno
Stobychwa, wieś III Borowno
Stobychwa, folw. III Borowno
Stojaczki, os. X Berezów
Stojło, os. leśn. I Przyborowo
Stojły, wieś VIII Horodeczno
Stolin, St. k., K., P., Pocz.j Szp., Szk. p., Mag., S. P. m-ko X Magistrat
Stolińskie, futory, kol. X Stolin
Stołpce, wieś I Połowce
Stołpy, kol. I Motykały
Stołpy, Szk. p., folw. IV Matjasy
Stołpy, os. IV Matjasy
Storożewszczyzna, (Storożewszczyzna), wieś V Kosów
Stoszany, Szk. p., wieś VII Łohiszyn
Stoszany, folw. VII Łohiszyn
Stradecz, Szk. p., wieś I Miedna
Stradecz, folw. I Miedna
Sradecz, st. k. I Miedna
Stradecz, os. mł. I Miedna
Straszewo, przyst. kol. IX Niemowicze
Strom, fut. I Wielkoryta
Struga, wieś X Stolin
Struga, folw. X Stolin
Struga, fut. IX Horodziec
Struga fut, IV Mokrany
Struga, os. V Rożana
Struga, kol. I Wielkoryta
Strypy, fut. I Wielkoryta
Strychaniec, wieś i futory IV Rohoźna
Stryhin (Strygin), wieś V Piaski
Stryhów, Szk. p., wieś IV Stryhów
Stryhów, folw. IV Stryhów
Stryje, Szk. p., wieś IV Podolesie
Stryje, kol. IV Podolesie
Stryżec, fut. I Wielkoryta
Stryżeń, folw. VII Kuchocka Wola
Strzałowo, leśn. V Telechany
Strzelec, wieś I Życin
Strzelna N. i St., Szk. p., 2 wsie II Janów
Strzelsk, Szk. p., wieś IX Lubkowicze
Strzelsk, st. k. IX Lubkowicze
Strzyżeń, kol. VI Cnotynicze
Strzyżeń, leśn. VI Chotynicze
Studzienica, fut. X Berezów
Studzianka, ceg. IV Iłosk
Studzianka, wieś IV Podolesie
Studziennica, os. VI Lubieszów
Stupiczewo, wieś I Kamieniec Litew.
Stupiczewo (Nadolin), folw. I Kamieniec Lit,
Stupiszcze fut IV Dywin
Styborowszczyzna, wieś I Turna

Stynkowszczyzna, os. IV Ozjaty
Suboteń, fut. II Odryżyn
Subotko, os. IV Ozjaty
Suboty, wieś II Imienin
Suboty, wieś IV Ozjaty
Sucharewicze M., wieś I Motykały
Sucharewicze W.. wieś I Motykały
Suche, Szk. p, wieś VII Brodnica
Suchodoł, wieś I Połowce
Suchowczyce Szk. p. wieś IV Prusk
Suchowczyce, folw. IV Prusk
Suchowola Buczemla (ob. Buczemla), IX Rafałówka
Suchowola, wieś IX Rafałówka
Suchowszczyna, os. wojsk. I Wysokie-Litewskie
Suchowszczyna, wieś VIII Szereszew
Suchy Bór, kol. II Odryżyn
Sudcze, folw. VII Kuchocka Wola
Sudcze (Wojnówka) wieś VII Kuchocka Wola
Sudziłowicze, wieś VIII Międzylesie
Sukacze, wieś II Chomsk
Sukacze Szk. p. wieś IV Ziołowo
Sukacze, Szk. p. zaść. VI Kruhowicze
Sulesie, kol. II Odryżyn
Suliczewo, Szk. p., wieś II Wołowel
Suliczewo, wieś II Bezdzież
Sułkowszyzna, folw. IV Podolesie
Sułowy, wieś VII Brodnica
Sułowy, folw. VII Brodnica
Sunia, kol. IX Horodec
Suszki, kol. I Wierzchowice
Suszyck, Szk. p.. wieś VI Pinkowicze
Suszysznica fut. I Ołtusz
Sutki, wieś II Drohiczyn
Swacha, leśn. VI Łunin
Swadbicze, wieś VIII Rewiatycze
Swadbicze folw. VII Rewiatycze
Swajtryn leśn. VI Kruhowicze
Swałowicze wieś VII Lubieszów
Swarycewicze, Szk. p., wieś VII Wiczówka
Swarycewicze, folw. VII Wiczówka
Swarynie, Szk. p. wieś IX Horodziec
Swaryń, wieś III Lelików
Swedówka (Szwedówka). os. I Wielkoryta
Swatopełka, wieś II Bezdzież
Swidniki-Góry fut. VII Kuchocka-Wola
Swidowo, fut. III Kam. Koszyrski
Swidowo Byczok, fut. III Lelików
Swidowo truga, fut. III Lelików
Swidra, kol. VI Lenino
Swięcica, wieś VI Chotynicze
Swieklicze, Szk. p., wieś IV Antopol
Swieklicze, kol. IV Antopol
Święta Wola; Szk. p; P. p. wieś V Święta Wola
Swiniewo, wieś I Wierzchowice
Swinka, fut. IX Kisorycze
Swiszcze, wieś IV Matjasy
Swiszczewo, wieś I Ratajczyce
Swiszczewo, folw. I Ratajczyce
Switycze, kol. I Wysoko Litew.
Switycze, Szk. p., wieś I Wysoko Litew
Sworotwa. fut. VII Uhrynicze
Swoszyn, os. leśn. I Ołtusz
Sycze, Szk p., wieś I Łyszczyce
Sycze. folw. I Łyszczyce
Sycze, wieś II Imienin
Sycze, wieś IV Zbirohi
Syczewo, wieś II Bezdzież
Syczewo, wieś IV Ozjaty
Syczów Ostrów. leśn. IX Kisorycze
Syczówka, zaść. VIII Kotra
Syczyki, wieś I Łyszczyce
Syczyki, kol. I Łyszczyce
Symonicha, futor IV Dywin
Symonowicze, Szk. p; wieś II Braszewicze
Symyż (Symiż) kol. VII Kuchocka Wola
Sytnica, Szk p; wieś IV Lenin
Sytnica, folw IV Lenin
Sytyca, fut. VII Porzecze
Szachy, wieś X Wysock
Szakuny, wieś VIII Linowo
Szalicze I wieś I Kamieniec Lit.
Szalicze II wieś I Kamieniec Lit.
Szalny, os. I Wielkoryta
Szaniawce, wieś VIII Rudniki
Szaniawka Bereznik, fut. IX Rafałówka
Szapki, leśn. IX Bielskowola
Szaszki, wieś VI Kruhowicze
Szebryń, Szk. p; wieś I Kosicze
Szebryń, folw. I Kosicze
Szczegliki: wieś IV Rohożna
Szczekock: wieś II Drużyłowicze
Szczelipówka, folw. VII Porzecze
Szczerbacze, folw. IV Rohożna
Szczerbowo, Szk. p; wieś I Kamieniec Lit.
Szczerby, Szk. p; wieś VIII Horodeczno
Szczerczewo, Szk. p; wieś VIII Horodeczno
Szczeropol, folw. IV Matjasy
Szczetyszcze, os. I Wielkoryta
Szczedrohoszcze, wieś III Chocieszyn
Szczytniki, folw. I Łyszczyce
Szczytniki, M. Szk. p; wieś I Łyszczyce
Szczytniki W, Szk. p; wieś I Łyszczyce
Szczytno, wieś V Różana
Szczytno, os. V Różana
Szczytyń, wieś III Wielka Głusza
Szebryń, ob. Szczebryń
Szedzie, wieś IV Matjasy
Szejkowo, fut. VII Kuchocka Wola
Szejpiaki, wieś V Różana
Szejpiaki Dolne folw. V Różana
Szumiatowo, fut. VII Dobrosławka
Szemiatówka. os. wojsk. IV Iłosk
Szenie, Szk. p.. P. p, wieś VIII Prużana
Szenia, fut. VII Uhrynicze
Szeplugi, folw. VIII Malecz
Szereszowce, zaść. IV Oziaty
Szereszów, P. p. Pocz. Szp. Kość. Cer. S. P. Szk. p; Mag. Gm. m-to VIII Magistrat
Szerokie, os. I Miedna
Szerszyń, leśn. IX Klesów
Szlachecki, ob. Puszcza Szlachecka
Szłapan, wieś VII Lubieszów
Szłapań, folw. VII Lubieszów
Szmatyń, fut. IV Nowosiółki
Szołomicze, wieś VII Lemieszewicze
Szołtunowo, kol. VIII Rewiatycze
Szełuchy, okol. IV Rohożna
Szopsk, folw. IV Podolesie
Szostakowo, wieś I Ratajczyce
Szostakowo, folw. i os. I Ratajczyce
Szpanlucha, os. IX Bereznica
Szpanowicze, wieś I Kosicze
Szpanówka. wieś VII Łohiszyn
Szparyszcze, fut. IX Lubikowicze
Szpitale, folw. i os. IV Siechnowicze
Szturmówka, fut. IX Horodziec
Szubcza, fut. IX Kisorycze
Szubicze, wieś VIII Prużana
Szubicze, folw. VIII Prużana
Szubiec; fut. IX Kisorycze
Szulakowszczyzna, folw. VIII Prużana
Szumaki, wieś I Motykały
Szumin (Zdańszczyzna) folw. I Łyszczyce
Szury, wieś IV Iłosk
Szwajcarja, os. wojsk. VII Pohost Zahorodny
Szyczewo, folw. IX Klesów
Szydłowszczyzna, kol. VIII Prużana
Szydłowszczyzna, folw. VIII Prużana
Szydłowszczyzna M., os. VIII Prużana
Szytra, leśn. VII Stawek
Szykiele, przyst. I Domaczewo
Szylin, wieś VIII Bereza Kart.
Szylinek, wieś VIII Międzylesie
Szylinek, folw. VIII Międzylesie
Szymonisko, kol. IX Rafałówka
Szypowicze, wieś IV Prusk

Szyrajewicze, wieś II Braszewicze
Szyszowo, Szk, p. wieś I Dmitrowicze
Szyszowa, folw. I Dmitrowicze

Talerz os. IV Nowosiółki
Tarasy, wieś VIII Horodeczno
Taraż os. IX Bielskowola
Tarałek, os- leśna I Miedna
Targoszyce, wieś VII Żabczyce
Tatarja, wieś II Imienin
Tatarki. os. VII Lubieszów
Tatarnawicze, wieś IV Antopol
Tatarzyn, os. II Osowce
Tatymne, kol. IX Klesów
Tawołga, os. VII Pohost Zachorodny
Teklin, wieś III Chocieszów
Teklin-Brodki, zaść. IV Błoty
Teklówka, wieś IX Bereznica
Telaczew. kol. II Odryżyn
Telaki, wieś IV Oziaty
Telatycze, wieś I Połowce
Telatycze, folw. I Połowce
Telatycze-Potoki os. wojsk. I Połowce
Telechany, Szk. p. m-ko V Telechany
Telechany, P. p., Pocz. S. P, Szk. p. Gm. folw. V Telechany
Telmy Własne wieś I Kosicze
Telmy Rządowe, wieś I Kosicze
Temnica, folw. IV Podolesie
Temra Stara, wieś IV Ziołowo
Temra, folw. IV Ziołowo
Temra Nowa, kol. IV Ziołowo
Temra, os. VIII Rudniki
Teodorówka, wieś IX Klesów
Teodrowo, Omelno ob. Omelna Teodorowo
Teofilówka, folw. VIII Rewiatycze
Tepeniec, wieś VII Żabczyce
Tereben wieś VII Dobrosławka
Tereben (Suszyck) folw. VII Dobrosławka
Terebieżów, Pocz. Szk. p. P. p. wieś X Terebieżów
Terebieżów, folw. X Terebieżów
Terebieżów Góra wieś X Terebieżów
Terebin, Szk. p. wieś VII Lemieszewicze
Terebin, folw. VII Lemieszewicze
Terebinka, os. V Różana
Terebiszcze, Szk, p. wieś X Stolin
Tereblicze, wieś X Chorsk
Terebowicze, fut. III Lelików
Terebuń, Szk. p. wieś I Motykały
Terebunia, fut. IX Horodziec
Terechy, wieś I Połowce
Teresin, folw. VI Kożangródek
Teresiny, wieś I Dmitrowicze
Tereszowe, fut. IX Bielskowola
Terpiłowicze M., okol. I Turna
Terpiłowicze, W. Szk. p. okol I Turna
Tesaniec kol. II Odryżyn
Tewle, Szk. p. P. p. wieś IV Matjasy
Tewle P.p, os. IV Matjasy
Tewle, st. k. IV Matjasy
Teżobno, (Berezów) os. X Berezów
Tkacze, wieś VIII Malecz
Tmin, leś. V Piaski
Tobołki, Szk.p. wieś VIII Porzecze
Toboły, wieś VII Uchrynicze
Toczyszcze, fut. III Chocieszów
Tokary, Szk. p. wieś I Wysokie Lit
Tokary, 3 folw. I Wysokie Lit.
Tołkowo, Szk. p. wieś IV Antopol
Tołmaczewo, wieś X Chorsk
Tołoczno, smol. I Małoryta
Tołoczno Dworzyszcze, os. I Ołtusz
Tołotyca, fut. III Lelików
Tołstucha, folw. IV Ziołowo
Tołszcza, os. wojsk. I Wysokie Lit.
Tołszcza, fut. X Terebieżów
Tomaszewszczyzna, leś. I Wielkoryta
Tomaszgród, Szk. p. P. p. m-ko IX Klesów
Tomaszgród, st. kol. IX Klesów
Tomaszki, wieś IV Ozjaty
Tomaszówka, leśn. i os. VI Chotynicze
Tomaszówka, leś. I Przyborowo
Topole os. I Kamieniec Lit.
Torokanie, fol. IV Antopol
Towar, fut. X Chorsk
Towciły, wieś V Różana
Trasucze, fut. I Wierzchowice
Trawniki, os, IV Ozjaty
Trawy, wieś III Lelików
Troja zaść. IV Błoty
Troja, folw. IV Błoty
Trościanica wieś I Ratajczyce
Trościanka, folw. VII Łohiszyn
Trubawka, futor IV Dywin
Truchonowicze, wieś VIII Rudniki
Truskie, fut. I Wielkoryta
Trusowica, leś. VIII Linowo
Tryliski, wieś II Drużyłowicze
Trynaliszki, fut. III Lelików
Tryputna, wieś IX Bereznica
Tryputnia, kol. IX Bereznica
Tryskinie, Szk. p. wieś IX Bereznica
Tryskinie, os IX Bereznica
Tryszyn, wieś I Kosicze
Tryszyn Sad, fol. I Kosicze
Tryzub fut. III Lelików
Trzcinkowszczyzna, folw, IV Rohoźna
Trzeciaki, folw. IV Ziołowo
Trzylesie, os. VI Łachwa
Trzynkowszczyzna (ob. Trzcinkowszczyzna) folw. IV Rohożna
Tuchenicze, wieś I Motykały
Tuchowo, fut. IX Klesów
Tułacin, (Tulatyn) wieś VII Stawek
Tulacin, folw. VII Stawek
Tulatycze, wieś II Bezdzież
Tulatycze, folw. II Bezdzież
Tulicze, folw. IV Strychów
Tułowszczyzna, wieś VIII Prużana
Tumań (Tumień) wieś X Terebieżów
Tumin, wieś I Połowce
Tumin, kol. I Połowce

Tupczyce, Szk. p. wieś VII Lemieszewicze
Tupiczyce, wieś V Św. Wola
Tupnik, futor X Berezów
Tur, fol. VII Chojno
Tur, kol IX Rafałówka
Turja, fut. IV Ziołowo
Turna, Szk. p. wieś I Turna
Turna Szk.p.wieś V Święta Wola
Turna Mała, wieś I Turna
Turna, wieś IV Prusk
Turosa, os. IV Podolesie
Turosa, leśn. IV Podolesie
Turów, smol. I Małoryta
Turowiec, folw. I Miedna
Turowszczyzna, wieś I Połowce
Turowszczyzna. folw. I Połowce
Tury, Szk. p. wieś V Chorsk
Tusiany, leśn. VIII Rudniki
Tuszanowo, fut. III Lelików
Tutowicze, Szk p. wieś IV Horodziec
Tutowicze, st. kol. IX Horodziec
Twardówka Szk. p. wieś VII Porzecze
Tworce, kol. VIII Lubieszów
Tychny wieś VIII Bereza Kart.
Tychowiż. folw. VII Kuch. Wola
Tychowskie, kol. IV Mokrany
Tymianka, wieś I. Połowce
Tymienik, zaść. VIII Kotra
Tymochowszczyzna, ob. Cimochowszczyzna
Tymoszewicze. wieś VI Lenino
Tyniewicze, wieś II Imienin
Tynne, Szk.p.wieś IX Niemowicze
Tynne, fol. IX Niemowicze
Tyrwowicze. wieś VII Lemieszeszewicze
Tysiec, os. IX Rafałówka
Tyszkowicze, Szk. p. wieś II Motol

Udryck, Szk. p., wieś X Wysock
Udryck, P. p., st. k. X Wysock
Udryck, fut. X Wysock

Uhlany, Szk. p., wieś I Kamieniec Lit.
Uhła, fut. III Lelików
Uhły, os. I Kamieniec Lit.
Uholec, folw. VII Moroczno
Uholec, wieś X Chorsk
Uholec, folw. X Chorsk
Uholec os. V Święta Wola
Uhoł, fut. IX Lubikowicze
Uhoł Bielatycki, fut. IX Lubikowicze
Uhrynicze, wieś VII Uhrynicze
Uhrynicze, folw. VII Uhrynicze
Ujcze, os. IV Ozjaty
Ukraja, os. I Wielkoryta
Ulanica, fut. III Lelików
Ulica, wieś II Imienin
Uksza, os. V Różana
Umisze, os. IV Ozjaty
Upirów, Szk. p.. wieś II Motol
Uroczyszcze Łodyszcze, os. X Berezów
Urylowka, fut. V Różana
Urylozy, os. I Miedna
Urzecze, fut. IX Bielskowola
Usko, fut. I Radwanicze
Usowce (Osowce), fut IV Mokrany
Ustroń, folw. VIII Kotra
Ustrowo, fut. IX Horodziec
Usuchy, fut. III Lelików
Uszkowicze (Uszkowica), wieś IV Prusk
Utrany, wieś VIII Sielec
Utrapieniec, fut. VII Porzecze
Utrata, folw. II Worocewicze
Utryna, os. VII Uhrynicze
Uwlany, Szk. p., wieś VIII Bereza Kart.
Uzhorelo, os. V Różana
Uźlarze, folw. X Stolin
Użanie, kol. IX Horodziec
Użowo, kol. IV Mokrany
Użyki, wieś I Wołczyn

Wacewicze, wieś IV Horodziec
Wakont, urocz. IV Antopol
Waleśnica, wieś VII Porzecze
Waleśnica, folw. VII Porzecze
Waliszcze, wieś VII Łohiszyn
Waliszcze, folw VII Łohiszyn
Walkowa Niwa, leśn. II Bezdzież
Wal, fut. III Chocieszów
Wandalin, os. IV Matjasy
Wandulin, os. leśn. X Stolin
Warasz, wieś IX Rafałówka
Waratyck Szk. p., wieś II Drużyłowicze
Waśk, wieś VIII Szereszów
Wawulicze, Szk. p., wieś II Bezdzież
Wawulicze, folw. II Drohiczyn
Werzchles (Wierzchlas) fut. X Terebieżów
Werchy, Szk. p., P.p. wieś III Borowno
Werchy, folw. III Borowno
Weremiejowce, wieś II Bezdzież
Weremiszcze, folw. VI Kruhhowicze
Wereście, fut. III Lelików
Weretenicze, Szk. p., wieś IX Rafałówka
Weretyniszcze, fut. III Lelików
Worocha, fut. I Ołtusz
Werstok, wieś I Wierzchowice
Werstok, folw. I Wierzchowice
Wetły ob Wietły
Wetoszki (ob. Wietoszki)
Wiada, wieś V Św. Wola
Wiazowno (Jaźwin), kol. VII Lubieszów
Wiczówka, P. p., Szk. p., Gm., S. P., Pocz., Szp., wieś VII Wiczówka
Wiczyn, Szk. p., wieś VI Kożangródek
Wieżyszcze, os. II Odryżyn
Widne, folw. VIII Kotra
Widne, folw. IV Matjaśy
Widoml, Szk. p.' wieś I Turna
Widorówka, fut. IX Kisorycze
Widybór, Szk. p.: wieś X Stolin,
Wydybór, folw. X Stolin
Widybór, P. p. st. k. X Stolin
Widziborzec, wieś X Płotnica
Wielamowicze, wieś I Wołczyn
Wielamowicze, 2 folw. I Wołczyn
Wielanowo Nowe, wieś I Wysokie Lit.
Wielanowo Stare, wieś I Wysokie Lit.
Wielatycze, wieś VII Lemieszewicze
Wielatycze, folw. VII Lemieszewicze
Wielemicze, wieś X Chorsk
Wielichow, Szk. p., wieś IX Horodziec
Wielichowo, fut. I Maloryta
Wieliczki, wieś I Dmitrowicze
Wieliczkowicze, kol. VI Czuczewicze
Wieliczkowicze, wieś I Wołczyn
Wieliczkowicze, wieś IV Horodec
Wieliczkowo, folw. I Ratajczyce
Wielisz, os. X Berezów
Wielka (Jelnia) Szk. p., wieś I Kamieniec Lit.
Wielka Hłusza, (ob. Hłusza Wielka)
Wielka Niwa, fut. IV Dywin
Wielka Duża, wieś I Kam.-Litewski
Wielki Gaj, fol. V Kosów
Wielka Mała, wieś I Kam.-Litewski
Wielki Las, kol. VI Lenin
Wielka Polana, leśn. I Miedna
Wielki Las, IX Kisorycze
Wielki Las, fut. X Terebieżów
Wielki Las, fut. IV Dywin
Wielki Las, fut. IV Błoty
Wielki Las, fut. III Chocieszów
Wielkie Ługi, fut. II Motol
Wielkie Pole kol. I Ratajczyce
Wielkolas, (Wielki Las) Szk. p., wieś I Dworce
Wielkoryta, Szk. p., P. p., wieś I Wielkoryta
Wieluń, Szk. p., wieś X Wysock
Wieluń, Szk. p., wieś I Kosicze
Wieniec, wieś VIII Malecz
Wierzzyce, wieś V Różana
Wierzbnik, os. V Św. Wola
Wierzchlas, (Werchles) os. X Terebieżów
Wierzcholesie, Szk. p., wieś V Nowosiółki
Wierzcholesie, folw. IV Nowosiółki
Wierzchowice, P, p. Szk. p., Gm. m-ko I Wierzchowice
Wierzchowice, folw. I Wierzchowice
Wierzchuścia, Szk. p wieś II Drużyłowicze
Wierzchy, fut. V Kosów
Wierzchy, (Werchy) Szk. p., okol. IV Nowosiółki
Wierzchy, wieś I Wysokie Lit.
Wierzchy, Szk. p., wieś I Życin
Wiesznia, wieś, VII Wiczówka
Wiesznia, folw. VII Wiczówka
Wietly, Szk. p., wieś III Wielka Hłusza
Wietoszki (Wetoszki), wieś IV Zbirohi
Wieżki, os. IV Matjasy
Wieżki, 2 folw. IV Matjasy
Wieżna, P. p., wieś VIII Horodeczno
Wieżyce, wieś X Berezów
Wikarewicze Małe, wieś X Stolin
Wikarewicze W., wieś X Stolin
Wilchów, fut. IX Bielskowola
Wilcza Góra, os. VII Kuchocka Wola
Wilcza Górka, folw. IX Kisorycze
Wilja (Wiljo), futory X Berezów
Wiły, wieś VII Porzecze
Wincentowo, os. IV Strychów
Wincze, os. II Osowce
Winin, wieś VIII Rewjatycze
Winnica Kolonja, ob. Kolonja Winnica
Wirki, fut. X Terebieżów
Wirłyszcze, kol. II Odryżyn
Wiry, Szk. p, wieś II Imienin
Wiry, Szk. p., wieś IX Klesów
Wistycze, Szk. p., folw. i kol. I Motykały
Wiszeńki, folw. I Ołtusz
Wiszka, folw. VII Pohost Zahor.
Wiszki, os. IV Dywin
Wisznia, wieś VIII Horodeczno

Wiśniewicze, wieś VIII Sielec
Witoradzin, os. X Chorsk
Witoroż, wieś V Różana
Witula, fut. III Wielka Hłusza
Witwiniec, folw. I Małoryta
Wiwniewo, kol. II Odryżyn
Wjun szcze. futor X Berezów
Władyczyce, wieś I Ratajczyce
Własowce, wieś IV Borki Giczyce
Własowce, wieś II Odryżyn
Włodawa, Szp., P. p., st. kol. I Przyborowo
Włodawka, wieś I Przyborowo
Włodawka, folw. I Przyborowo
Włodzimierzec, P. p., S. P. Gm., Szk. p. Szp. m-ko IX Włodzimierzec
Włodzimierzec, st. kol. IX Włodzimierzec
Wnuczki, wieś I Dmitrowicze
Wociaty, os. I Miedna
Woda Biała, fut. III Chocieszów
Wojcieszyn, wieś V Piaski
Wojehcszcze, Szk. p., wieś III Kamień Koszyrski
Wojnówka, wieś I Wierzchowice
Wojnówka, folw. I Wierzchowice
Wojnówka, ob. Sudcze
Wojsady, os. IV Podolesie
Wojska, Szk. p.. Gm. P. p. wieś I Wojska
Wojtkowicze, wieś X Berezów
Wokulin, fut. IX Klesów
Wola, wieś V Borki Giczyce
Wola, wieś V Różana
Wola, wieś III Kamień Koszyrski
Wola, wieś I Dworce
Wola, tart. VIII Prużana
Wolanowo, folw. I Radwanicze
Wólka, wieś II Braszewicze
Wólka, wieś II Chomsk
Wólka, wieś II Wołowel
Wólka, Szk. p., wieś VI Kożangródek
Wólka, folw. VI Kożangródek
Wólka, Szk. p., wieś VI Łunin
Wólka, wieś V Telechany
Wólka, folw. VII Porzecze
Wólka, wieś i folw. IV Rohożna
Wólka, wieś IV Antopol
Wólka, wieś VII Brodnica
Wólka, wieś VII Pinkowicze
Wólka, wieś VII Uhrynicze
Wólka, wieś I Motykały
Wólka Dostojewska, Szk. p., wieś VII Porzecze
Wólka Dostojewska. folw. VII Porzecze
Wólka Hołuzyjska, wieś XI Bielskowola
Wólka Kaczyńska, wieś III Soszyczno
Wólka Klesowska, wieś IX Klesów
Wólka Lubieszowska, wieś VII Lubieszów
Wólka Ławska, Szk. p., wieś VI Łohiszyn

Wólka Mała, wieś VII Chojno
Wólka Obrowska, Szk. p.. wieś V Św. Wola
Wólka Nurzecka. wieś I Połowce
Wólka Podhorecka (Podmiejska) wieś I Kamienica Żyrow.
Wólka Popińska, wieś II Osowce
Wólka Pużycka, wieś I Wołczyn
Wólka Rzeczycka, wieś VII Moroczno
Wólka Rzeczycka, folw. VII Moroczno
Wólka Szczytyńska, Szk. p. wieś III Lelików
Wólka Telechańska, Szk. p. wieś V Telechany
Wólka Terechowska, wieś I Połowce
Wólka Wielka, wieś VII Chojno
Wólka Wielka, kol. X Płotnica
Wólka Radowiecka, wieś II Wołowel
Wólka Zastawska, wieś I Kamienica Żyrow.
Wołchów, folw. VI Lenin
Wołcze Góry, os. VIII Sielec
Wołczki, os. woj. I Ratajczyce
Wołczyce, wieś VII Moroczno
Wołczyn, Pocz. P. p. m- ko I Wołczyn,
Wołczyn Nowy wieś I Wołczyn
Wołczyn Stary, wieś I Wołczyn
Wołki, wieś I Radwanicze
Wołkostawiec wieś I Wierzchowola
Wołkowicze, wieś IV Rohożna
Wołkowicze, folw. IV Rohoźna
Wołkowicze, wieś I Wysokie Lit.
Wołkiwnia, leśn. IX Dąbrowica
Wołków, os. VI Kruhowicze
Wołniszcze, fut. IX Kisorycze
Wołoka, leśn. IX Niemowicze
Wołosacz os. VIII Horodeczno
Wołosiany, kol. II Odrożyn
Wołoski, wieś IV Zbirohi
Wołosówka, fut. I Wielkoryta
Wołowel, Szk. p. P. p. wieś II Wołowel
Wołowiel, folw. II Wołowel
Wołuta Szk. p. P. p. wieś VI Łunin
Woniacze Dobrawola, wieś IV Kisorycze
Woniaczówka, leś i smol. IX Dąbrowica
Woniatyno, kol. IV Mokrany
Worobin, folw. IX Dąbrowica
Worobiewo, folw. I Łyszczyce
Worobiewo Jackowicze, wieś I Łyszczyce
Worocewicze, Szk. p. wieś II Woroczewicze
Worocewicze, folw. II Worocewicze
Worokomla Szk. p. wieś III Wielka Hłusza

Woroń Olcha, futor X Terebieżów
Woronie, wieś X Terebieżów
Woronie, folw. X Terebieżów
Woroniłowicze, Szk. p. wieś V Różana
Woronki, Szk. p. wieś IX Włodzimierzec
Woronki, fut. IX Włodzimierzec
Woronucha, os. IV Dywin
Worotne, wieś VIII Linowo
Worotnianka, leśn. VIII Linowo
Worotynicze, Szk. p. wieś IV Horodec
Worotynicze, folw. IV Horodec
Worożbity, wieś VIII Sielec
Worpyn, os. IX Bieskowola
Worsińsk, fut. X Wysock
Worsyń, wieś X Płotnica
Worynież, os. VI Kruhowicze
Woszczanka. wieś VIII Malecz
Woszczynicze, wieś VIII Rudniki
Wowtynów, fut. I Małoryta
Woźne, kol. VIII Bereza-Kartuska
Wrotopol, folw, IV Horodec
Wschody, wieś II Chomsk
Wujwicze Szk. p. wieś VII Lemieszewicze
Wyczółki, wieś I Połowce
Wyczółki, folw. I Połowce
Wyczółki, wieś I Kosicze
Wydarówka, leśn. IX Kisorycze
Wyderka, kol. VIII Linowo
Wyderka, Szk. p. wieś III Wielka Hłusza
Wydrycze, wieś III Chocieszów
Wydymer, Szk. p. kol IX Horodziec
Wyganów, os. I Wysokie Litew.
Wyganów, fol. I Wysokie Litew.
Wygnanka, wieś I Ratajczyce
Wygoda, os. V Święta Wola
Wygoda, wieś IV Horodec
Wygonoszcza, wieś V Telechany
Wyłazy. Szk. p. wieś VII Pochost Zahorod.
Wynimok, wieś VII Uhrynicze
Wyrobki, Szk. p, kol. IX Rafałówka
Wysock, Szk. p. P. p. m-ko X Wysock
Wysocz, os. IX Bielskowola
Wysokie, Szk. p, futory X Chorsk
Wysokie, fut. III Lelików
Wysokie, kol. IV Mokrany
Wysokie, Szk. p, wieś V Piaski
Wysokie, wieś VII Pinkowicze
Wysokie Litewskie, P. p, Pocz, Kość, Cer, S. P:, Szk. p, gm, Mag. m-to. I Magistrat
Wysokie Litew. P. p. st. k. I Wys. Litew.
Wyszenki, leś. I Małoryta
Wyszewicze P. p. wieś i leśn. VII Pinkowicze

Wyszki, os. IV Dywin
Wyż, fut. IX Bielskowola
Wyżarów, leś. IX Kisorycze
Wyżary, os. i wieś I Ratajczyce
Wyżłowicze, Szk. p, wieś VII Żabczyce
Wyżłowicze, fol. i os. VII Żabczyce
Wyżyczne, fut. III Lelików
Wzlesie, fut. IX Lubikowicze
Wznosy, (Wzwozy) fol. X Terebieżów

Zababie, folw. VIII Rudniki
Zababie, os. I Wielkoryta
Zababie, folw. I Wielkoryta
Zabara, wieś IX Niemowicze
Zabawa, os. IV Nowosiółki
Zaberezie, kol. IV Zbirohi
Zaberezie, wieś III Kam. Koszyrski
Zaberezie, folw. VII Dobrosławka
Zabierz, (Zaber), wieś II Chomsk
Zabierze (Zaberie), kol. II Odryżyn
Zabłocie, wieś I Kamienica Żyrowicka
Zabłocie, folw. I Kamienica Żyrowicka
Zabłocie, Szk. p., wieś IV Mokrany
Zabłocie, folw. IV Mokrany
Zabłocie, os. IV Dywin
Zabłocie, fut. IX Horodziec
Zabłocie, wieś IV Horodec
Zabłocie, wieś I Wysokie Lit.
Zabłocie, wieś IV Oziaty
Zabłocie, wieś VIII Prużana
Zabłocie, folw. VIII Szenie
Zabłoć, wieś IX Rafałówka
Zabłocie, os. IX Bielskowola
Zabłocie, wieś VIII Linowo
Zobołoto, fut. X Berezów
Zaborowiec, Szk. p, wieś VII Łohiszyn
Zaborze, folw. I Motykały
Zaborze (Zaborje), fut. IX Mokrany
Zaborze, wieś III Lelików
Zabrodycze, leśn. IV Oziaty
Zabrodzie, fut, III Borowno
Zabryszcze, fut. III Kamień Kosz.
Zabryszcze, kol. IV Ozjaty
Zabrzezie, wieś IV Zbirohi
Zabudyle, kol. II Odryżyn
Zabukacie, os. II Motol
Zabuże (Zaburje), kol. I Łyszczyce
Zabużki, wieś IV Prusk
Zabystrzyce, folw. X Stolin
Zachiderja, os. IV Nowosiółki
Zachody, os. VII Uhrynicze
Zachoromce, fut. IX Bielskowola
Zachwojnie. fut. I Wielkoryta
Zacisze, folw. X Stolin
Zacisze folw. VII Moroczno
Zacisze, os. IV Błoty
Żacisze, wieś V Kosów
Zadarnowo, kol. IV Nowosiółki
Zadąbrowie, Szk. p. kol. IX Rafałówka
Zademle, os. IX Horodziec
Zaderć, Szk. p., wieś IV Rohożna
Zadmorszcza, fut. IV Mokrany
Zadni Las, fut. IX Horodziec
Zaderć, folw, IV Rohożna
Zadołże, Szk. p. wieś VII Kuchocka Wola
Zadołże, folw. VII Kuchocka Wola
Zadorożyń, fut. IX Bielskowola
Zadowga (Zadołga), fut. III Chocieszów
Zadowyje, fut. IV Mokrany
Zadubie, wieś VII Dobrosławka
Zadubie, folw: VII Dobrosławka
Zadworce Nowe, wieś I Kosicze
Zadworce Stare, wieś I Kosicze
Zadworzany, wieś I Wojska
Zadworzany, wieś VIII Prużana
Zadworze, os. VIII Rewjatycze
Zadworze, Szk. p. wieś I Turna
Zagorje, fut. X Stolin
Zagórze, fut, VII Łohiszyn
Zagrobla, fut. X Wysock
Zagrydowo, os. V Borki Giczyce
Zahaje, os. IV Oziaty
Zahale, fut. IX Klesów
Zahalicze, wieś V Różana
Zahałom, fut. IX Kisorycze
Zahłusze, Szk. p.. wieś III Wielka Hłusza
Zahora, os. VII Lubieszów
Zahorze, (ob. Zaborze)
Zahorze, wieś VIII Prużana
Zahorze. 2 folw. VIII Prużana
Zahrabicze, fut. III Lelików
Zahraski, fut. III Lelików
Zahołocka, fut. I Wielkoryta
Zaiłosk, I i II, os. IV Iłosk
Zajałeczne, os. IV Oziaty
Zajamie, kol. II Odryżyn
Zajasiołda, leśn. VII Stawek
Zajelenie, wieś II Chomsk
Zajezierze, fut. III Lelików
Zajezierze, wieś VII Pinkowicze
Zajezierze. P. p: st. k,, VII Pinkowicze
Zajezierze, wieś II Motol
Zajezierze, folw. II Motol
Zajęcze, kol. II Odryżyn
Zajmiszcze, fut. IV Mokrany
Zakale, wieś II Motol
Zakałnecze, kol. IV Błoty
Zakazanka, wieś I Miedna
Zakiców, fut. I Wielkoryta
Zakije, wieś I Kamienica Żyr.
Zakletynie, wieś II Bezdzież
Zakobyle, leśn. VIII Międzylesie
Zakoziel. folw. II Wołowel
Zakrągle, os. I Miedna
Zakrośnica, wieś IV Prusk
Zakrucin, P. p. st. k., I Wielkoryta
Zakruszyn. os. I Miedna
Zakruże, fut. IX Klesów
Zakrzyce, leśn. X Wysock
Zakucie, wieś VII Porzecze
Zaladynie, wieś II Odryżyn
Zaladyny, folw. IX Bielskowola
Zalesicze, kol. VII Lubieszów
Zalesie I. wieś VIII Rudniki
Zalesie, Szk. p., wieś IV Prusk
Zalesie, folw. IV Prusk
Zalesie, fut. III Lelików
Zalesie, kol. VII Brodnica
Zalesie, wieś VIII Rudniki
Zalesie, kol. I Wielkoryta
Zalesie. wieś I Wołczyn
Zalesie, Szk. p. wieś III Soszyczno
Zalesie, wieś IV Horodziec
Zalesie, wieś IV Ziołowo
Zalesie, wieś IV Zbirohi
Zalesie, wieś VII Żabczyce
Zalesie, wieś VIII Matjasy
Zalesie II, wieś VII Rudniki
Zalesie, zaść VIII Kotra
Zalesie Telmy, ob. Telmy Zalesie
Zalesiszcze, fut. III Chocieszów
Zaleski Bór, os. VIII Rudniki
Zalescze, os. VI Chotynicze
Zaleszany, wieś I Dmitrowicze
Zaleszany, folw. I Dmitrowicze
Zaleszany, wieś i leśn. IX Dąbrowica
Zaleszańska, leśn. IX Lubikowicze
Zalipniki, os. X Płotnica
Zalucie, fut, III Chocieszów
Zalutycze, wieś VI Lenin
Załawie, folw. I Dworce
Załawie, Szk. p., P. p., wieś IX Kisorycze
Załawiszcze, Szk. p., kol IX Horodziec
Załazie. Szk. p. wieś III Wielka Hłusza
Załazie, folw. III Wielka Hłusza
Załazie (Załazki) wieś III Kam.-Koszyrski
Załęszczyzna folw. IV Podolesie
Załoby, leśn. IX Bielskowola
Załomy, kol. IX Horodziec
Załosiniec (Iłościniec), kol. IV Mokrany
Załuchów, Szk. p., wieś III Lelików
Załucie, kol. VI Łachwa
Załucze, fut. I Wielkoryta
Załugi, folw. II Motol
Załuże, wieś II Drohiczyn
Załuże, folw. II Drohiczyn
Załuże, wieś IX Lubikowicze
Załuże, folw. IX Lubikowicze
Załuże, leśn. IX Kisorycze
Załuże, leś. IX Włodzimierzec
Załuże (Załuzie), wieś IV Prusk

Załuże, wieś VIII Malecz
Zamalin, folw. II Worocewicze
Zamalinniki os. I Wojska
Zamch, os. VI Lenin
Zamłyn, fut, I Wielkoryta
Zamłynie, os. mł IX Klesów
Zamłyniec, fut. IX Lubikowicze
Zamłyńskie, kol. VI Łachwa
Zamajdziaki ob. Zmojdziaki
Zamorocze, Szk. p. wieś X Wysock
Zamorocze (Zamoroczenie) folw. X Wysock
Zamoście, fut. VII Łohiszyn
Zamoście, wieś III Lelików
Zamost, os. II Odryżyn
Zamosty, wieś I Kamieniec Lit.
Zamostycze, leś. V Kosów
Zamoszany, wieś IV Rohoźna
Zamoszcze, os. VII Kuchocka-Wola
Zamosze, Szk. p. wieś II Drużyłowicze
Zamosze, folw. II Drużyłowicze
Zamosze, fut. I Wielkoryta
Zamosze, wieś VI Łunin
Zamosze, wieś VIII Rudniki
Zamosze, fut. VII Czuczewicze
Zamosze, os. IV Ozjaty
Zamszany, wieś i os. I Małoryta
Zamuczenica, fut. III Lelików
Zamuła, leśn. IX Włodzimierzec
Zamutwica, kol. IV Nowosiółki
Zanibuże, leśn. IV Błoty
Zanidawie, fut. X Wysock
Zaniewicze, wieś VIII Malecz
Zaniewiska, fut. III Lelików
Zaniwie, Szk. p., wieś IV Antopol
Zańkówka, os. VI Kruhowicze
Zaorze, wieś IV Nowosiółki
Zaosie, kol. I Radwanicze
Zaostrowenie, os. IX Bielskowola
Zaozierze, fut. IX Bielskowola
Zaozierze, kol. II Odryżyn
Zaozierze, wieś VII Kuchoc. Wola
Zapere, fut. IX Bielskowola
Zaplesie, wieś II Drohiczyn
Zaplisie, os. IV Podolesie
Zapole, folw. VII Stawek
Zapole, Szk. p., wieś V Kosów
Zapole, os. V Kosów
Zapole, wieś I Motykały
Zapole, wieś III Wielka Hłusza
Zapole, wieś V Różana
Zapole. (Ziemicze) kol. VII Lubieszów
Zapolin, os. IV Rohoźna
Zapolski Bór, leśn. VII Stawek
Zaprochody, fut. IX Bielskowola
Zaprosie, wieś VI Lenin
Zaprudy, Szk. p., wieś IV Podolesie
Zaprudy, folw. IV Podolesie
Zaprudzie, os. VII Lubieszów
Zaprudzie, wieś III Soszyczno
Zaprudzie Soszyczno, folw. III Soszyczno
Zaprypecie, fut. III Chocieszów
Zaradochocze, os. VIII Sielec
Zarury, fut. I Wielkoryta
Zarudcze, wieś VII Lubieszów
Zarudcze, folw. VII Lubieszów
Zarudzie, wieś II Janów
Zarudzie, wieś II Drużyłowicze
Zarzeckie,okol. IV Rohoźna
Zarzeckie, wieś III Borowno
Zarzecze, kol. III Czuczewicze
Zarzecze, leśn. V Piaski
Zarzecze, wieś I Wołczyn
Zarzecze, wies VIII Bereza Kart.
Zarzecze, st. k. VIII Bereza Kart.
Zarzecze, wieś VIII Rewjatycze
Zarzecze, wieś VIII Szereszów
Zarzecze, wieś IX Dąbrowica
Zarzecze Bulkowo, wieś IV Rohoźna
Zarzeczka. wieś II Drohiczyn
Zarzeczka, wieś II Osowce
Zarzeczyca kol. IX Bereznica
Zarzeka, kol. VII Lubieszów
Zasadniki, wieś IV Ozjaty
Zaskobra, fut. III Lelików
Zasłucz, os. IX Niemowicze
Zasłuczno, wieś I Kamienica Żyrow.
Zastawie. fut. I Wielkoryta
Zastawie, kol. VII Lubieszów
Zastawie, wieś II Bezdzież
Zastawie, wieś III Kam. Koszyrski
Zastawocze, os. IV Ozjaty
Zastróże, Szk. p., wieś II Drużyłowicze
Zaśby, os. I Dworce
Zaścianek. wieś VI Łachwa
Zaświacie, fut. III Lelików
Zatocze, wieś II Chomsk
Zaugole, os. V Św. Wola
Zaużowce, (Zaużowie) wieś IV Strychów
Zawadkowicze, wieś I Kamieniec Lit.
Zawidczyce, wieś VII Chojno
Zawiecze, fut. IX Kisorycze
Zawielwiewie, Szk. p. wieś II Braszewicze
Zawierszany, Szk. p. wieś I Turna
Zawiersze, Szk. p. wieś II Bezdzież
Zawiersze, wieś IV Matjasy
Zawierzenie, os. VI Chotynicze
Zawikłowy fut. I Wielkoryta
Zawiszcze, folw. VII Brodnica
Zawojacin, os. II Worocewicze
Zawojowo, leś, III Lelików
Zawołcze, fut. I Wielkoryta
Zaworsinie, os, VIII Międzylesie
Zawrót, fut. I Wielkoryta
Zazirje, fut. IV Dywin
Zażabin, fut. IX Bielskowola
Zbirohi, wieś IV Zbirohi
Zboromirowo, kol. I Motykały
Zbudin, wieś I Miedno
Zbunin, Szk. p. os. wojsk. I Miedno
Zburaż, wieś I Małoryta
Zburaż, Szk. p. 4 folw. I Małoryta
Zdanki, wieś I Kamieniec Lit.
Zdańszczyzna, ob. Szumin
Zdeneż fut. IV Niemowicze
Zdymno, fut. X Chorsk
Zdziłcwo, fut. IX Klesów
Zdzitów, wieś V Piaski
Zdzitów, wieś VIII Bereza Kart.
Zdzitów, folw. VIII Bereza Kart.
Zdzitowiec, folw. Siechnowicze IV
Zdzitowo, Szk. p. wieś IV Rohoźna
Zdzitowszczyzna, (Franopol) kol. VIII Rewjatycze
Zanopol (ob Zienopol)
Zenowil, folw. VII Kotra
Zieleniawa, fut. IX Klesów
Zielenica, fut. I Ołtusz
Zielenica, wieś IX Włodzimierzec
Zielin, wieś VII Wiczówka
Zielone, folw. IV Podolesie
Zielone Budy, kol. I Radwanicze
Zielonowszczyzna folw. IV Zbirohi
Zielski Młynek, fut. VII Łohiszyn
Ziemicze (ob. Zapole),
Zieńki, wieś I Patajczyce
Zienopol, kol. V Kosów
Ziołowo, Szk, p. P. p. wieś IV Ziołowo
Ziołowo, folw. i fut. IV Ziołowo
Zliście, os. I Miedna
Złodziejka, leś. I Wielkoryta
Złomyśle, wieś I Wołczyn
Złomyszcze, os. II Odryżyn
Złote, Szk. p. wieś X Wysock
Złote, folw. I Wysock
Zmiejka, folw. VII Dobrosławka
Zmień, os. II Drohiczyn
Zmyszcze, fut. III Lelików
Zneno, fut. X Chorsk
Znosicze Szk. p. wieś IX Niemowicze
Zofjówka, kol. X Wysock
Zołotucha, wieś VII Pinkowicze
Zosimowicze, wieś VIII Prużana
Zosimowicze folw. VIII Prużana
Zosimy, Szk, p. wieś IV Podolesie
Zosimy, fut. VIII Szenie
Zosin, Szk. p. wieś VIII Horodeczno
Zosin, folw. VIII Horodeczno
Zosin, wieś VIII Malecz
Zosiny, kol. VIII Szereszów
Zubacze, wieś I Połowce
Zubacze, Szk. p. wieś VIII Sielec
Zubinówka, folw. IV Prusk
Zubry, kol. I Radwanicze
Zulnia, wieś IX Bereznica
Zwarowicze (ob. Zworowicze)
Zwody, folw. i kol. I Łyszczyce
Zwody Małe, wieś I Łyszczyce

KALENDARZ

na rok 1927

STYCZEŃ

			Notatki
1	S.	**N. Rok**, Mieczysława	
2	**N.**	**Makarego W.**	
3	P.	Genowefy p.	
4	W.	Tytusa b. Eugen.	
5	Ś.	Telesfora m.	
6	C.	**Św. Trzech Króli**	
7	P.	Lucyana m.	
8	S.	Seweryna op.	
9	**N.**	**Marcyanny p.**	
10	P.	Agatona p.	
11	W.	Hygina m.	
12	Ś.	Arkadjusza	
13	C.	Godfryda	
14	P.	Eufrozyny p.	
15	S.	Pawła pust.	
16	**N.**	**Marcelego p.**	
17	P.	Antoniego p.	
18	W.	Kat. ś. Piotra	
19	Ś.	Henryka b. m.	
20	C.	Fabjana i Sebastjana	
21	P.	Agnieszki p.	
22	S.	Wincentego m.	
23	**N.**	**Jana Jałmuż.**	
24	P.	Tymoteusza	
25	W.	Nawr. ś. Pawła	
26	Ś.	Polikarpa p.	
27	C.	Jana Złatousta	
28	P.	Ildefonsa p.	
29	S.	Franc. Salez.	
30	**N.**	**Martyny p.**	
31	P.	Piotra wyzn.	

L U T Y

			Notatki
1	W.	Ignacego b. m,	
2	**Ś.**	**S. M. P. Gromn.**	
3	C.	Błażeja b. i m.	
4	P.	Weroniki p.	
5	S.	Agaty p. i m.	
6	**N.**	**Doroty p. i m.**	
7	P.	Romualda op.	
8	W.	Jana de Mata	
9	S.	Apolonji p.	
10	C.	Scholastyki p.	
11	P.	Eufrozyny p.	
12	S.	Gaudentego	
13	**N.**	**Marcyusza m.**	
14	P.	Walentego K.	
15	W.	Faustyny m.	
16	Ś.	Juljanny p.	
17	C.	Patrycj. i Don.	
18	P.	Konstancji p.	
19	S.	Konrada w.	
20	**N.**	**Nicefora**	
21	P.	Fortunata m.	
22	W.	Kat. ś. P. w A.	
23	Ś.	Florentego	
24	C.	Macieja ap.	
25	P.	Zygfr. b. i Wikt.	
26	S.	Aleksandra b.	
27	**N.**	**Anastazji**	
28	P.	Romana op.	

MARZEC

			Notatki
1	W.	Albina	
2	Ś.	Popielec	
3	C.	Kunegundy	
4	P.	Kazimierza	
5	S.	Gerazyma p.	
6	**N.**	**Kolety p.**	
7	P.	Tomasza z A.	
8	W.	Jana Bożego	
9	S.	Franciszki W.	
10	C	40 męczeników	
11	P.	Pelagji p.	
12	S.	Grzegorza p.	
13	**N.**	**Nicefora b.**	
14	P.	Zacharyasza	
15	W.	Longina m.	
16	Ś.	Cyryla b.	
17	C.	Gertrudy p.	
18	P.	Gabryela Ar.	
19	S.	Józefa o. N. M. P.	
20	**N.**	**Patrycyusza**	
21	P.	Benedykta o.	
22	W.	Bazylego m.	
23	S.	Wiktoryana	
24	C.	Tymoteusza	
25	**P.**	**Zwiast. N. M. P.**	
26	S.	Emanuela m.	
27	**N.**	**Ruperta b.**	
28	P.	Sykstusa p.	
29	W.	Eustazego o.	
30	S.	Zozyma i Jana	
31	C.	Korneli i Balbiny	

KWIECIEŃ

			Notatki
1	P.	Teodory M.	
2	S.	Franc. z Pauli	
3	**N.**	**Ryszarda B. M.**	
4	P.	Izydora B. W. D.	
5	W.	Wincentego W.	
6	S.	Wilhelma op.	
7	C.	Epifaniusza	
8	P.	Djonizego b.	
9	S.	Marcelego i M.	
10	**N.**	**Ezechiela**	
11	P.	Leona W. pwdk.	
12	W.	Wikt. m. D.	
13	Ś.	Hermeneg. m.	
14	C.	Wielki Czwartek	
15	P.	Wielki Piątek	
16	S.	Wielka Sobota	
17	**N.**	**Wielkanoc**	
18	**P.**	**Poniedziałek Wielk.**	
19	W.	Tymona m.	
20	Ś.	Teotyma	
21	C.	Anzelma b.	
22	P.	Sotera m.	
23	S.	Wojciecha b.	
24	**N.**	**Fidelisa**	
25	P.	Marka Ew.	
26	W.	Kleta i Marc.	
27	Ś.	Anastazego	
28	C.	Pawła o. Krzyż.	
29	P.	Piotra m.	
30	S.	Katarzyny S.	

MAJ			Notatki
1	N.	**Filipa i Jakuba**	
2	P.	Atanazego b.	
3	W.	Znal. Św. Krzyża	
4	Ś.	Florjana m.	
5	C.	Piusa V p.	
6	P.	Jana w Oleju	
7	S.	Domiceli	
8	N.	**Stanisława b.**	
9	P.	Grzegorza	
10	W.	Izydora roln.	
11	Ś.	Mamerta b.	
12	C.	Pankracego b.	
13	P.	Serwacego B. W.	
14	S.	Bonifacego	
15	N.	**Zofji m.**	
16	P.	Jana Nepom.	
17	W.	Pudencjana	
18	Ś.	Eryka i Wenani	
19	C.	Pudencyan	
20	P.	Bernardyna	
21	S.	Julji pm. i Wikt.	
22	N.	**Emila i Hel.**	
23	P.	Dezyderego M.	
24	W.	Joanny, Afry	
25	Ś.	Urbana p.	
26	C.	**Wnieb. P. J.**	
27	P.	Bedyw. J. p.	
28	S.	Augustyna bw.	
29	N.	**Marji Magdal.**	
30	P.	Feliksa p.	
31	W.	Aneli p. Petr.	

LIPIEC			Notatki
1	P.	Rumolda Teodor.	
2	S.	Naw. N. M. P. Oton	
3	N.	**Anatola Heliod.**	
4	P.	Irenneusza, Józ.	
5	W.	Anton. Zacc.	
6	Ś.	Izajasza Proroka	
7	C.	Cyryla i Metod.	
8	P.	Elźbiety, Eugen.	
9	S.	Weroniki, Mikoł.	
10	N.	**7 Braci m., Aleks.**	
11	P.	Piusa pm. Pelagji	
12	W.	Jana G. Marc.	
13	Ś.	Małgorzaty p.	
14	C.	Bonawentury	
15	P.	Rozesł. ś. Apost	
16	S.	Szkaplerza N. M. P.	
17	N.	**Aleks. Marceliny**	
18	P.	Szymona z Lipn.	
19	W.	Wincentego z P.	
20	Ś.	Czesława Hier.	
21	C.	Daniela Praks.	
22	P.	Marji Magdaleny	
23	S.	Apolinarego bm.	
24	N.	**Franc. Sal. Kryst.**	
25	P.	Jakóba, Krzyszt.	
26	W.	Anny matki N. M. P.	
27	Ś.	Pantal. Anzelcji	
28	C.	Wiktora, Inoc.	
29	P.	Kunegundy p.	
30	S.	Abdona, Julity m.	
31	N.	**Ignacego**	

CZERWIEC			Notatki
1	Ś.	Jakóba b. w.	
2	C.	Marcelina	
3	P.	Erazma	
4	S.	Franciszka Sat.	
5	N.	**Zesłanie Ducha**	
6	P.	**Swiąt. Felicj.**	
7	W.	Roberta op.	
8	Ś.	Medarda b.	
9	C.	Felicjana M.	
10	P.	Małgorzaty k.	
11	S.	Barnaby ap.	
12	N.	**Trójcy Sw.**	
13	P.	Antoniego	
14	W.	Bazylego b.	
15	Ś.	Wita, Modesta	
16	C.	**Boże Ciało**	
17	P.	Adolfa b.	
18	S.	Marka i Marc.	
19	N.	**Gerwaz. i Prot.**	
20	P.	Sylwer. i Jul	
21	W.	Alojzego G.	
22	Ś.	Paulina m.	
23	C.	Agrypiny m.	
24	P.	Nar. Św. Jana Chrz.	
25	S.	Prospera b.	
26	N.	**Jana i Pawła**	
27	P.	Władysł. kr.	
28	W.	Leona pap.	
29	**S.**	**Piotra i Pawła**	
30	C.	Lucyny i Em.	

SIERPIEŃ			Notatki
1	P.	Piotr w. ok. Faust	
2	W.	N. M. P. Anelskiej	
3	Ś.	Znal. św. Szczp.	
4	C.	Dominika wyzn.	
5	P.	N, M. P. Śnieżn.	
6	S.	Przemien. Pańsk.	
7	N.	**Kajetana w., Don.**	
8	P.	Cyryaka, Emil.	
9	W.	Romana, Juljana	
10	Ś.	Wawrzyńca	
11	C.	Tyburcego, Zuz.	
12	P.	Klary p. Kilarji	
13	S.	Hipolita, Radeg.	
14	N.	**Euzebjusza b.**	
17	P.	Wniebow. N. P. M.	
16	W.	Rocha Taszyc.	
17	Ś.	Jacka w., Juljany	
18	C.	Agopita m.	
19	P.	Juljusza	
20	S.	Bernarda, Sam.	
21	N.	**Joan., Fremjo w.**	
22	P.	Tymot. Antonina	
23	W.	Filipa i Benicy	
24	Ś.	Bartłomieja ap.	
25	C.	Ludw., Patrycji	
26	P.	Zefiryna pm.	
27	S.	Przem. r. ś. Kaz.	
28	N.	**Augustyna Aleks.**	
29	P.	Ścięcie Św. Jana	
30	W.	Róży Lim. Fel.	
31	Ś.	Rajmunda Paulin.	

WRZESIEŃ

			Notatki
1	C.	Bronisł., Idziego	
2	P.	Stefana kr. Węg.	
3	S.	Zenona, Eug. p.	
4	**N.**	**Rozalji i Róży**	
5	P.	Wawrzyn., Just.	
6	W.	Zacharjasza	
7	Ś.	Anastaz. Reginy	
8	C.	Nar. N. M. P.	
9	P.	Georgoniusza	
10	S.	Mikołaja z Tol.	
11	**N.**	**Prota Jacka**	
12	P.	Walerjana, Gwid.	
13	W.	Filipa Aleks.	
14	Ś.	Podw. Św. Krz.	
15	C.	Nikodema, Em.	
16	P	Kornel., Euzeb. p.	
17	S.	Pietn. Ś. Franc.	
18	**N**	**Józefa z K.**	
19	P.	Januarego z K.	
20	W.	Eustachego, Zuz.	
21	Ś.	Mateusz ap. i ew.	
22	C.	Tomasza z W. b.	
23	P.	Lina m. Tekli p.	
24	S.	N. M. P. od Wyk. n.	
25	**N.**	**Władysł.**	
26	P.	Cypriana, Just.	
27	W.	Przen. św. Stanisł.	
28	Ś.	Wacława, Eust.	
29	C.	Michała Archan.	
30	P.	Hieron., Zofji wd.	

PAŹDZIERNIK

			Notatki
1	S.	Remig. bł. J. z D.	
2	**N.**	**Anioł. Str. Teof.**	
3	P.	Kandyta i Ew.	
4	W.	Franc. Seraf.	
5	Ś.	Placyda m.	
6	C.	Brunona Rom.	
7	P.	Winc. Kadz. M.	
8	S.	Laurencji Pelagji	
9	**N.**	**Dyonizego Lud.**	
10	P.	Franc. B., Pauliny	
11	W.	Germana, Firm.	
12	Ś.	Maksymiljana	
13	C.	Edwarda, Daniel	
14	P.	Kalik. Ewarysta	
15	S.	Jadw. ks. Teresy	
16	**N**	**Saturnina, Flor.**	
17	P.	Miktora, Małg.	
18	W.	Łukasza, Tryfonji	
19	Ś.	Piotr z Al. Pelag.	
20	C.	Sabiny Florenk.	
21	P.	Urszuli, Hilar.	
22	S.	Filipa bm. Kord.	
23	**N.**	**Ignacego, Teod.**	
24	P.	Rafała Arch.	
25	W.	Chryzanta, Krys.	
26	Ś.	Edwarzysta, Luc.	
27	C.	Sabyni, Florentego	
28	P.	Szym. Tadeusza	
29	S.	Zenobj., Narcyza	
30	**N.**	**Marcela, Zenobj.**	
31	P.	Lucyli Antonina	

LISTOPAD

			Notatki
1	**W.**	**Wsz. Św., Św. Juljany**	
2	S.	Dzień Zad.	
3	C.	Hubert b. i Sywji	
4	P.	Karola b. Modesk.	
5	S.	Zachar. i Elżb.	
6	**N.**	**Feliksa, Leonard**	
7	P.	Amaranta, Flor.	
8	W.	Gotfryda i Maura	
9	S.	Teod. żoł.	
10	C	Andrzeja z Aw.	
11	P.	Marcina, Felicj.	
12	S.	5 Braci Polaków	
13	**N.**	**Stan. Kost. Dyd.**	
14	P.	Józafata, Jukund.	
15	W.	Leopolda, Gertr.	
16	Ś.	Edmunda Ot.	
17	C.	Salomei, Grzeg.	
18	P	Anieli M. Roman.	
19	S	Elżbiety wd.	
20	**N.**	**Feliksa Wal. Eust.**	
21	P.	Alberta b. w.	
22	W.	Cecylji Filemona	
23	S.	Klemensa Lukr.	
24	C.	Jana od Krz.	
25	P	Katarzyny p. i m.	
26	S.	Sylwestra op.	
27	**N.**	**Walerjan Maks.**	
28	P.	Grzegorza III p.	
29	W.	Saturnina	
30	Ś.	Andrzeja Just.	

GRUDZIEŃ

			Notatki
1	C.	Eligjusza, Natalji	
2	P.	Bibjany P. M.	
3	S.	Franciszka	
4	**N.**	**Barbary, Piotra**	
5	P.	Anastaz. Kryst.	
6	W.	Mikołaja b. i w.	
7	Ś.	Ambrożego	
8	**C.**	**Niep. pocz. N. M. P.**	
9	P.	Leokadji Waler.	
10	S.	N. M. P. Lozet Julji	
11	**N.**	**Damozego Sa'.**	
12	P.	Aleksand. Dyon.	
13	W.	Łucji p. m. Otylji	
14	Ś.	Izyd. Spirydyona	
15	C.	Wiktora Waler.	
16	P.	Euzebjusza Alb.	
17	S.	Łazarza Florjan.	
18	**N**	**Oczek. N. M. P.**	
19	P.	Tymot. Urbana	
20	W.	Teofila, Juljusza	
21	Ś.	Tomasza, Sawer.	
22	C.	Zenona, Honorj.	
23	P.	Wiktorji; Magd.	
24	S.	Adama i Ewy	
25	**N**	**Boże Narodzenie**	
26	..	**Szczepana p. m.**	
27	W	Jana Apost. i Ew.	
28	Ś.	Młodzianków m.	
29	C	Tomasza K. D.	
30	P.	Sabina Eugen.	
31	S.	Sylwestra Melan.	

SPIS TREŚCI.

Mapa Polesia — opracował *Piotr Komocki.*

W tekście pomieszczono 77 ilustracji.

KRONIKA WYDAWNICTWA

Układem Rocznika zajął się komitet redakcyjny w skład którego weszli p. *Franciszek Księżopolski* (jako przewodniczący) i p. p. *Wacław Bieńkiewicz, Bolesław Frydrychowicz, Bronisław Kiewszynis, Piotr Komocki i Wiktor Mondalski.*

Czynności redaktora objął p. Wiktor Mondalski.

Komitet redakcyjny odbył ogółem 6 posedzień.

Po zebraniu wszystkich prac rozpoczęto druk w sierpniu 1926 r., a ukończono 29 października 1926 r.

Druk w nakładzie 500 egz. wykonała drukarnia „Brygada". Składali tekst: Jan Fiodorów, Eugenjusz Grzegorzewicz, Henryk Ampt; łamał: Jan Fiodorów; na maszynie pośpiesznej drukowali: Włodzimierz Bobrow i Piotr Słodziński.

Z 77 klisz ilustracyjnych w „Roczniku": 8 stanowi własność Ministerstwa Robót Publicznych; 69 pochodzi ze zbiorów p. Wiktora Mondalskiego.

Oddając w ręce członków P. T. K. (oddział w Brześciu nad Bugiem) oraz Czytelników Rocznik niniejszy poczuwamy się do miłego obowiązku podziękowania wszystkim tym, którzy pracą swą lub też środkami finansowymi przyczynili się do wydania Rocznika.

Szczególnie serdecznie dziękujemy Tym, którzy stojąc poza zarządem Towarzystwa, nie szczędząc czasu lub środków pieniężnych, pospieszyli wydawnictwu naszemu z pomocą.

Zarząd P. T. K.
Oddział w Brześciu n.B.

MAPA
WOJEWÓDZTWA POLESKIEGO
Podziałka 1: 750000
Wydawnictwo Oddziału Brzeskiego
Polskiego Tow-wa Krajoznawczego.
W. NOWOGRÓDZKIE
ROSJA SOWIECKA
WOJEW. BIAŁOSTOCKIE
WOJ. LUBELSKIE
WOJEWÓDZTWO WOŁYŃSKIE
Brześć-Litewski
Kobryń
Pińsk
Drohiczyn
OBJAŚNIENIE ZNAKÓW
Granica Państwa
Granica Województwa
Granica powiatu
Drogi państw. bite
Drogi państw. gruntowe
Drogi wojewódzk. bite
Drogi wojewodz. gruntowe
Drogi powiatowe bite
Drogi powiat. gruntowe
Drogi gminne gruntowe
Kolej żelazna
Kolejka